

Propaganda

En antologi om påverkan

Redaktör: Oscar Österberg

FORUM
FÖR
LEVANDE
HISTORIA

Propaganda. En antologi om påverkan.

Redaktör: Oscar Österberg

Titel: Propaganda. En antologi om påverkan.
Redaktör: Oscar Österberg
Grafisk design: Direktör Wigg reklambyrå
Forum för levande historia
Stora Nygatan 10–12, Box 2123, 103 13 Stockholm
Tel: 08-723 87 50
info@levandehistoria.se
www.levandehistoria.se
ISBN 978-91-86261-76-4
© Forum för levande historia

Innehåll

Förord	5	Charlie Hebdo attacken fick inte den effekt som IS önskade sig.....	84
Inledning	7	Målen med propagandan	85
Vad är propaganda?.....	7	"Kriget mot muslimer" – en central föreställning i propagandan.....	85
Likheter, skillnader och imitation.....	10	Betydelsen av gemenskap	86
Propagandans verkan	13	Jihad Cool.....	86
Om bidragen i antologin.....	13	Maskulinitetens roll	87
Referenser.....	15	Kvinnornas roll inom och för propagandan.....	87
Nationalistiska drömmar	18	Hur ser propagandan ut idag?	88
Inledning	18	Referenser.....	89
Ungdomen	32	Propaganda som hot i mellankrigstidens Sverige	91
Olägenheter, problem och hot.....	37	Inledning	91
Referenser.....	46	Förhistorien	92
Norden och nordiska minoriteter i den sovjetiska pressen	50	Mellankrigstiden.....	100
Hatpropaganda och den Stora Terrorn	50	Hotet från massan	101
Metod, teoretiska ramverk och målsättningar	51	Hotet från den kommunistiska propagandan	107
Historisk bakgrund	53	Den nazistiska propagandan	115
Sovjetiska pressen som medium för statlig propaganda	54	Avslutande diskussion	121
1937. Nya idéer och nya fiender	55	Referenser.....	125
De nordiska länderna och sovjetisk propaganda.....	59	Författarpresentation	130
Spioner på tundran och på stäpperna.....	60	Bildlista	132
1938. Avskaffande av minoritetsskolor och propagandakampanj.....	64	Slutkommentarer	134
Sammanfattning och avslutande diskussion	68		
Referenser.....	70		
Islamiska statens propaganda	78		
Introduktion	78		
Religionens roll och rekrytering	79		
Propagandan tar form.....	80		
Kvinnornas roll	81		
Världsbilden.....	81		
IS magasin Dabiq.....	81		
Dabiq och antisemitismen.....	82		

Förord

Propaganda handlar i grund och botten om att få en person att tänka på ett visst sätt. Att medvetet försöka övertyga människor att bibehålla eller ändra inställning med hjälp av utstuderade och utvalda budskap. Det primära syftet är att få mottagaren att följa avsändaren, oavsett faktagrund eller sanningshalt.

En viktig del i Forum för levande historias arbete är att bidra till att människor blir bättre källkritiskt rustade och öka förmågan att granska och ifrågasätta utsagor och påståenden från olika avsändare. Förstår vi propagandans mekanismer har vi lättare att tänka kritiskt och genomskåda falska nyheter och manipulerade budskap.

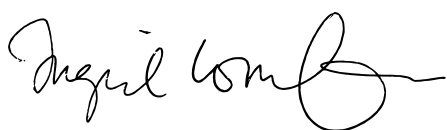
Med hjälp av utbildningsinsatser hoppas vi kunna öka kunskaperna och medvetenheten om hur man kan förhålla sig till olika typer av propaganda. Tidigare har vi producerat en utställning med utgångspunkt från propagandan i Nazityskland och Sovjetunion, som även gav besökarna möjlighet att reflektera över olika påståenden och budskap de möter i dag. Begreppet och ämnet propaganda behandlas även i flera av våra utbildningsmaterial och faktaskrifter.

I den här antologin lyfter vi fram exempel på propagandans genomslag i de nazityska och sovjetiska diktaturstaterna under 1930- och 1940-talen. Vi tittar även på hur den svenska staten hanterade utländsk propaganda under mellankrigstiden. Texterna har en koppling till våra huvudsakliga ämnesområden Förintelsen och kommunistiska regimers brott mot mänskligheten. För att belysa användandet av propaganda i en nutida folkmordskontext har vi även valt att ta med ett bidrag om Islamska statens propaganda.

Med dessa texter vill vi fördjupa kunskaperna om propaganda, både ur ett historiskt och ett samtida perspektiv. Särskilt fokus är riktat mot den odemokratiska propagandan. Vi hoppas också kunna uppmuntra till fortsatta samtal om propagandans användning i dagens samhälle.

Då antologin nu presenteras befinner vi oss i ett skede präglad av oro på grund av virussjukdomen covid-19, där regimer vidtar långt gångna åtgärder som i många fall inskränker människors frihet. Det är en tid då falska nyheter och manipulerade budskap lätt får fäste. Vi måste alla vara uppmärksamma.

Vår rapport är därför viktigare än någonsin.

Ingrid Lomfors

Överintendent, Forum för levande historia

"Politisk propaganda. Politikens propaganda. Propagandans politik. Se där olika sätt att röra sig inom ett tema som är betydelsefullt för iakttagaren av nutidens politiska liv för att kunna studera det från alla sidor och utifrån alla möjliga uttrycksformer. Men det centrala i uppräknningen är följande: att *massans inträde* i det offentliga livet skapar i detta samma behov och samma *förfaranden i termer av marknadsföring och reklam* som finns hos industrin och affärsvärlden. [...] I masspolitiken kan kännedom om ledarna inte uppnås annat än genom stora åtbörder, med medel ägnade åt att göra intryck på fantasin och i hjärtat hos miljoner. Det är nödvändigt att påtvinga [dem] *utseendet, gesten, ordet*, med *upprepningar* av fotografier, filmer, ljudinspelningar. *Upprepa, upprepa, upprepa*. Precis som i den affärsmässiga reklamen. Politikern som tror sig göra sig gällande med böcker, med tidningsartiklar, med konferenser, med kultur, med noggranna förberedelser bedrar sig [...]."

Dagboksanteckning av den italienske fascistiske utbildningsministern Giuseppe Bottai den 26 oktober 1936.¹

Inledning

Oscar Österberg

2017 öppnade Forum för levande historia en ny utställning, Propaganda – risk för påverkan. Det övergripande syftet med utställningen var att visa hur propaganda sett ut och fungerat i Nazityskland och i Sovjetunionen under mellankrigstiden för att ge ungdomar möjligheten att förhålla sig till och reflektera över propaganda som de möter i dag. I utställningen ingick emellertid även stationer som direkt diskuterade nutida fenomen som till exempel internet och sociala medier.

Ett flertal svenska forskare bidrog på olika sätt i utvecklingsarbetet med denna utställning och denna rapport bygger i mycket på och utvecklar en del av dessa bidrag. Det övergripande syftet är att sprida fördjupad kunskap om propaganda som historiskt och samtida fenomen. Rapporten är en antologi med bidrag som självständigt behandlar olika ämnen och därför kan läsas oberoende av varandra. Fokus är historiskt, men ett bidrag fokuserar på IS' propaganda på internet.

Inledningsvis i detta inledande kapitel problematiseras kortfattat begreppet propaganda varefter följer en diskussion om jämförelsen mellan Nazitysklands och Sovjetunionens propaganda. Därefter berörs kortfattat frågan om vilken effekt som propaganda kan ha och avslutningsvis presenteras antologins olika bidrag.

Vad är propaganda?

Även om propaganda är ett vanligt förekommande ord i samhällsdebatten är det långt ifrån alltid självklart vad som avses. I dagens svenska samhälle förefaller det vara få som talar om ”propaganda” med någon slags positiv inställning till det som man låter ordet beteckna. De flesta vill nog inte beskyllas för att ägna sig åt propaganda och det är svårt att föreställa sig att ett svenskt företag eller en svensk myndighet idag skulle tala om sin ”propaganda”. Så har det inte alltid varit. Ännu på 1980-talet gick det att möta termen ”propaganda” i en mer neutral betydelse som en synonym till ord som ”reklam”, ”PR” och ”opinionsbildning”, även om termen redan då oftast användes med negativa konnotationer.² I Propaganda – risk för påverkan problematiserades också begreppets innebörd och besökarna ställdes inför några olika delvis olika definitioner av ”propaganda”. De fick även ta ställning till om exempelvis Forum för levande historias verksamhet, inklusive utställningen i fråga, kunde och i så fall borde beskrivas som propaganda.

Att ”propaganda” som ett historiskt begrepp bär på och har burit på olika betydelser och varit föremål för skiftande värderingar är egentligen ingenting märkligt; det gäller för många begrepp. Denna omständighet skapar emellertid utmaningar för den som önskar analysera eller undervisa om propaganda. Egentligen skulle i ett sådant sammanhang ett någorlunda värdeneutralt och tydligt avgränsat begrepp vara att föredra. Likväl används propaganda oftast i dessa sammanhang också som ett analytiskt begrepp, men ges då en tydlig och vanligen icke-värderande definition.³ En vanligt förekommande definition är den som tagits fram av de amerikanska kommunikationsforskarna Gareth S. Jowett och Victoria O'Donnell:

”Propaganda is the deliberate, systematic attempt to shape perceptions, manipulate cognitions, and direct behaviour to achieve a response that furthers the desired intent of the propagandist.”⁴

Denna definition fungerar väl också för bidragen i denna antologi, även om de enskilda bidragen inte explicit har utgått från denna eller någon annan gemensam definition av ”propaganda”. Med en sådan definition är det självklart svårt att göra någon tydlig skillnad mellan propaganda och reklam, men det saknar betydelse utifrån det som de följande bidragen behandlar. Det samma kan sägas gälla skolutdervisning. I stater såsom Nazityskland och Sovjetunionen där statsmakten lägger ned mycket resurser på att forma unga människor till att bli ideologiskt renläriga skulle det vara direkt missvisande att inte inkludera utbildningssystemet i den statliga propagandan.

En vanlig uppdelning i litteraturen om propaganda är att skilja mellan ”vit”, ”svart” och ”grå” propaganda.⁵ Med ”vit” propaganda avses propaganda som härstammar från en källa som går att korrekt identifiera. Informationen i budskapen tenderar också i allmänhet att vara korrekt eller åtminstone inte medvetet felaktig. Ett bra exempel är en statlig folkhälsokampanj mot tobaksrökning, men även den propaganda som öppet spriddes från Joseph Goebbels ”ministerium för propaganda och folkupplysning” hör till denna kategori.

”Svart” propaganda är raka motsatsen. Här är källan dold eller förställd. Den svarta propagandan sprider dessutom ofta medvetet rena lögnar eller vilseledande budskap. Ett ofta omnämnt exempel på svart propaganda är de ”tyska” radiostationer som britterna satte upp under det andra världskriget för att sända propaganda till Tyskland och tyska militära förband. Mest berömd var sändaren Siegfried-Gustav-Eins som styrdes av Sefton Delmer och Political Warfare Executive (PWE). PWE skapade även sändare som låtsades vara tyska militärradiostationer såsom Deutsche Kurzwellensender och Soldatensender Calais. Dessa härmade medvetet upplägget och

stilen hos äkta tyska stationer såsom den i Wehrmacht väldigt populära Soldatensender Belgrad (varifrån "Lili Marlene" påbörjade sin världsomspännande resa till berömmelse) och lyckades med framgång lura många tyska lyssnare. Till och med den allierade amerikanska signalspaningen var fullständigt omedveten om att det egentligen handlade om brittiska radiostationer och analyserade därför deras utsändningar utifrån antagandet att det var äkta vara.⁶

"Grå" propaganda, slutligen, är en mellanform där källan till informationen kan men behöver inte vara uppenbar för mottagaren och där sanningsenligheten i budskapet är oklar. Ett exempel på sådan "grå" propaganda utgör de artiklar som Social-Demokratens Pragkorrespondent Paul Malles skickade till redaktionen under Münchenkrisen 1938. Vad ingen av tidningens svenska läsare visste och sannolikt ingen på tidningsredaktionen heller hade kännedom om var att Malles i hemlighet även arbetade för det tjeckoslovakiska utrikesdepartementets propagandaavdelning, den så kallade tredje sektionen. Han var en av totalt tjugotvå korrespondenter för utländska tidningar som mot betalning gick med på att sprida information och ibland även färdigskrivna artiklar från tredje sektionen.⁷ Samtidigt är det vid en genomläsning svårt att se att Malles rapporter skulle innehålla uppenbara felaktigheter eller för den delen att deras innehåll inte skulle gå i linje med tidningens ideologiska hållning i stort.

En annan uppdelning som kan vara av intresse, givet det som behandlas i denna antologi, är den franske sociologens Jacques Elluls indelning i agitationspropaganda och integrerande propaganda. Den förstnämnda formen är ofta subversiv och utmanar regeringen eller den rådande ordningen och försöker störta denna. Det finns emellertid exempel på regeringar som även tar till agitationspropaganda när de till exempel försöker genomdriva radikala samhällsförändringar eller behöver mobilisera befolkningen i samband med ett krig. Agitationspropaganda är i allmänhet intensiv, men kortsiktig. Den integrerande propagandan syftar i stället till att stabilisera samhället och att ena och stärka sammanhållningen inom det. Den är ofta mer nedtonad och arbetar långsiktigt.⁸ När en samhällsomstörtande politisk rörelse har tagit makten i ett land kommer den i allmänhet att lägga allt större vikt vid den integrerande propagandan, även om den vid behov också kan återfalla till agitationspropaganda. Ett exempel på detta är den antisemitiska propagandan i Nazityskland som inte var konstant utan bedrevs just i form av aggressiva kampanjer.⁹ Joseph Goebbels var dock noga med att inte överdriva agitationspropagandan efter maktövertagandet. Som han förklarade i ett tal 1935:

"Folkupplysningen, som också har sin berättigade plats i statens politik, skiljer sig från propagandan. Man kan inte alltid slå på

trumman. Ty om man alltid slår på trumman så vänjer sig publiken gradvis till trummans ton och ignorerar den sedan [...]. Det är snarlikt med propagandan. Om vi alltid skulle skrika och bräka, skulle offentligheten gradvis vänja sig vid detta skrikande. Nej, det måste man dosera på ett klokt sätt.”¹⁰

Slutligen möter vi ofta i litteraturen en uppdelning utifrån hur verksamheten bedrivs i direkt och indirekt propaganda. Direkt propaganda syftar till att omedelbart nå den avsedda målgruppen, medan indirekt propaganda i stället försöker få opinionsbildare att påverka den avsedda målgruppen på det sätt som propagandisten önskar.

Likheter , skillnader och imitation

Två av bidragen i denna antologi behandlar Nazitysklands och Sovjetunionens propaganda gentemot den egna befolkningen. Dessa två stater stod också i centrum för Forum för levande historias utställning om propaganda. Å ena sidan kan det tyckas vara ett omaka par att förena i en gemensam utställning givet den stora skillnaden i ideologiskt innehåll i den statsbärande propagandan, men å den andra finns det slående likheter inte endast i avseende på propagandans funktion, utan också i berättarteknik och i dess estetik.¹¹ Likheter mellan sovjetisk/kommunistisk propaganda och dess nazistiska/fascistiska motsvarighet har noterats av många observatörer och inte sällan föranlett ironiska kommentarer.

Ett berömt fall utspelades i Jugoslavien 1987 när Novi kolektivizem, en del av det regimkritiska slovenska konstnärskollektivet Neue Slowenische Kunst (NSK), vann en statlig tävling om att formge det årets affisch för Dan Mladosti (ungdomens dag), vilket var en årligen återkommande statlig ritual på Josip Broz Titos officiella födelsedag den 25 maj. När det emellertid avslöjades att NSK:s segrande bidrag var en lätt modifierad tysk nazistisk propagandaaffisch från 1936 utbröt en för den jugoslaviska kommunistiska regimen svårhanterlig skandal. Redan året därpå avskaffades traditionen med ungdomens dag, som hade fortgått sedan 1945 (som nationell helgdag från och med 1957), ett beslut som säkerligen var kopplat till denna affär.¹²

Det finns flera förklaringar till dessa likheter i propagandistiskt uttryck, men en faktor som man inte får bortse från är imitation av propagandatekniker som tycktes framgångsrika. Ett säkerligen unikt men samtidigt illustrativt exempel gavs när Mussolini på 1930-talet kontaktade Stalin och bad om att få ta del av scenografin till manifestationerna på Röda torget i samband med firandet av första maj och Oktoberrevolutionen. Stalin hade inga invändningar mot detta och en sovjetisk diplomat stationerad i Rom tyckte sig därefter se en

sovjetisk påverkan på italienska fascistiska manifestationer.¹³

Även i demokratiska länder var man, om än motvilligt, intresserad av de nazistiska och de sovjetiska propagandateknikerna. Likt den italienske fascisten Giuseppe Bottai i det inledande citatet misstrodde till exempel den svenske socialdemokraten Helge Granat i början av 1930-talet möjligheterna att nå ut till den breda massan med en alltför intellektuell ansats: ”Det är uppenbart, att dessa massor av mer eller mindre passiva väljare inte i nämnvärd grad kunna påverkas av aldrig så välskrivna utredande broschyrer eller av sedvanliga möten, som huvudsakligen besökas av säkra socialdemokrater. För att nå de politiskt passiva måste man använda metoder, som i viss mån äro av annan art, naturligtvis utan att man för den skull åsidosätter den upplysande propagandan, som så att säga måste utgöra den moraliska ryggraden. Utan tvivel kan socialdemokratin i detta avseende draga vissa lärdomar av de nazistiska agitationsmetoderna. [...] Nazisterna ha haft blick för betydelsen av propaganda genom symboler och slagord, som på ett känslomässigt sätt hamrats in i massorna och betytt mer i den politiska kampen än klara logiska slutledningar, hur falska dessa slagord än ha varit.”¹⁴

Ett annat exempel på samma motvilliga slutsats utgör den ovan nämnda propagandaavdelningen vid det tjeckoslovakiska utrikesdepartementet. Den tjeckoslovakiska utlandspropagandan hade genom hela mellankrigstiden strävat efter att först och främst påverka utländska opinionsbildare med fakta och logiskt underbyggda argument, även om man inte var främmande för att också använda sig av kultur och film i sin strävan att projicera den önskade bilden av den nya staten utomlands.¹⁵ På våren 1938, när Tjeckoslovakiens internationella position försämrades för varje månad i avseende på den så kallade sudettyska frågan, gjordes en intern omprövning mot bakgrunden av vad man uppfattade som den mycket mer framgångsrika propagandaoffensiv som bedrevs av Nazityskland: ”I propagandan är det nödvändigt att endast koncentrera sig på grundläggande saker och presentera dem på ett klart, levande och aggressivt sätt. [...] Till exempel: I stället för en lång utläggning om utvecklingen av det tyskspråkiga skolsystemet i republiken ska man visa två bilder på tyska skolbarn, en som anger antalet tyska skolbarn i Slovakien före kriget och en som visar situationen efter tjugo år. Till detta bör man foga en ironisk kommentar. [...] Sammanfattningsvis: fyndiga slogans, diagram, bilder, kartor, flödesscheman och satir, istället för långa avhandlingar.”¹⁶

Självfallet fanns det skillnader mellan den nazistiska och sovjetiska propagandan, även om vi bortser från den ideologiska vision som presenterades. En sådan skillnad rör terminologi. 1892 gjorde den ryske

socialisten Georgij Valentinovitj Plechanov en distinktion mellan agitation och propaganda; propagandisten förmedlade många idéer till en eller flera personer, medan agitatorn endast förmedlade en eller ett fåtal idéer till en stor mängd människor. Denna uppdelning fick enorm betydelse efter det att Lenin 1902, i lätt modifierad form, gjort det till sin i Vad bör göras? Distinktionen kom att fortleva och låg till grund för det sovjetiska språkbruket.¹⁷ För enkelhetens skull kommer emellertid inte denna terminologi att användas av de bidrag i denna antologi som behandlar den sovjetiska eller kommunistiska propagandan.

De tyska nationalsocialisterna gjorde inte denna åtskillnad. För dem var propaganda dessutom inledningsvis vare sig positivt eller negativt laddat; propaganda var helt enkelt ett instrument för att nå bestämda mål, inget annat. I en av NSDAP:s propagandahandböcker från 1930 betonades emellertid att politisk propaganda skilde sig från kommersiell reklam: ”Den [politiska propagandan] utnyttjar sig visserligen delvis av samma medel, men utgår från helt andra förutsättningar. Propaganda är på inget sätt den till det politiska [...] området överförda kommersiella reklamen, som endast söker framgång i ögonblicket, utan systematisk upplysning för att vinna anhängare till en världsåskådning.”¹⁸ Efter maktövertagandet försökte den nazistiska regimen också att reservera termen ”propaganda” för politikens område och den gavs då positiva konnotationer. Redan 1933 utfärdades en förordning om att näringslivet hädanefter var strikt förbjudet att använda ”propaganda” som en synonym till ”reklam” i marknadsföringssammanhang. 1937 utfärdade Goebbels’ propagandaministerium också en riktlinje för den tyska pressen om hur man skulle använda ordet ”propaganda”:

”Det ombeds att man inte missbrukar ordet ’propaganda’. Propaganda har i den nya staten i viss mån blivit ett i lag skyddat begrepp och får inte användas för nedvärderande saker. Det finns således ingen ’illdådspropaganda’, ingen ’bolsjevikisk propaganda’, utan endast illdådshets, illdådsagitation, illdådskampanjer o s v. Kort sagt – propaganda endast om det gäller någonting som är för oss, hets, när det rör något som är emot oss.”¹⁹

Propagandans verkan

Trots den numera oerhört omfattade forskningen om olika former av propaganda finns det en grundläggande fråga som fortfarande i mycket är obesvarad: har propaganda verkligen den effekt som en del önskar och många andra fruktar? I länder där många aktörer har

tillgång till och fritt kan verka i det offentliga rummet är det väldigt svårt att uppskatta inflytandet av enskilda propagandainsatser. Samtidigt kan man också med fog ställa frågan omvänt: hur vet vi att det inte fungerar? Uppenbarligen tror många aktörer att propaganda fungerar och ägnar därför mycket resurser åt att försöka främja sina intressen med olika former av propaganda.

I fallet med till exempel Nazityskland går uppfattningarna inom forskningen isär. En del forskare har tillskrivit den nazistiska propagandan stor effekt, medan andra i stället är av uppfattningen att effekten var obetydlig.²⁰ I en undersökning av sambandet mellan utsatthet för politisk radiopropaganda och stöd för NSDAP respektive lokala uttryck för antisemitism i det tyska samhället under 1930-talet påvisas att det faktiskt förefaller som att propagandan hade en effekt i detta fall.²¹

Ett sammanhang där det tycks finnas en tydlig och betydelsefull effekt av propaganda är i samband med folkmord och liknande övergrepp. En stor del av folkmordsforskningen understryker betydelsen av hatpropaganda riktad mot den grupp som förövarna önskar eliminera.²² Ett väl belagt exempel på detta utgör folkmordet på tutsier i Rwanda 1994.²³

Folkmord är i allmänhet relativt korta men intensiva processer, men det finns indikationer på att propaganda också kan ha långvariga effekter. I en studie där forskarna analyserade resultaten av två attitydundersökningar 1996 och 2006 i avseende på antisemitiska attityder hos den tyska befolkningen fann de att personer som växte upp under den nationalsocialistiska regimen inte endast tenderade att bära på betydligt mer antisemitiska attityder än senare generationer, utan att personer i denna åldersgrupp även tycktes vara mer antisemitiska än den föregående generationen. Med andra ord gav de som upplevde Nazityskland som vuxna och tillhörde "förövärgenerationen" mindre uttryck för antisemitism än de som växte upp åren efter 1933 och i en formbar ålder var exponerade för regimen propagandas i skolan och i ungdomsorganisationerna.²⁴

Om bidragen i antologin

I sitt bidrag ställer Stéphane Bruchfeld sig frågan om vad det egentligen var som de tyska nationalsocialisterna trodde att de gjorde. Genom att studera propagandan riktad mot den tyska befolkningen analyserar Bruchfeld den nazistiska regimen strävan att skapa en "folkgemenskap" baserad på en tydlig framtidsvision. Baksidan av medaljen var att denna gemenskap inte omfattade alla människor och i de nationalsocialistiska drömmarna om framtiden fanns idealet om ett "rasrent" folk utan några "defekter".

De sovjetiska så kallade nationella operationerna torde vara betydligt mindre kända i den stora allmänheten än den ”stora terrorn” på 1930-talet. Under andra hälften av 1930-talet utsatte den sovjetiska regimen ett flertal av statens etniska minoriteter för olika former av repression, bland annat etnisk rensning av gränsområden.²⁵ Även i ett totalitärt samhälle var detta någonting som på något sätt behövde förklaras för befolkningen, inte minst på landsbygden där konsekvenserna av politiken var lätt iakttagbara och en potentiell källa till oro. I Andrej Kotljarchuks bidrag visar han hur den statliga propagandan användes för att bereda mark för politiken riktad mot de finsk- och svenskspråkiga befolkningsgrupperna.

Propagandans historia är intimt sammankopplad med kommunikationsteknologins historia. En oerhört viktig förändring i detta avseende är framväxten av internet som i många avseenden inneburit ett paradigmskifte som samtidigt skapat nya möjligheter men också svårigheter för den som önskar bedriva propaganda. En möjlighet är att det idag är lättare än någonsin förr att med relativt små medel nå väldigt långt och brett med ett budskap, och att det är svårare för statsmakter att kontrollera detta. I Evin Ismails bidrag beskriver och analyserar hon hur den så kallade Islamiska Staten (IS) använde sig av internet för att nå ut med sin propaganda. Även om i skrivande stund IS är betydligt mindre aktiv torde dess propagandakampanj vara ett intressant exempel på de förändrade förutsättningar för propaganda som internet har skapat.

Under de senaste åren har ett stort antal insatser gjorts i Sverige för att på olika sätt bemöta de problem som olika former av propaganda (inklusive så kallade ”fake-news”) skapar i samhället.²⁶ Även Forum för levande historias utställning Propaganda – risk för påverkan bör rimligen ses som en sådan. Men hur var det under den politiskt så oroliga mellankrigstiden, då även Sovjetunionen och Nazityskland spred propaganda inte endast riktad mot den egna befolkningen utan även till utlandet? I sitt bidrag analyserar Oscar Österberg den svenska samhällsdebatten om propaganda under 1920- och 1930-talen och de statliga initiativ som gjordes för att begränsa vad som uppfattades som skadliga effekter av propaganda.

Referenser

Archiv Ministerstva Zahraničních Věci, Prag (AMZV)

III sekce 1918–39

ZÚ Stockholm 1918–39

Litteratur

- Adena, Maja, Enikolopov, Ruben, Petrova, Maria, Santarosa, Veronica & Zhuravskaya, Ekaterina (2015). "Radio and the Rise of the Nazis in Prewar Germany", The Quarterly Journal of Economics, Vol. 130, No. 4.
- Bell, Simon Paul (2014). *Laibach and the NSK: An East-West Nexus in Post-Totalitarian Eastern Europe*. Opublicerad doktorsavhandling, Anglia Ruskin University, Cambridge.
- Bottai, Giuseppe (2001). *Diario 1935–1944*. Milano: RCS.
- Ellul, Jacques (1973). *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Random House/ Vintage.
- Gentile, Emilio (2003). *Il culto del littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista*. Rom & Bari: Editori Laterza.
- Granat, Helge (1934). "Framtidens propaganda", Tiden, Vol. 26, Nr 5.
- Herf, Jeffrey (2006). *The Jewish Enemy. Nazi Propaganda During World War II and The Holocaust*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Jowett, Garth S., O'Donnell, Victoria (2012). *Propaganda and Persuasion*. Los Angeles & London: SAGE.
- Martin, Terry (1998). "The origins of Soviet ethnic cleansing.", Journal of Modern History, Vol. 70, No. 4.
- Mikula, Maja (2003). "Virtual Landscapes of Memory", Information, Communication & Society, Vol. 6, No. 2.
- Nilsson, Anders (1936). "Propaganda", Tiden, Vol. 28, Nr. 2.
- Schieder, Wolfgang & Dipper, Christof (1984), "Propaganda" i Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck (red.) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 5 Pro-Soz, Stuttgart: Klett-Cotta Verlag.
- Semelin, Jacques (2007). *Purify and Destroy. The Political Uses of Massacre and Genocide*. New York: Columbia University Press.
- Stark, Georg (1930). *Moderne Politische Propaganda*. München: Franz Eher Verlag.
- Studdert, Will (2014). *Music Goes to War: How Britain, Germany and the USA used Jazz as Propaganda in World War II*. Opublicerad doktorsavhandling, University of Kent.
- Taylor, Philip M. (2003). *Munitions of the Mind. A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Era*. Glasgow: Manchester University Press.

- Voigtländer, Nico, Voth, Hans-Joachim (2015). "Nazi indoctrination and anti-Semitic beliefs in Germany", PNAS, Vol. 112, No. 26.
- Vulovic, Jimmy (2016). *Propagandans berättarteknik*. Lund: Ellerströms.
- Vulovic, Jimmy (2017). *Propaganda. Historia, teori och analys*. Lund: Studentlitteratur.
- Yanagizawa-Drott, David (2014). "Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide," The Quarterly Journal of Economics, Vol. 129, No. 4.
- Zimmermann, Clemens (2006). "From Propaganda to Modernization: Media Policy And Media Audiences Under National Socialism", German History, Vol. 24 No. 3.
- Österberg, Oscar (2004). *The Promotion of a New State. A Study of the Czechoslovak Public Diplomacy in Sweden 1918-1938*. Opublicerad doktorsavhandling. European University Institute, Florens.

Nationalsocialistiska drömmar

Stéphane Bruchfeld

Inledning

Betrakta de båda bilderna nedan.

Vad ser vi? Känns någon eller några personer igen? Vad gör de?

Då och då har jag under föreläsningar visat dessa två bilder. Ibland men inte alltid identifierar åhörarna två personer i den första bilden, till vänster med knäppta händer Adolf Hitlers ställföreträdare Rudolf Hess och till höger om denne SS-chefen Heinrich Himmler. På bilden syns även den mäktige partikanslichefen Martin Bormann till höger om Himmler, och till vänster framför en karta den unge Joachim (Jochen) Peiper, som vid tiden var en av Himmlers adjutanter.²⁷

Den andra bilden togs av SS-fotografer i Auschwitz-Birkenau i maj-juni 1944 under massförintelsen av de till Auschwitz deporterade ungerska judarna. Den är fotograferad under "selektionen", i samma ögonblick som läkaren och SS-kaptenen Heinz Thilo med en handrörelse visar en person att gå till vänster och ansluta sig till den stora gruppen av "ej längre användbara" människor som syns i fonden. De är på väg till det s.k. Krematorium II där de inom kort kommer att mördas i gaskammaren och därefter brännas i krematoriets ugnar.

På frågan vad Himmler och de andra nazistledarna gör är det vanligaste svaret att de studerar en modell av ett koncentrationsläger och/eller en gaskammare. Men de är samlade kring något helt annat. Bilden togs den 20 mars 1941 i Berlin under öppnandet av utställningen "Planering och uppbyggnad i öster" (*Planung und Aufbau im Osten*), och vad de diskuterar är en modell av en tysk bondgård. Officiellt utgjordes "öster" vid den här tidpunkten av de av Tyskland annekterade områdena av Polen, men i mars 1941 pågick intensiva förberedelser inför det tyska överfallet av Sovjetunionen, av nazisterna betecknat som ett "världsåskådnings- och förintelsekrig", och utöver den militära planeringen ingick också omfattande dispositioner kring de politiska, ekonomiska, närings- och befolkningsmässiga aspekterna. Stora sovjetiska territorier var tänkta att bli "tyskt livs-

rum”, och bland annat planerades för att den slaviska befolkningen i de erövrade områdena på sikt måste minskas med 30 miljoner för att ge plats åt ”germanska” (tyskar och deras ”rasfränder” som t.ex. skandinaver) bosättare och nybyggare. Å ena sidan ser vi alltså nazistiska ledare som planerar för liv och odling, å den andra hur en nazistisk läkare tar ett sekundschnabbt beslut att sända en människa i döden i en gaskammare. De två händelserna ser ut att vara helt åtskilda men i själva verket hänger de intimt samman.

Av lätt insedda skäl har den tyska nationalsocialismen uppfattats som den materialiserade ondskan, en ”dödens ideologi”.²⁸ Dock var självbilden en helt annan, och det är av yttersta vikt att förstå på vilket sätt de två bilderna ovan utgjorde delar av en helhet. Som sociologen Eva Illouz har understrukt är det inte bara vapen och järnvägsvagnar som sänder människor till dödsläger, utan också föreställningar och känslor. Hur motbjudande en rasist än må vara, skriver hon, har denne en logik som vi måste förstå, ”för det är en logik som i slutändan kan åstadkomma förödelse”.²⁹

Annorlunda uttryckt: vad kan Heinz Thilo, med förmodligen gott samvete, ha trott att han gjorde? Inget och ingen tvingade honom att med en handrörelse skicka människor till gaskammaren. En möjlig ledtråd är vad han efter en ”specialaktion” (dvs. gasningen av människor) i september 1942 sade till en annan SS-läkare, nämligen att i Auschwitz befann man sig vid ”anus mundi” (världens ändtarmsmynning).³⁰

Och varför lade Heinrich Himmler, Rudolf Hess och Martin Bormann sin dyrbara tid i mars 1941 på att gå på en utställning och titta på kartor och modeller av tyska bondgårdar i ”öster”, samtidigt som förberedelserna inför det stundande anfallet mot Sovjetunionen gick på högvarv?

För att kunna ringa in vad nazisterna trodde att de gjorde och varför måste vi försöka sätta oss in i den logik som styrde deras föreställningar och känslor, med andra ord den nationalsocialistiska kultur inom vilka de levde och verkade. Det fordrar att den nationalsocialistiska ideologin och föreställningsvärlden, eller ”världsåskådningen” (*Weltanschauung*) som den benämndes, tas på allvar. Denna idévärld uppstod inte ur tomma intet och var inget isolat, utan dess rötter och förbindelser stod att finna såväl i det förflutna som i samtiden.³¹

Till saken hör också att nationalsocialismens och besläktade fenomen idéer och föreställningar inte lämnade scenen 1945 utan sträcker sig ända in i vår egen tid.

Genom att lyfta fram några av ”världsåskådningens” centrala teman, samt hur de gestaltades och spreds i den omfattande propagandan som producerades av det nationalsocialistiska partiet (NSDAP) och

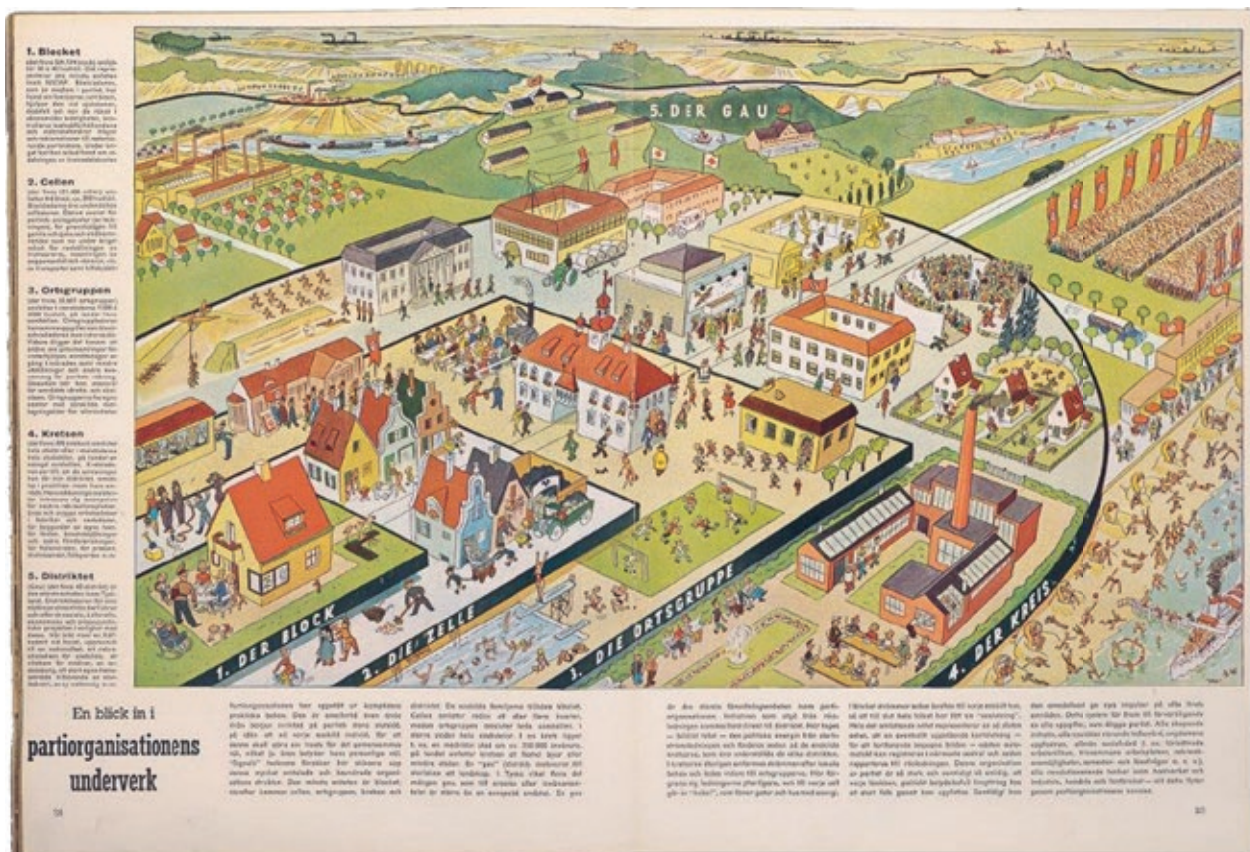
den nazityska staten, kan förhoppningsvis en klarare bild fås av hur den livsbejakande sidan var oskiljbar från den motsatta, med för miljoner människor slutligen dödliga följder.

I boken *Mein Kampf*, utgiven i Tyskland 1925, hade Adolf Hitler ägnat flera sidor åt att formulera sin syn på propagandans uppgift och utformning, samt att staka ut riktlinjer för dess bruk i den fortsatta kampen. Propagandans uppgift för "varje verkligt stor, världsomvälvande rörelse" var enligt Hitler att "sprida rörelsens idé", och den skulle därför "outtröttligt försöka att klargöra de nya tankegångarna för andra människor". Även om rörelsen inte omedelbart attraherade nya anhängare måste propagandan "åtminstone rubba deras hitillsvarande övertygelse".³² Målet var att "slå sönder det existerande tillståndet och ersätta det med en ny lära", så att rörelsens organisation kunde "tillkämpa sig makten för att därigenom uppnå lärans slutgiltiga seger".³³

Redan innan det s.k. gripandet av makten i januari 1933 var nazisternas propagandaverksamhet synnerligen omfattande, och väl vid makten tilltog den än mer i och med att även statens resurser togs i anspråk. Den omvandlades då också från "kamptidens" agitatoriska till en till stor del integrerande form av propaganda.³⁴ I det "nya Tyskland" som nazisterna ville forma utgjorde sådana vitala delar av världsåskådningen som kravet på "tyskt livsrum" (*Lebensraum*) och "blod och jord"-ideologin (*Blut und Boden*), dvs. tron att det "tyska blodet" och "folksjälén" hade en urtida, mystisk samhörighet med den "tyska jorden", liksom drömmen om att förena alla tyskar i ett enda rike i en "tysk folkgemenskap" (*Volksgemeinschaft*) under Adolf Hitler som dess ofelbare, närmast gudalike ledare (*Führer*), ständiga teman. I den kända parollen "Ett folk, ett rike, en ledare" (*Ein Volk, ein Reich, ein Führer*) låg allt sådant invävt.

Ett av oräkneliga exempel på hur denna s.k. Hitlermyt konstruerades visar bilden till höger. Det är en typisk framställning av "Führern" som Tysklands frälsare (parollen är "Leve Tyskland!") i spetsen för de lojala paramilitära "stormavdelningarna" (SA), och omgiven av en solupplust gloria och med den stiliserade tyska örnen i skyn. Synen på Hitler som en Kristuslik gestalt blev vida spridd och fick i nazistiska och pronazistiska kretsar fäste även utanför Tyskland.³⁵

Låt oss nu se på bilden ovan.

Teckningen är från den svenska utgåvan av den utanför Nazityskland distribuerade propagandabildtidningen *Signal* och illustrerar, med flera humoristiska detaljer, NSDAP:s organisation i distrikt (*Gau*), krets (*Kreis*), lokalavdelning (*Ortsgruppe*), cell (*Zelle*) och block (*Block*). Bildtexten meddelar att partiets "stora statsidé" var att "nä varje enskild individ" för att denne skulle "göra sin insats för det gemensamma väl", vilket samtidigt betydde dennes "personliga väl". Som i en "starkströmsledning" fortplantades den "politiska energin" från partiledningen till varje enskilt hus, och omvänt kunde varje "kortslutning" på lokal nivå "registreras i närmaste central och sedan rapporteras till riksledningen". Därigenom kunde "varje tänkbar, politiskt betydelsefull livsyttring" hos folket omedelbart fångas upp, samtidigt som partiorganisationen gav "nya impulser på alla livets områden" så att dess uppgifter kunde förverkligas:

Alla skapande initiativ, alla nya idéer rörande hälsovård, ungdomens uppfostran, allmän socialvård (t.ex. förbättrade arbetsvillkor, trivsammare arbetsplatser, rekreationsmöjligheter, semester- och lönefrågor o.s.v.), alla revolutionerande tankar inom hantverket och industrin, handeln och lantbruket – allt detta flyter genom partiorganisationens kanaler.³⁶

Texten uttrycker väl den nazistiska ledningens strävan att likrikta och strömlinjeforma alla livsyttningar i Nazityskland enligt den nationalsocialistiska ideologin och praktiken, vilket blev ett av de allra viktigaste och med stor konsekvens genomförda politiska målen. Denna likriktningspolitik (*Gleichschaltung*) vävde samman parti och stat på alla nivåer, och partiorganisationen genomsyrade hela samhället.

I det på bilden framställda samhället tycks allt modernt, välorganiserat, rent och ljust med fabriker, strandbad, parader, offentliga möten, soppkök, arbete, lek och fritid, ungdomar som sportar och tränar skytte m.m., allt karakteristiskt för vad som har kallats det ”Tredje rikets vackra sken”.³⁷

Den uppmärksamme kanske noterar att inte en enda kyrko- eller annan religiös byggnad syns till. Vart har de tagit vägen? Viktiga delar av den nationalsocialistiska antisemitismen hade visserligen kristna rötter men det korta svaret är att även om det från kristet håll gjordes allvarliga försök att förena en s.k. positiv kristendom med nationalsocialismen, t.ex. att konstruera Jesus som en ”arier” och ”avjuda” kristendomen genom en utmönstring av den hebreiska bibeln (i kristet språkbruk Gamla testamentet) från de heliga skrifterna, så fanns i de ledande nazisternas framtidsvision ingen plats för kyrkorna.³⁸

I en vida spridd skrift skrev 1940 den s.k. riksundervisningsledaren och tidigare distriktsledaren i Württemberg Friedrich Schmidt att om rikets framtida existens skulle kunna säkras även efter ”slutsegern” i kriget så måste kristendomen helt undanröjas som en ”främmande religion”, och den ovan nämnde Martin Bormann skrev i en promemoria 1942 att de nationalsocialistiska och kristna uppfattningarna var ”oförenliga”, eftersom de kristna kyrkorna stödde sig på människornas ”okunnighet” medan nationalsocialismen grundades på ”vetenskap”:

De kristna kyrkorna har länge varit medvetna om att exakt vetenskaplig kunskap är ett hot mot deras existens. Därför gör de stora ansträngningar att undertrycka eller vederlägga vetenskaplig forskning med hjälp av pseudovetenskaper som t.ex. teologi. Vår nationalsocialistiska världsåskådning står på ett mycket högre plan än kristendomens grundtankar, som till sin essens togs över från judendomen. Också av detta skäl kan vi vara utan kristendomen.³⁹

Det måste därför, menade Bormann, göras ”absolut omöjligt för kyrkan att utöva sitt gamla inflytande”, precis som ”astrologers, siars och andra svindlares skadliga inflytande” hade undertryckts av staten. Endast därefter kunde ”statens ledarskap utöva fullt inflytande över alla folkkamrater”, vilket var nödvändigt för att ”för tid och evighet säkra rikets och folkets framtid”.⁴⁰

Föreställningarna som bar upp exteriören i Signalteckningen var emellertid knappast mindre mytiska och känslostyrda än den etablerade religionens. I Nazityskland institutionaliserades en slags nationalsocialistisk kult, ibland betecknad som en politisk religion, och almanackan fylldes av ett stort antal märkesdagar, med ritualer och festligheter fyllda av sånger, parader och masskådespel. Såväl partidagarna i Nürnberg som arrangemangen kring 1 maj, som omvandlades från arbetarrörelsens internationella högtidsdag till "det nationella arbetets dag", var enorma propagandatillställningar. Minst lika omfattande var den av "blod och jord"-ideologin inspirerade och av propagandaministern Joseph Goebbels förföriskt utformade s.k. riksskördefesten, som ägde rum en söndag i månadsskiftet september/oktober under åren 1933–1937 för att hylla den tyska jordens frukter och den tyska bondens strävsamma möda. Ett spritt Hitler-citat tillkännagav att det tyska folkets "oövervinneliga kraft" hade sin "källa hos bönderna", och under festsöndagen samlades som ett viktigt led i formandet av "folkgemenskapen" den nazistiska ledningen tillsammans med nära en miljon människor från hela Tyskland på Bückeberg utanför Hameln i Niedersachsen, en plats som hade laddats med mytiska föreställningar om att den var en "germansk

Riksskördefesten på Bückeberg
1 oktober 1933

tingsplats” (i slutet av 1933 utnämnde Goebbels den till ”rikstingsplats”) i ett ”urtyskt” landskap där ”tyska stammars blod hade dränkt jorden i kamp om den tyska jorden”.⁴¹

En rasideologiskt laddad hembygdsromantik långt från moderniteten i Signalteckningen framkommer tydligt i blod och jord-propagandans innehåll och utformning, liksom i den konst som omhulldes i Nazityskland. Intill ses ett vykort som spreds med anledning av skördefesten, och liksom alltid i dessa framställningar lyser hakkorssolen över bonden som bärgat en rik skörd.

Målningen ”Tysk jord” av Werner Peiner från 1933 är ett annat exempel på denna hembygdsromantik, där bondens och jordens ”ursprunglighet” och ”äkthet” kontrasteras mot stadens och modernitetens ”degeneration”. Trots det hotande ovädret över staden i fjärran (där Kölnerdomen skymtar) fortsätter den ensamme bonden att harva sin soldränkta jord. Hitler uppskattade stort den ”gudabenådade” Peiner och hans konst, och gav order om att målningen som han hade fått i gåva av staden Mechernich skulle hängas upp i det nya rikskansliet.⁴²

Werner Peiner, "Deutsche Erde", 1933.

Richard Spitz, "Nationalsozialistische Massenfeier"

Inte sällan fylldes propagandan av ett drömligt symbolspråk. Ett exempel kan ses i målningen ovan av Richard Spitz, som var tillägnad minnet av kuppförsocket 9 november 1923 och "martyrerna" som hade offrat sina liv för den s.k. nationalsocialistiska rörelsen. I kalendern hade detta datum en särskild och ödesmättad tyngd. I Spitz målning ses en oöverskådlig massa av yngre och äldre män, varav många i SA-uniform, samlade i hänförelse inför uppenbarelsen av vad som ser ut att vara en i himlen svävande nekropol, upplyst av solen i form av hakkorset. Notera de döda i skyn med högerarmen sträckt i riktning mot nekropolen, den överväldigade SA-mannen med utsträckt högerarm i bildens mitt som stöds av sin kamrat och till höger om de två den gamle mannen med den unge pojken, som representerar folkets förflutna respektive framtid.

Centralt i både propaganda och politik var budskapet om "folk-gemenskapen", som förklarades vara räddningen för det tyska folket undan urartningens och upplösningens krafter, dvs. olika föregivna inre och yttre hot. Det gällde t.ex. politiska idéer och rörelser, främst bland dem liberalism, socialism och demokratisering, som hade följt i spåren av upplysningsidealen och de franska och amerikanska revolutionerna i slutet av 1700-talet samt kapitalismen och den snabba och ofta brutala industrialiseringen. Första världskrigets förödmjukande

nederlag och Weimartidens ekonomiska, sociala och politiska kriser tillskrevs diverse onda makter och "folkförrädare" samt Weimarrepublikens parlamentariska demokrati, som attackerades utan uppehåll. Under valtalén sommaren 1932 ställde Adolf Hitler gång på gång, ofta i ironiska ordalag, demokratin mot nationalsocialisternas löfte att undanröja densamma:

För ett par timmar sedan läste jag valförslagen, t.ex. i Hessen-Nassau: Trettiofyra partier! Arbetarna har sina egna partier, och då inte ett, det skulle vara för lite, det måste ju vara tre, fyra stycken. Och eftersom borgerligheten är intelligentare måste den ha ännu fler. Medelklassen måste ha sina partier, näringslivet sina partier, bonden också ett eget parti och då också tre, fyra. Och herrarna husägare måste också låta sina särskilda intressen av politiskt slag, världsåskådningsmässigt slag, företrädas av ett parti. Och herrarna hyrestagare kan naturligtvis inte hamna på efterkälken! Och katolikerna också ett eget parti och protestanterna ett parti och bayrarna ett parti och thüringarna ett eget parti och württembergarna ytterligare ett i en tid med de allra största uppgifter, som bara kan lösas om hela nationens kraft förenas! (...) Jag har ställt upp ett mål, nämligen att sopa bort de trettio partierna från Tyskland!⁴³

I demokratins ställe skulle "folkgemenskapen" sättas, en av många nationalsocialistiska termer med begreppet "folk" som förstavelse. Victor Klemperer, den tyskjudiske filologen och professorn i romanska språk vid universitet i Dresden, noterade redan 1933 hur nazisterna snabbt drev igenom den nationalsocialistiska vokabulären på alla nivåer i det tyska samhället och därmed införde ett nytt språkbruk, som Klemperer senare benämnde LTI, en förkortning för det latinska "lingua tertii imperii" eller på svenska Tredje rikets språk. I april antecknade han:

Den 20 april. Åter ett tillfälle att fira, en ny folklig helgdag: Hitlers födelsedag. Ordet "folk" [*Volk*] används nu i tal och skrift lika ofta som salt i maten, till allting tas en nypa folk: folkfest [*Volksfest*], folkgelike [*Volksgenosse*], folkgemenskap [*Volksgemeinschaft*], folknära [*volksnah*], folkfrämmande [*volksfremd*], ur folkdjupet [*volksentstammt*]...⁴⁴

Dessa och liknande termer måste förstås i sin nationalsocialistiska kontext. Begreppet "folk", på tyska *Volk*, tolkades inte som en tidsbunden, kulturellt och politiskt förhandlingsbar och föränderlig etnicitet eller nation, utan som en övertidlig organisk "ras- och ödes-gemenskap", biologiskt och själsligt sprungen ur och rotad i den "tys-

"Ett folk av bröder!" visar en idealfamilj av "tyskt blod". Notera den äldste pojken i Hitler Jugend-uniform och den i sammanhanget symboliska grytskålen.⁴⁶

ka jorden", som omfattade såväl gångna som nuvarande och framtida generationer av "tyskt blod". Endast "tyskblodiga" kunde tillhöra detta folk och vara "folkkamrater" eller "folkgelikar" och "bröder".⁴⁵

De "andra", dvs. de som inte betraktades som "tyskblodiga", kunde per definition aldrig vara en del av detta folk, och kategoriserades därför som olika slags mer eller mindre problematiska eller hotfulla "mindervärdiga element" eller "främlingar". Det sålunda definierade folket skulle under ledning av "Führern" enas i folkgemenskapen och övervinna och avskaffa splittrande klasskamp och andra sociala skrankor, och dess "livsrum" skulle säkras genom att besegra och undanröja inre och yttre fiender och hot. Bland annat måste den av olika "mindervärdiga" biologiska och sociala inslag "försvagade" och av "degeneration" hotade "folkkroppen" (*Volkskörper*) helas genom såväl positiv som negativ s.k. rasygien och andra former av "politisk biologi". Endast så kunde folket lyftas upp och återfå sin kraft och rättmätiga förstaplats i den globala "ras"- och maktkampen om "livsrum" och resurser.

Som historikerna Martina Steber och Bernhard Gotto har framhållit var idén om folkgemenskapen inte bara en bärande nationalsocialistisk föreställning, utan det centrala sociala konceptet i Nazityskland. Det tillhandahöll en ram för legitimeringen av konkret politisk och samhällelig omdaning, och det var "inom och genom denna som gemenskapsvisionerna i Nazityskland uttrycktes, förhandlades och sattes i verket".⁴⁷ Alla som hörde till den utvalda gemenskapen utlovades "möjlighet till individuell lycka och framgång", och "folkkamraterna" åtnjöt fullt medborgarskap och tillgång till välfärdsåtgärder och -inrättningar. Däremot hade människor som på ett eller annat sätt avvek från normerna för folkgemenskapen en avsevärt osäkrare ställning

På stranden, sommaren 1939/1940.

och de diskriminerades på många sätt. På det sättet utgjorde folkgemenskapsidealet också en teknik att utöva kontroll och makt, och få till stånd anpassning och stöd från dem som befann sig på rätt sida av skiljelinjen. Varje individ utsattes för en ”ständig ström av utmaningar att om och om igen välja, och visa, på vilken sida av skiljelinjen han eller hon stod”.⁴⁸

Vykort från den nazistiska välfärdsorganisationen NSV (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt), som efter den Tyska arbetsfronten var den i Nazityskland största organisationen, 1933

Uppmaning till medlemskap i NSV. Vägskyltarna anger NSV:s "uppgifter" vilka bl.a. är "folkhälsa", "folkgemenskap", "mödraskydd", "barnaskydd" och "tiggeribekämpning".

Folkets "minsta cell" utgjordes av familjen, som stod i centrum för en stor del av propagandan kring befolknings- och vård- och omsorgspolitiken. Denna kontrasterades mot den påstått "marxistiska" i Weimarrepubliken, och ett exempel på hur motsatsförhållandet framställdes ses på föregående sida. Vid ett vägskil visar skylten som pekar åt höger fyrabarnsfamiljen vägen till en lycklig framtid upplyst av hakkorssolen, medan ett davidstjärneförsedd monster lurar i slutet av den vänstra vägen, som är fylld av manliga företrädare för Weimarrepubliken och med en typisk "penningjude" i förgrunden. På skylten till vänster står "riktad socialhjälp" medan texten på skylten till höger lyder "familjehjälp". Texten förklarar att den "nationalsocialistiska folkvälfärden sörjer för folkets minsta cell, familjen!", till skillnad från hjälpen i den "marxistiska välfärdsstaten" som leder till "splittring".

Medan den demokratiska Weimarrepubliken hade givit stöd till av olika skäl behövande människor propagerade folkgemenskapsidealet ett "rasrent" folk utan ärftliga eller andra "defekter". Eftersom "folk-kroppens" hälsa hade högsta prioritet var det nödvändigt att "icke ärftligt sjuka" föräldrar födde sunda och friska barn. Bilden nedan till vänster visar en lycklig familj med ett nyfött tredje barn som skyddas av den tyska örnen (som här likställs med partiet, med texten "NSDAP säkrar folkgemenskapen"), och budskapet är "Folkkamrater. Vänd er till lokalavdelningen om ni behöver råd och hjälp".

Invid ser vi propaganda från och för NSV, den nazistiska välfärdsorganisationen. De fyra barnen innebär att kvinnan kvalificerat sig

för det s.k. moderskorset (eg. den ”tyska moderns hederskors”) i brons (mödrar med åtta eller fler barn tilldelades korset i guld). Budskapet är ”Hälsosamma föräldrar – hälsosamma barn!”. Det är inte fråga om fysisk hälsa i största allmänhet, utan om positiv och negativ rashygien. Föräldrar uppmanas att läsa NSV:s ”befolkningspolitiska upplysnings-skrifter”, och de informeras om att broschyren ”Hälsosamma föräldrar – hälsosamma barn!” innehåller motiveringen för och ordalydelsen av ”lagen för bekämpandet av ärftligt sjuk avkomma”.⁴⁹

En annan del av integreringssträvandena var propagandan som riktade sig till arbetarklassen, den största sociala gruppen i Tyskland, som innan det nazistiska maktövertagandet till övervägande delen hade stött socialdemokraterna eller kommunisterna. Fackföreningsrörelsen hade slutgiltigt krossats i början av maj 1933, och i enlighet med den nazistiska likriktningsspolitiken ersatts med den statligt styrda Tyska arbetsfronten (*DAF – Deutsche Arbeitsfront*). Det korporativistiska DAF organiserade både arbetstagare och arbetsgivare, och dess ”Kraft genom glädje”-organisation (*Kraft durch Freude – KdF*) ordnade alla möjliga fritidsaktiviteter för medlemmarna, varav resor utgjorde den ekonomiskt största delen. KdF var givetvis en integrerande del av skapandet av det nationalsocialistiska drömsamhället. Som Arbetsfrontens ledare, Robert Ley, uttryckte det var KdF ”inte uteslutande en fritidsorganisation utan en nationalsocialistisk gemenskap” som medverkade i ”tillblivelsen av ett nytt sätt att leva och etablerandet av en ny samhällsordning”. Dess ”vackraste uppgift” var att ”skänka den skapande tyska människan mod och livsvilja”.⁵⁰ Man måste här liksom alltid vara varse kontexten och språkbruket: den ”skapande tyska människan” var liktydigt med den rasligt och ur andra aspekter för ”folkgemenskapen” lämpade ”folkkamraten”, och ”modet och livsviljan” var inte en privat angelägenhet för den enskilde

Reklam för båtseminstrar (”Din semester 1939”) genom Berlindistriktets KdF-organisation. Resorna gick till bl.a. Kanarieöarna, Madeira och Norge.

Reklam för KdF-ledd fysisk träning. Texten lyder: ”Kom med i NS-gemenskapen Kraft genom glädjes sportkurser.

KdF-Wagen/Volkswagen.

individen utan en kollektiv nödvändighet som syftade till att stärka folkkamraterna i den oundvikliga kampen om livsrummet.

Ytterligare ett exempel på KdF-relaterade illustrationer av vad "folkgemenskapen" lovade i materiellt hänseende är den s.k. *KdF-Wagen*, eller *Volkswagen* (här ska alltså "folkbilen" förstås i den betydelse som "folk" och "folkgemenskap" hade i Nazityskland), som alla "folkkamrater" skulle ges möjlighet att skaffa genom ett sparprogram. De över 300.000 spararna fick dock aldrig någon bil. Efter krigsutbrottet 1939 ställde Volkswagen om all produktion till militära ändamål.

Ungdomen

En särskild och betydelsefull plats hade propagandan som riktades till barn och ungdomar. I ett tal till det nazistiska kvinnoförbundet (*NS-Frauenschaft*) under "Ärans partidag" 1936 hade Hitler några ord att säga om hur han tog mått på framstegen i Nazityskland. Det var inte en fråga om hur många vägar och gator som byggdes eller nya fabriker och broar, och inte ens om hur många divisioner landet ställde upp, utan "i spetsen för bedömningen av vårt arbetes framgång" stod "det tyska barnet, den tyska ungdomen":

När den växer, då vet jag, att mitt folk inte kommer att gå under och att vårt arbete inte kommer att ha varit förgäves.⁵¹

"Den som äger ungdomen äger framtiden" var ett nazistiskt credo, och om man inte trodde sig om att med lock och pock kunna vinna alla i de äldre generationerna, som inte hade fått sin fostran i Nazityskland, så hade man i ungdomen ett helt oskrivet blad som mycket målmedvetet inympades med de nationalsocialistiska idéerna. Detta skedde på många sätt, både i skolundervisningen och i den enda tillåtna ungdomsorganisationen *Hitler-Jugend* (HJ). Den bestod av avdelningarna *Jungvolk* för pojkar 10-14 år, *Jungmädel* för flickor 10-14 år, det "egentliga" *Hitler-Jugend* för pojkar 14-18 år och *Bund Deutscher Mädel* (BDM) för flickor 14-18 år. För unga kvinnor mellan 18 och 21 år fanns den nominellt frivilliga BDM-organisationen "Tro och skönhet" (*Glaube und Schönheit*).

Under "kamptiden" före 1933 hade HJ utgjort endast en mycket liten del av de tyska ungdomsrörelserna och -organisationerna, och ingick då i SA. Den hade förutom gatuslagsmål o.dyl. mot politiska motståndares ungdomsorganisationer, i synnerhet kommunisternas, inledningsvis utvecklat en egen stil liknande den "fria ungdomsrörelsen", innefattande aktiviteter med politiskt och socialt engagemang. Strax före det s.k. gripandet av makten 1933 hade HJ inte mer än drygt 100 000 medlemmar. Därefter växte organisationen dock

Motstående bild och ovan:
Unga kvinnor som utövar typiska
aktiviteter i Glaube und Schönheit.

Pojkar i Jungvolk i Worms 1938 samlar
in uttjänta tandkrämstuber o d. På pla-
katet står: "Hjälp oss att göra Tyskland
oavhängigt!"

snabbt. När lagen om HJ antogs i slutet av 1936 bestod organisationen av omkring 4 miljoner medlemmar. Lagen föreskrev att HJ skulle samla "hela den tyska ungdomen". HJ upphöjdes till "statsungdom", och hade 1939 nästan 9 miljoner medlemmar. Det innebar att i stort sett alla andra ungdomsorganisationer hade blivit en del av HJ och genom "likriktningen" anslutits genom förbud, upplösanden eller självupplösanden, övergångar och övertaganden.

I propagandan sades HJ följa den tidigare ungdomsrörelsens motto "ungdom leder ungdom", men var i verkligheten helt organiserat efter ledarprincipen och kontrollerat uppifrån.

Verksamheten, som förutom olika slag av ideologisk skolning i raslära och dylikt (vilket också var en obligatorisk del av den vanliga skolundervisningen), präglades av ständiga aktiviteter som innefattade allt möjligt från tältläger, resor, utflykter och "hemmakvällar" till marscher, parader, sporter och olika slags "ungdomstjänst", dvs. samhällstjänst utförd av ungdomar (som patrullering, utläggning av telefonkablar m.m.). För pojkarna fick verksamheterna alltmer karaktären av förberedande militärtjänst med boxning och andra övningar som skulle "härda" dem. Hitler önskade att "hans" ungdom skulle skilja sig från tidigare generationers. För att folket inte skulle gå under "på grund av tidens degenerationsfenomen" måste en "ny människa" fostras. Därför måste den tyska ynglingen bli "slank och smärt, snabb som vinthundar, slitstark som läder och hård som Kruppstål".⁵²

I HJ lärde man sig kamratskap men också en strikt hierarkisk ordning, man skolades att ge och ta order. Målet för fostran var lydnad, offervilja, disciplin och pliktuppfyllelse. Individen som sådan räknades inte, det frågades inte efter vad man tyckte och kände. Men möjligheten att stiga i graderna var en attraktionsfaktor (alla hade en *Leistungsbuch*, dvs. en bok där ens "prestationer" listades och bedömdes). En annan attraktionsfaktor var att en slags rebelliskhet mot den gamla etablerade ordningen tilläts eller t.o.m. uppmuntrades, dvs. att HJ för många blev en respit och tillflyktsort undan föräldrahemmet och skolan. I HJ kunde många erfara en känsla av meningsfullhet, som förmodligen inte ska underskattas. Många ungdomar kände att de för första gången betydde någonting, att de hade en mission och ett uppdrag. Även om HJ och det vanliga skolväsendet båda skulle fostra en ny (nazistisk) människa ledde detta förhållande till störningar och konflikter mellan HJ och skolor och lärare. Den andra sidan av rebelliskheten mot det "gamla" var naturligtvis lojaliteten gentemot och "kärleken" till Hitler, "folkgemenskapen" och det "nya Tyskland".⁵³

Att ungdomen "tillhörde" och "följde" Führern var självklarheter, och framhävdes starkt i propagandan. Till höger ges några exempel på affischer som användes för att trumma hem budskapet, och som

riktar sig till 10-åringar (som skulle in i *Jungvolk* eller *Jungmadel*). ”Också du tillhör Führern!”, ”Ungdomen tjänar Führern. Alla tioåringar till HJ”, ”Också du”.

Det är uppenbart att bilderna som riktar sig till pojkar har en helt annan karaktär än flickornas. Den förberedande militära utbildningen av pojkar blev som nämnts allt viktigare, och att pojkarnas fortsatta bana efter avslutad tid i HJ var armén eller Waffen-SS var självklart.

I propagandan tillmättes musik och sånger stor betydelse. Jimmy Vulovic skriver:

Det upprepade bruket, upprepningar spelar stor roll i sammanhanget, av ideologiskt skolande texter var en indoktrinerande metod. Väl medvetna om effektiviteten i denna typ av indoktrinering skapade ledarskapet för Hitlerjugend musikakademier för att få fram musiker som kunde tjäna den politiska saken. Strid, död, plikt, heder, blod och jord var karaktäristiska inslag även i de tyska kampdikter och sånger som riktade sig till nazistiska barn och ungdomar.⁵⁴

Ett bland många exempel är HJ-hymnen ”Vorwärts! Vorwärts!” (Framåt! Framåt!), också känd som ”Uns’re Fahne” (Vår fana), vars text skrevs av Baldur von Schirach, som fram till 1940 var ”riksungdomsledare”, dvs. chef för HJ. Texten arbetar mycket medvetet retoriskt, och budskapet förstärks av den effektiva tonsättningen av filmmusikkompositören Hans-Otto Borgmann. Kombinationen av verkningsfull text och musik var typisk för många av nazisternas kampsånger. Sammantaget frambringas en slags kvasireligiös och starkt känsloladdad stämning där allt byggs upp till refrängens retoriska och musikaliska höjdpunkt. Refrängen skulle alltid sjungas med sträckt högerarm i Hitlerhälsning, och mynnar ut i en hyllning, för att inte säga längtan, till offrandet av det egna livet för national-socialismen. Ur texten: ”Ungdomen är framtidens soldater”; ”framåt framåt!”; ”ungdomen vet inte av några faror”, ”Tysklands framtid är ljus även om vi går under”, ”våra nävar faller dem som står oss emot”, ”Führer, vi tillhör dig, vi kamrater, dig!” och ”vi marscherar för Hitler genom natt och nöd, för frihet och bröd”. Och så refrängens än mer symboltunga höjdpunkt, förstärkt av den optimistiska melodin: ”Vår fana fladdrar framför oss/Vår fana är den nya tiden/Och fanan för oss in i evigheten!/Ja vår fana är större än döden!”.⁵⁵

HJ-läger, 1939.

Olägenheter, problem och hot

Den nationalsocialistiska utopin förutsatte exkluderingen av individer och kategorier som av olika skäl ansågs utgöra olägenheter, problem eller hot, och därför inte hade rätt att ingå i eller ta del av gemenskapen. Det var den andra sidan av nationalsocialismens förment positiva syftemål, bakom vilka alltid förelåg ett implicit eller öppet våld. För att gå segrande ur kampen om livsrummet, och i förlängningen världsherraväldet, var det nödvändigt att avlägsna "mindervärdiga element" och "hot" mot den tyska "folkkroppen" och "folksjälén". Den ideologiska, "världsåskådningsmässiga" och sociala integrationen i Nazityskland handlade därför inte bara om att saluföra folkgemenskapens ljusa sidor och på så sätt vinna befolkningens uppslutning, utan minst lika viktigt var att legitimera och få acceptans för tvångsåtgärder som riktades mot kategorier vars plats i det "nya Tyskland" inte var självklar och som på olika sätt stigmatiserades som problematiska. Det fanns flera sådana kategorier, som t.ex. homosexuella män, "yrkeskriminella", den flexibla kategorin "asociala", och romer.⁵⁶

Beträffande vissa kategorier bedrevs en särskilt omfattande och systematisk propaganda. En av dessa var de "ärftligt sjuka" och vissa grupper av funktionsnedsatta, vilkas liv dömdes ut som "livsovärdigt". På nästa uppslag ses några planscher som användes i skolundervisningen om "Ärftlighetslära och raskunskap".⁵⁷ Den första illustrerar lagen om "förebyggande av ärftligt sjuk avkomma" som antogs i juli 1933, och som tillät sterilisering av personer med olika men vagt definierade tillstånd, bland dem även sådana som inte var ärftliga. Planschen rubriceras "Avlägsnande av ärftligt olämpliga från det tyska folkets arvsflöde", och lagen presenteras som bra och god eftersom

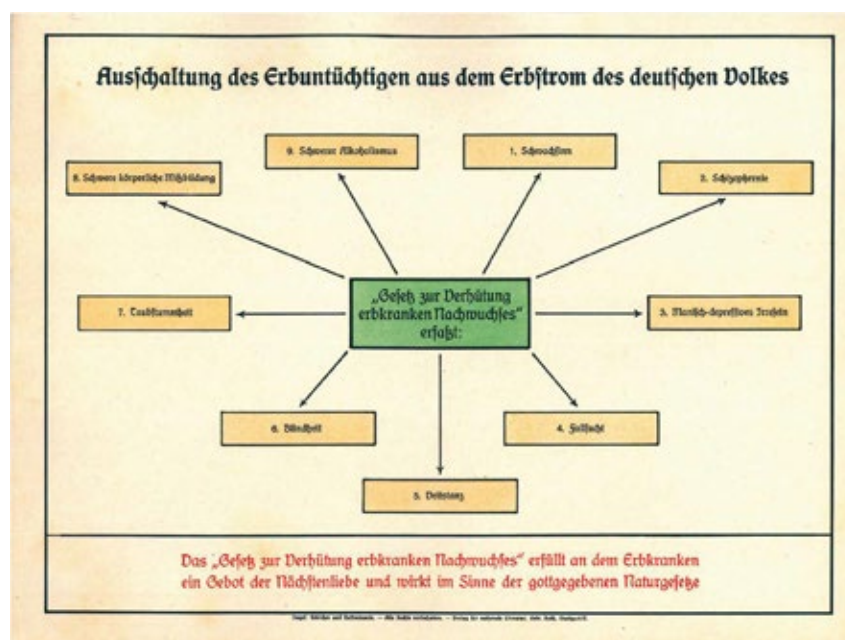
den ”i förhållande till de ärftligt sjuka uppfyller budet om kärleken till nästan” samt ”verkar i enlighet med de gudsgivna naturlagarna”.

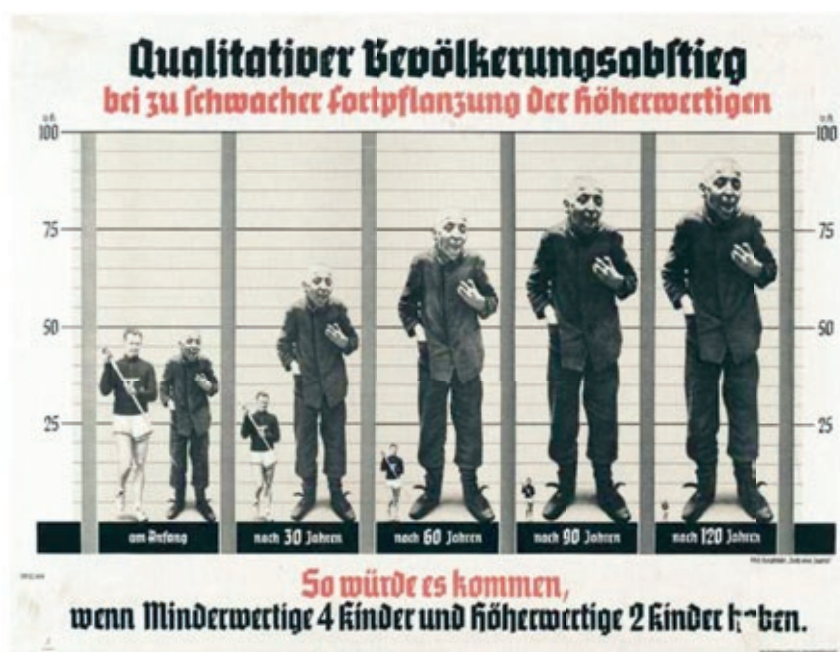
Argumentet att en sådan lag verkade i enlighet med ”naturlagarna” klargörs i planschen överst till höger.

Under bilderna står ”Det som inte klarar existensens krav går i kras”, och med hjälp av rovfågeln och dess byte samt skogsvaktarens nedhuggning av ett dött träd illustreras ”utgallrandet av det sjuka och svaga i naturen”.⁵⁸ Detta avspeglar de i den nationalsocialistiska ”världsåskådningen” socialdarwinistiskt inspirerade idéerna om att det var mot ”naturlagarna” att ha omsorg om de ”svaga” och ”livsodugliga”. De var ”onyttiga ätare” som påstods stå i vägen för förverkligandet av ”folkgemenskapen” och dess ”sunda folkkropp”, dels genom det hot deras arvsanlag sades utgöra och dels för kostnaderna som krävdes för deras omsorg och understöd. Dessa bägge argumentationslinjer, den biologiska och ekonomiska, upprepades ständigt i propagandan. På planschen i mitten ses ett exempel på den förra linjen, som varnar för en ”kvalitativ befolkningsförsämring vid försvag fortplantning av de högvärdiga”. I ”utgångsläget” placeras den ”högvärdige” spjutkastaren och den ”mindervärdige” mannen i jämnhöjd med varandra, och därefter projiceras befolkningsutvecklingen framåt i tiden utifrån antagandet att ”mindervärdiga får 4 barn och högvärdiga 2 barn” vilket efter 120 år har lett till att de förra utgör en förkrossande majoritet.

Bilden längst ned är en plansch från samma skolserie som ovan, och visar på de ”sociala effekterna” av ”utgifter för ärftligt sjuka”. För den årliga kostnaden av 104 000 Reichsmark att driva en institution

Planschen visar de nio tillstånd som ”lagen om förebyggande av ärftligt sjuk avkomma” specificerade: ”svagsinnet”, schizofreni, ”manodepressivitet” (bipolär sjukdom), ”fallandesjuka” (epilepsi), ”danssjuka” (chorea), blindhet, ”dövstumhet” (dövhet), ”svår kroppslig missbildning” och svår alkoholism.

för "130 svagsinta" skulle man i stället kunna bygga 17 egna hem för "ärfvtligt friska arbetarfamiljer". I röd text förklaras att "ärfvtligt sjuka är en börda för folket".⁵⁹

Strax efter krigets inledning 1939 igångsattes en systematisk mordoperation mot dessa kategorier, och i en intern statistisk uppställning 1941 meddelades att man fram till 1 september 1941 hade "desinficerat 70 273 personer" på de för ändamålet ombyggda anstalterna. Därigenom menade de ansvariga för operationen sig ha sparat in drygt 885 miljoner Reichsmark samt knappt 13 500 ton kött och korv, utslaget på en 10-årsperiod.⁶⁰

Även andra "hinder" och "hot" gavs en mycket stor plats i propagandan, inte minst "judarna" kring vilka ett hjärnspöke av fantastiska dimensioner vävdes. De tyska judarna, som 1933 utgjorde mindre än en procent av befolkningen, hade enligt NSDAP:s partiprogram inte "tyskt blod" och kunde därför per definition inte vara en del av "folket". De sades vara de farligaste av "rasfrämlingar" som med lömska medel hade tillskansat sig den verkliga makten i Tyskland, och utmålades ständigt som "undergrävande parasiter", "baciller" och "virus". Trots det rasideologiska språkbruket var "judefrågan" för nazisterna i första hand en politisk fråga med en livsavgörande existentiell bäring. Snarare än den "judiska näsan" var det det "upplösande judiska inflytandet" som måste elimineras.

Den mänskliga historiens verkliga drivkraft var "raskampen", men denna "naturlag" hade undergrävts av moderna idéer och företeelser som demokrati, liberalism, socialism, mänskliga rättigheter, psykoanalys, homosexualitet och feminism, med mera med mera. Dessa var alla uttryck för "judisk onatur", och hade som syfte att blockera raskampen och därmed naturens gång, samt att försvaga och besegra den högsta formen av mänskligt liv, "Ariern". Judarna, eller "Juden" som det ofta hette eftersom judar sågs som en genom tiderna oföränderlig och fördärvbringande enhetlig kraft, tilldelades på så sätt i den nationalsozialistiska föreställningsvärlden rollen som den eviga ärkefienden. Ett exempel på hur detta framställdes visar bilden till vänster, som är tagen från den nazistiska satirtidningen *Brännässlan* (*Die Brennessel*) 1938.

Det är "västerlandets gudinna", eller "Sancta Democracia", som avbildas med grekisk hjälm och bröstpansar, men vid en närmare anblick ser man att det bara rör sig om en illa dold förklädnad eller kuliss bakom vilken den typiskt karikerade "Juden" döljer sig. På svärdet står "pacifism", och gudinnans sköld återger en välkänd paroll från den franska revolutionens dagar ("frihet, jämlikhet, broderskap"). Pennan som liknar ett spjut bär texten "mänsklighet"/"humanism", och på gudinnans bröstpansar kan vi läsa "pressfrihet" respektive "minoritetsskydd".

Detta ”judiska inflytande” hade framkallat degeneration och sönderfall inte bara politiskt utan på alla livets områden, som i t.ex. kulturen. I *Min Kamp* hade Hitler förkunnat att ”Juden”

förgiftar...konst, litteratur och teater, gör narr av alla naturliga känslor, förvränger alla begrepp om skönhet och upphöjdhet, allt gott och ädelt och drar in människorna i trollkretsen av det låga judiska väsendet.⁶¹

Detta citat användes i en plansch ur samma serie för skolundervisningen som vi redan sett några exempel på.

Planschen på nästa sida är rubricerad ”Juden förfalskar den tyska konsten”, och reproducerar målningen ”Krigskrymplingar” av Otto Dix från 1920. Dix målning konfiskerades 1937 p.g.a. att den ansågs ”urartad”, och ställdes ut samma år i den stora utställningen över ”urartad konst” (*Entartete Kunst*). Dix var inte jude men det var oväsentligt. Hans och andras konst fick åskådliggöra konsekvenserna av att det ”judiska”, ”otyska sinnelaget” fått makten över sinnena och därmed banat väg för konstens och kulturens degeneration och förfall.

Kort sagt var drömmen att skapa en stark ”tysk folkgemenskap”, i stånd att ta upp kampen om ”livsrummet” och världsherraväldet, dömd att gå om intet om det inte lyckades att ”avjuda” (på tyska neologismen ”*entjuden*”) det ”förjudade” (*verjudet*) Tyskland, d.v.s. inte bara att driva ut den judiska minoriteten utan också och inte minst att undanröja varje spår av allt som dömdes ut som ”judiskt” och därför ”otyskt”.

Det stannade emellertid inte där. Redan före kriget yttrades av ledande nazister både på och bakom den offentliga scenen att ”judefrågan” var en existentiell fråga inte bara för Tyskland utan för hela mänskligheten. Julius Streicher, den grovt antisemitiska veckotidningen *Der Stürmers* redaktör och partidistriktsledaren i Franken, upprepade ständigt i tal och skrift att ”utan en lösning av judefrågan” fanns ”ingen räddning (Erlösung) för mänskligheten”. I ”upplysnings- och informationsmaterial” till nazistiska talare från NSDAP:s rikspragandaledning 1935 förklarades att det inte bara var i samtiden ”som Juden ses som en fiende och ett destruktivt element”:

I själva verket är kampen mot judendomen lika gammal som judendomen själv. Kampen mot denna främmande parasit löper genom seklen som en röd tråd. Ända sedan Tacitus, den romerske historikern som levde under det första århundradet, har det alltid funnits röster som varnat för detta mänsklighetens missfall. Alla folks historia visar upp de återkommande försvarshandlingarna och värdfolkens desperata strider mot dessa inkräktare, vilket är

"Juden förfalskar den tyska konsten", skolplansch 1939.

den oundvikliga följden av den judiska maktens arrogans och det judiska inflytandet.⁶²

Strax efter de olympiska sommarspelen i Tyskland 1936 skrev Adolf Hitler en hemlig promemoria om den s.k. fyraårsplanen, vars intention var att på kort tid ställa Tyskland på krigsfot både ekonomiskt och militärt. Varför detta var nödvändigt förklarade den tyske ledaren med att ända sedan den franska revolutionens början hade världen "drivit allt snabbare mot en ny konflikt", vars mest "extrema lösning" i samtiden utgjordes av "bolsjevismen", som Hitler framställde som ett "judiskt" redskap. Dess "innehåll och syfte", påstod denne, var nämligen "avlägsnandet av de samhällsskikt som lett mänskligheten fram till idag" och dessas "ersättande genom den internationellt utbredda judenheten". Med de "samhällsskikt som lett mänskligheten fram till idag" avsåg Hitler den s.k. ariska rasen, i synnerhet tyskarna och "germanerna".⁶³ En seger för bolsjevismen över Tyskland, slog Hitler fast, skulle leda till en "slutgiltig förintelse, ja utrotning av det tyska folket". Tyskland hade inför denna kommande katastrof därför "plikten att säkra sin egen existens med alla medel och skydda sig mot den".⁶⁴

Som vi har sett ovan kunde steriliseringarna av "obotligt sjuka" och "livsodugliga" i Tyskland i propagandan skönmålas som en kärlekshandling gentemot dem, och det senare systematiska mördandet av individer i dessa kategorier, barn som vuxna, benämndes "barmhärtighetsdödande". Förföljelserna, förtrycket och mördandet av andra kategorier som romer och slaver, motiverades i stället med att det skedde av omsorg om det "egna blodet". Denna tanke framkom

t.ex. tydligt i ett tal som SS-chefen Heinrich Himmler höll i Posen (idag Poznań) i början av oktober 1943. Inför sina åhörare, de högsta SS-officerarna, klargjorde Himmler att en "absolut grundsats" gällde för SS-männen, nämligen att de var skyldiga att vara "ärliga, anständiga, trogna och kamratliga" gentemot dem som var av deras "eget blod, annars ingen":

Hur det går för ryssarna, hur det går för tjeckerna, det är mig totalt likgiltigt. (...) Om de andra folken lever i välstånd eller går under av hunger, intresserar det mig bara i så måtto som vi behöver dem som slavar för vår kultur, annars intresserar det mig inte. Om tiotusen ryska kvinnor dör av svaghet eller inte under byggandet av ett stridsvagnsdike intresserar det mig bara i så måtto som stridsvagnsdiket blir färdigt för Tyskland.⁶⁵

SS-männen skulle inte vara "råa och hjärtlösa" om det inte behövdes. Tyskarna var "de enda i världen" som hade en "anständig inställning till djur", och de skulle därför också "anamma en anständig inställning till dessa människodjur". Men att bekymra sig om dem var "ett brott mot vårt eget blod". Detta var en av "framtidens heligaste lagar":

Våra omsorger, vår plikt, gäller vårt folk och vårt blod. Det är det som vi måste bekymra oss om och tänka på, arbeta och kämpa för, och inte på någonting annat. Allt annat kan vara oss likgiltigt. Jag önskar, att SS uppträder med denna inställning beträffande problemet med alla främmande, icke-germanska folk, framför allt ryssarna.

Allt annat var betydelselöst och ett "bedrägeri" mot det egna folket.⁶⁶

Lite senare i samma tal kom SS-chefen in på vad han kallade "ett mycket allvarligt kapitel". Han avsåg "judeevakueringen, utrotningen av det judiska folket". Det är värt att hålla i minnet att i oktober 1943 var över 80 procent av offren för den "slutgiltiga lösningen av judefrågan" redan döda. I Himmlers ord (se nedan) framträder klart den existentiella och apokalyptiska dimensionen av vad som benämns kriget mot judarna, en dimension som var ständigt närvarande i propagandan liksom i ledande nazisters uttalanden.

Detta krig handlade inte om "vi och dem"-tänkande eller ens "vi mot dem", utan var en till sin yttersta konsekvens dragen övertygelse om "antingen vi eller dem". Under kriget hade folkgemenskapen upphöjts till en "kamp- och ödesgemenskap" som ytterst utkämpade en försvarskamp på liv och död mot "Juden", den "farligaste fienden".

I maj 1943 skrev t.ex. propagandaministern Joseph Goebbels en ledarartikel i sin veckotidning *Das Reich*, betitlad "Kriget och judar-

Förstasidan av *Das Reich*, 9 maj 1943. Huvudrubriken, illustrerad av en bild på män som bär en davidstjärna och en skylt som symboliserar Mose stentavlor med de tio budorden, lyder "Den farligaste fienden".

na", som mycket tydligt formulerade detta. Goebbels förklarade att den "internationella judendomens angrepp mot kulturen och folkens civiliserade ordning" visserligen var mycket slugt anlagt, men "inte så slugt, att det inte kunde omintetgöras". Det var tyskarnas plikt att upplysa världen om judarnas "förödande roll" i det pågående krigets ursprung och förlopp, och att "oupphörligen angripa och utan förbarmande anklaga dem för det brott de gjort sig skyldiga till", ända tills folken började "vakna":

Vi bringar därmed på fall den farligaste fiende som någonsin hotat mänsklighetens liv, frihet och värdighet. Här kan inte finnas någon nåd. Vi har medlidande endast med de oräkneliga miljonerna bland vårt eget och de andra europeiska folken, som skulle vara försvarslöst utlämnade åt denna djävulska ras hat och förintelsevilja om vi var svaga och i slutändan misslyckades i denna kamp. (...) Ur en dunkel skuldmedvetenhet anar han att detta krig, som han så lättsinnigt antände för att därmed ta det sista steget till världsherraväldet, har utvecklats till ett krig om hans rasliga existens. Förtvivlat försöker han nu få stopp på tingens obevekliga gång. Det kommer inte att hjälpa honom. Vi är fortsatt efter honom. Det kommer att sluta med att Führerns profetia 1939 om världsjudendomen, och som de skrattade åt då, besannas. Judarna i Tyskland skrattade också åt oss när vi först började att bekämpa dem. Sedan dess har de helt slutat att skratta. Därefter valde de att föra krig mot oss. Men det är nu i begrepp att bli ett krig mot dem själva. När de gjorde upp en plan för en total förintelse av det tyska folket skrev de därmed under sin egen dödsdom.⁶⁷

Förintelsen av judarna var därför rent självförsvar, och som sådant en kärlekshandling. Fem månader efter Goebbels artikel försäkrade Himmler för de församlade SS-officerarna i Posen att de hade haft den "moraliska rätten" och "plikten gentemot vårt folk att döda detta folk som ville döda oss". Sammanfattningsvis, sade Himmler, hade SS "fullgjort denna ytterst svåra plikt av kärlek till vårt folk" och, intygade han, de hade "inte tagit någon skada av det i vårt inre, i vår själ, i vår karaktär".⁶⁸

De för många "folkkamrater" förföriska drömmarna om den "rasrena" och "klasslösa folkgemenskapen" var och förblev en chimärisk och ogenomförbar utopisk fantasi. Dess skuggsida, dvs. undanröjandet och förintelsen av hjärnspöken som utmålades som hot och hinder i vägen för utopin, förverkligades däremot till slut i stor omfattning genom mördandet av miljontals människor. Hur stor andel förövare på alla nivåer som var orubbligt "troende" nazister av Hitlers, Himmlers och Goebbels slag går inte att veta. Sannolikt fanns bland dem också

t.ex. cyniska opportunister som utan att lida några samvetsqual främst var intresserade av vilka personliga fördelar de kunde vinna.

Så uppfattades t.ex. den ökände Josef Mengele, ”dödsängeln” kallade fångarna i Auschwitz honom, av juristen och läkarstuderanden Ella Lingens-Reiner. Lingens-Reiner hade försökt rädda judar i Wien, men sedan hon avslöjats fängslats och skickats till koncentrationslägret Auschwitz i februari 1943. Under sin tid som fånge hade hon ibland kontakt med SS-läkarna. Mengele var enligt Lingens-Reiner en total cyniker med en ”arrogant moralisk apati” som ”bara samlade på blodsskuld för dess egen skull”.⁶⁹ Lingens-Reiner säger inget mer om Mengele så det är svårt att veta hur hon fick denna bild av honom. Att han i själva verket var en övertygad nazist ända till slutet framgår av en nyutkommen biografi.⁷⁰ En annan av läkarna, Fritz Klein, var däremot en trosvis nazist. Lingens-Reiner sade en gång till honom att hon skämdes över att räknas till tyskarna. Han frågade varför, och hon pekade på krematoriets skorsten och svarade: ”Hur kan ni undra det, ni, en läkare? (...) Har ni, som läkare, ingen respekt för människoliv?” Klein var inte alls besvårad av frågan och svarade lugnt att han av respekt för mänskligt liv skulle avlägsna en varig blindtarm från en sjuk kropp, och att judarna var den ”variga blindtarmen i Europas kropp”.⁷¹

Klart är i vilket fall att nazisterna och deras anhängare och hantlangare på kort tid lyckades skapa en samhällsordning och kultur som inte bara sanktionerade förföljelsen, terroriseringen, utplundringen och efter krigets början massmördandet av människor, utan därtill framställde det som en dygd. Vilken exakt roll den långvariga, intensiva och konsekvent avhumaniserande propagandan mot av olika skäl ”mindervärdiga” och ”farliga” kategorier av människor spelade i denna process är svår att fastställa. Men att den var framgångsrik går knappast att betvivla.

Referenser

- Bildtidningen Signal (nr 8, 1941). Svensk utg., Deutscher Verlag, Berlin.
- Burrin, Philippe (2004). *Ressentiment et apocalypse: essai sur l'antisémitisme nazi*. Paris: Seuil.
- Bytwerk, Randall L. (2004). *Bending Spines: The Propagandas of Nazi Germany and the German Democratic Republic*. East Lansing, Michigan State University Press.
- Confino, Alon (2014). *A World Without Jews: the Nazi Imagination from Persecution to Genocide*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, Göran (2006). *Radikalare än Hitler: de esoteriska och gröna nazisterna: inspirationskällor, pionjärer, förvaltare, ättlingar*. Stockholm: Atlantis
- Frei, Norbert (2013). *Der Führerstaat: nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945*. Auflage 1 München: C.H.Beck.
- Friedlander, Henry (1995). *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*. Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press.
- Gelderblom, Bernhard (2018). *Die NS-Reichserntedankfeste auf dem Bückeberg 1933–1937. Aufmarsch der Volksgemeinschaft und Massenpropaganda*. Holzminden. Verlag Jörg Mitzkat.
- Gellately, Robert & Stoltzfus, Nathan (red.) (2001). *Social Outsiders in Nazi Germany*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Goebbels, Joseph (1943). *Der steile Aufstieg: Reden und Aufsätze aus den Jahren 1942/43*. München. Zentralverl. d. NSDAP.
- Herf, Jeffrey (2006). *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda during World War II and the Holocaust*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press
- Heschel, Susannah (2010). *The Aryan Jesus. Christian Theologians and the Bible in Nazi Germany*. Princeton: Princeton University Press.
- Hitler, Adolf (1936). *Reden des Führers am Parteitag der Ehre*, München 1936, s. 44. München: Zentralverl. d. NSDAP, Franz Eher Nachf. <https://archive.org/details/Reden-des-Fuehrers-am-Parteitag-der-Ehre-1936>. (Hämtat 2019-03-30).
- Hitler, Adolf (1941). *Min kamp*. Stockholm: Medéns.
- Hitler, Adolf (1962). *Hitler: Reden und Proklamationen 1932–1945*. Bd 1, Triumph : 1932–1938. Würzburg.
- Illouz, Eva (2018). *Under the Hater's Violent Gaze: A Portrait of Racism and anti-Semitism*. Haaretz 25 april. <https://www.haaretz.com/> (Hämtad 2018-04-27).
- Internationaler Militärgerichtshof. *Der Nürnberger Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vom 14. November 1945 – 1. Oktober 1946*. Band XXIX (1989). München: Delphin Verlag.

- Karlsson, Ingemar & Ruth, Arne (1999). *Samhället som teater: estetik och politik i Tredje riket*. Ny utg. Stockholm: Ordfront.
- Klee, Ernst (red.) (1992). *Dokumente zur "Euthanasie"*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.
- Klee, Ernst, Dressen, Willi & Riess, Volker (red.) (1988). *"Schöne Zeiten": Judenmord aus der Sicht der Täter und Gaffer*. 5. Aufl.: 18.-19. Tausend Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Klemperer, Victor (2006). *LTI: tredje rikets språk : [lingua Tertii imperii] : en filologs anteckningsbok*. Göteborg: Glänta
- Klönne, Arno (1995). *Jugend im Dritten Reich: die Hitler-Jugend und ihre Gegner*. München: Piper
- Koonz, Claudia (2003). *The Nazi Conscience*. Cambridge, Mass.: Belknap Press.
- Ley, Robert (1937). *Ein Volk erobert die Freude*. Berlin: Verlag der deutschen Arbeitsfront.
- Lingens-Reiner, Ella (1948). *Prisoners of Fear*. London: Victor Gollancz.
- Livings, Frances (2003). *Ephemere Kulträume. Raum und Material nationalsozialistischer Masseninszenierungen. 1933-1939*. Hamburg: Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg. <http://ediss.sub.uni-hamburg.de/volltexte/2016/7914/> (Hämtad 2019-03-28).
- Marwell, David George (2020). *Mengele: Unmasking the "Angel of Death"*, First edition, New York: W. W. Norton & Company
- Meier, Kurt (1992). *Kreuz und Hakenkreuz: die evangelische Kirche im Dritten Reich. Orig.-Ausg.* München: Deutscher Taschenbuch Vlg.
- Mosse, George L. (red.) (1981). *Nazi Culture: Intellectual, Cultural and Social Life in the Third Reich*. New York: Schocken Books.
- Pine, Lisa. (2010). *Education in Nazi Germany*. English ed. Oxford, UK: Berg
- Reichel, Peter (1991). *Der schöne Schein des Dritten Reiches: Faszination und Gewalt des Faschismus*. München: Hanser
- von Schirach, Baldur (1934). *Die Hitler-Jugend. Idee und Gestalt*. Berlin. "Zeitgeschichte" Verlag.
- Schmitz-Berning, Cornelia (2007). *Vokabular des Nationalsozialismus*. 2., durchgesehene und überarbeitete Auflage, im Original erschienen 2007. Berlin: De Gruyter.
- Steber, Martina & Gotto, Bernhard (2018). *"Volksgemeinschaft: Writing the Social History of the Nazi Regime", Visions of Community in Nazi Germany. Social Engineering & Private Lives (red. Steber & Gotto)*. Oxford. Oxford University Press.
- Stumme, Wolfgang (red.) (1939). *Unser Liederbuch. Lieder der Hitler-Jugend*. München: Zentralverl. d. NSDAP, Franz Eher Nachf.

- "*The Jew is Our Enemy*", *Aufklärungs- und Redner-Informationsmaterial der Reichspropagandaleitung der NSDAP*, Lieferung 20, 21, 23, 24 (August, September, Oktober, November, Dezember 1935), pp. 1–25 (*Juden Allgemeines*). <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/rim3.htm> (Hämtat 2019-03-15).
- Treue, Wilhelm (1955). "*Hitlers Denkschrift zum Vierjahresplan*", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Nr 2/1955. https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/1955_2.pdf (Hämtad 2019-03-18).
- Verhandlungen des Reichstags. 4. Wahlperiode. Band 460. Stenographische Berichte 1939–1942. 1. Sitzung, Montag, 30. Januar 1939.* http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00000613/image_17 (Hämtad 2019-03-30)
- Vogel, Alfred (1939). *Erblehre, Abstammungs- und Rassenkunde in bildlicher Darstellung*, 2., erw. Aufl. v. *Erblehre und Rassenkunde*. Stuttgart. Verl. f. nationale Literatur Rath.
- Vulovic, Jimmy (2013). *Reform eller revolt. Litterär propaganda i socialdemokratisk, kommunistisk och nationalsocialistisk press*. Lund: Ellerström.
- Vulovic, Jimmy (2017). *Propaganda: historia, teori och analys*. Upplaga 1 Lund: Studentlitteratur.
- Welch, David., *The Third Reich. Politics and Propaganda* (1995)
- Welch, D., "Nazi Propaganda and the Volksgemeinschaft: Constructing a People's Community", *Journal of Contemporary History*, Vol. 39, No. 2
- Weiss, John (1996). *Ideology of Death: Why the Holocaust Happened in Germany*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Westemeier, Jens (2014). *Himmlers Krieger: Joachim Peiper und die Waffen-SS in Krieg und Nachkriegszeit*. Paderborn: Schöningh.
- Åkerhielm, Annie. 1945. *Adolf Hitler och hans verk*. Folkets Dagblad 7 maj.

Norden och nordiska minoriteter i den sovjetiska pressen

Andrej Kotljarchuk

Hatpropaganda och den Stora Terrorn

Modern folkmordsforskning visar att Förintelsen förbereddes genom en antisemitisk propagandakampanj, som förmedlades till samhället via massmedia.⁷² Propagandans roll i NKVD:s⁷³ så kallade nationella operationer under åren 1937–38 har aldrig fått samma uppmärksamhet, men Stalins diktatur var en av de första verkligt moderna propagandaregimerna.⁷⁴ Genom ensamrätt på press, bio och teater hade den sovjetiska staten en i det närmaste total kontroll över offentligheten. Man föreställer sig lätt att propagandan var oviktig för de nationella operationerna, eftersom dessa till skillnad från rättegångarna i Moskva ägde rum i tysthet. Så var dock inte fallet. Massiva propagandainsatser krävdes för att de massgripanden av olika etniska grupper, som nu genomfördes för första gången, alls skulle vara möjliga. I den här artikeln analyseras olika idéer, tekniker, målsättningar och målgrupper för propagandan under NKVD:s nationella operationer, med fokus på lokalpressen i svenska och finska minoritetsområden.

Sovjetunionen skilde sig under den tidigaste perioden från de flesta stater i Europa, inte bara genom avskaffandet av privat egendom och Kommunistpartiets diktatur, utan också genom sin minoritetspolitik, vilken hade sin grund i ett internationalistiskt synsätt. Sovjetunionen kan ses som den första stormakten i världen som systematiskt försökte bygga upp nationella känslor bland etniska minoriteter, tillsammans med de institutioner man förknippar med en modern nation. Principen om självbestämmande, kulturella och språkliga rättigheter för alla minoritetsfolk förkunnades 1923 av bolsjevikerna och kom att bli känd som Lenins nationspolicy.⁷⁵ Minoritetspolitiken tog dock en dramatisk vändning under 1937 med inledandet av NKVD:s ”nationella operationer”, vilka syftar på avrättningarna av en mängd personer från olika etniska minoriteter. Sovjet-tyskar var målgruppen för den första operationen, som skedde på personligt initiativ från Stalin, och den andra och största operationen riktade sig mot polacker. En serie nationella operationer under NKVD:s ledning från augusti 1937 till november 1938 riktades därefter mot personer av finsk, grekisk, lettisk, rumänsk, bulgarisk, iransk och afghansk härstamning.⁷⁶ Enligt

officiella siffror arresterades 335 513 personer under de olika nationella operationernas gång, varav 247 157 sköts.⁷⁷

Enbart i Karelen ledde operationen mot finnar till gripandet av 4700 personer av nordiskt ursprung, bland annat 27 tidigare ledamöter i den finska riksdagen.⁷⁸ Kominterns exekutivkommitté eliminerades i princip helt under den stora utrensningen.⁷⁹ Av utrensningens offer var många framstående figurer i den nordiska kommuniströrelsen, topppolitiker och militära befälhavare.⁸⁰ Under 1937–1938 arresterades totalt 694 finnar, 23 norrmän och 6 svenskar i regionen Murmansk, där cirka halva den vuxna befolkningen i dessa folkgrupper på Kola-halvön.⁸¹ Totalt 27 finnar arresterades i Ura-Guba, den finska nationalrajonens huvudort, för anklagelser om medlemskap i en påhittad finsk underjordisk kontrarevolutionär spionorganisation.^{82,83} På samma sätt greps även 22 svenskar i Gammalsvenskby och anklagades för att ha deltagit i en påhittad svensk underjordisk kontrarevolutionär spionorganisation.⁸⁴ De som arresterats försvann omgående och mördades sedan oftast, varefter de begravdes på hemlig ort. Dessa avrättningar beslutades inte i domstol, utan av de så kallade *trojkor*na – en grupp om tre personer bestående av ortens NKVD-chef, åklagare och partisekreterare.

Organisationen bakom de nordiska nationella operationerna var komplicerad. Finnarna blev mål för en särskild finsk operation⁸⁵ medan det lilla antalet sovjetiska svenskar och norrmän aldrig utsattes för någon separat nationell operation. Massvåldet mot dessa antog dock samma form som de övriga nationella operationerna.⁸⁶ Samerna, som är ursprungsbefolkning även i Ryssland, blev också en viktig målgrupp för NKVD:s nationella operationer i Murmansk.⁸⁷ I det här kapitlet presenteras en komparativ studie av den propagandistiska hatkampanjen under NKVD:s nationella operationer i de nordiska minoritetsområdena. Författaren diskuterar den statliga propagandans idéer, målsättningar och målgrupper, samt den roll som massmedia spelade i att förbereda, verkställa och understödja massvåldet.

Metod, teoretiska ramverk och målsättningar

Den metod som tillämpas i denna studie utgörs av en serie analysverktyg för forskning på nyhetstidningar utvecklad av Kristina Lundgren, Birgitta Ney och Torsten Thurén. För det första analyseras noggrant den tidning i vilken artikeln publicerats: språk, upplaga, spridningsområde och politisk inriktning. För det andra noteras var artikeln publicerats, det vill säga var i tidningen som redaktionen placerat artikeln, hur lång texten är, om texten publiceras för första gången eller återpubliceras m.m. För det tredje analyseras bilder och fotografier och dessas relation till innehållet, samt eventuella samspel med andra

element i tidningen. Nästa steg är att studera vad artikeln handlar om, vilka fakta, termer och citat som används, och eventuella hänvisningar till tidigare händelser. Därefter tittar man på artikelns struktur. Publikationen kan även analyseras språkligt, med fokus på textens ton, tolkningar och val av nyckelord, det vill säga hur den är formulerad. Det är även viktigt att studera dramatiseringen av händelser och presentationen av textens dramatiska struktur: vem som är skyldig och vilka som är hjältar och åskådare⁸⁸.

Leo Kuper har påpekat att det inte är redan befintliga omständigheter i ett samhälle som tenderar att utlösa massvåld. Massvåld sker istället när grupper med makt – t.ex. politiker och opinionsbildare i media – bestämmer sig för att definiera och därmed isolera en viss grupp människor⁸⁹. Jacques Sémelin⁹⁰ ser etnisk diskriminering som en del av en dynamisk struktur i staten, med sin grund i ett komplex av sociala föreställningar som förordar identifierandet, exkluderandet och ibland även eliminerandet av interna fiender som svar på rädslor i samhället. Sémelins metod används för att identifiera de mekanismer som bidrar till att göra massmedial propaganda till ett legitimt politiskt verktyg.

Resultatet av Sovjetunionens propaganda under Stalin har studerats ur en mängd olika perspektiv, från den framgångsrika indoktrineringen av befolkningen⁹¹ och det folkliga motståndet⁹² till dess systematiska misslyckanden⁹³. Vissa forskare menar att de nationella operationerna implementerades på ett i hög grad centraliserat sätt, där både utformning och verkställande planerades i detalj från Moskva. Andra har föreslagit att de enormt storskaliga arresteringarna under de nationella operationerna kan förklaras av den roll som spelades av lokalmyndigheterna, vilka förvandlade en ursprungligen välplanerad förtrycksstrategi till "en kaostripp".⁹⁴

Hur organiserades hatkampanjen före, under och i slutet av de nationella operationerna? Vilka var dess idéer, målsättningar och målgrupper? Orkestrerades hela kampanjen från Moskva eller var den mer beroende av initiativ från lokalmyndigheterna? Vilket var resultatet av propagandakampanjerna under 1937–1938? En jämförande studie av pressen i Sovjetunionens mer avlägsna delar hjälper till att sätta ljus på frågan.

Historiker har anfört en mängd olika förklaringar för det omfattande förtrycket av etniska grupper under Stalins regim. I synnerhet två perspektiv är av särskilt intresse. De flesta forskare fokuserar på säkerhetsdilemmat i gränstrakterna och behovet av att trygga det sovjetiska territoriets etniska integritet mot "kapitalistiska fiendestater" i närområdet. Dessa lägger tonvikten på internationella relationer och anser att personer ur de så kallade "västerländska minoriteterna" inte

dödades eller deporterades specifikt på grund av deras etnicitet, utan snarare på grund av deras kontakter med länder som var fiendliga till Sovjetunionen och av rädsla för bristande lojalitet mot bolsjevikregimen.⁹⁵ Andra forskare menar att den sovjetiska terrorn mot minoriteter hade drag av folkmord och grundades på etniska kriterier.⁹⁶ Resultaten från denna studie kan förhoppningsvis utgöra ett bidrag till diskussionen om den stalinistiska terrorns systematiska natur och den roll som spelades av masspropagandan.

Historisk bakgrund

Två avlägsna områden i Sovjetunionens norra och södra gränstrakter har valts ut för den här studien: den finska nationalrajonen (ry. *Finskij natsional'nyj rajon*) på Kolahalvön och det svenska nationella landsbygdsrådet (ukr. *Shveds'ka natsyonal'na sil'ska rada*) på det ukrainska slättlandet. Vid folkräkningen 1928 registrerades 2 111 finnar i regionen Murmansk, eller cirka 7,7 procent av regionens totala befolkning på 27 229 personer. I likhet med andra platser på nordkalotten levde fiskare och havets jägare här sida vid sida med renskötare och bönder, i en blandning av skandinavisk och finsk-ugrisk kultur.⁹⁷ Den finska nationalrajonen bildades 1930. Administrativ huvudort var Murmansk och senare Ura-Guba (finskt namn Uura), som grundats 1864 av fiskare från Finland och Sverige-Norge. En finsk skola grundades i byn 1868 och en finsk-luthersk kyrka slog upp portarna samma år. Ura-Guba var den största bosättningen i den finska nationalrajonen, med 450 personer. Cirka 58 procent (1 297 personer) av rajonens befolkning vid tillfället utgjordes av finnar. Tillsammans med samer, norrmän och svenskar utgjorde de en majoritet, 72 procent, av befolkningen.⁹⁸ Finska nationalrajonen avskaffades 1939 och ingår idag i distriktet Kola i den ryska regionen Murmansk.

Gammalsvenskby (ukrainska *Starosjveds'ke*) grundades 1782 i regionen Cherson av 965 svenska fiskare från Dagö och byggdes gradvis upp till ett blomstrande centrum för fiskerinäringen. Före revolutionen 1917 var Gammalsvenskby en liten stad med cirka 1 200 invånare, administrativ huvudort för det svenska distriktet och den största svenska bosättningen öster om Finland.⁹⁹ Svenskar utgjorde 1926 4 procent av landsbygdsbefolkningen i rajonen Beryslav. Delar av det svenska distriktet i Cherson beboddes även av etniska ukrainare, tyskar, ryssar och judar.¹⁰⁰ 1929 utvandrade hela den svenska befolkningen i Cherson till Sverige. I Sverige nekades de dock en separat bosättning och spreds istället ut i landet för att ”undervisas i svenska normer av ekonomisk och vardaglig natur”.¹⁰¹ De kolonister som inte accepterade detta (cirka 300 individer) återvände då till Sovjetunionen, åtföljda av ett dussintal hushåll svenska kommunister.

1931 grundade Sveriges kommunistiska parti en kolchos i Gammalsvenskby med Kominterns välsignelse.¹⁰² Idag har Gammalsvenskby fått namnet Zmiivka och ligger i rajonen Beryslav, Cherson oblast i Ukraina.

Sovjetiska pressen som medium för statlig propaganda

Som påpekats av Peter Kenez var bolsjevikerna banbrytare inom både politik och propaganda.¹⁰³ Kommunistpartiet fäste stor vikt vid att utveckla de lokala massmedierna. Stalin förkunnade 1923 avsikten att bygga upp ett nationellt nätverk för lokalpress:

Nyhetstidningens roll ligger inte enbart i spridandet av idéer, politisk fostran och rekryterandet av politiska allierade. En nyhetstidning är inte bara kollektiv propagandist och kollektiv agitator, utan även kollektiv organisatör [...] Ett sådant nätverk av agenter kommer utgöra benstommen för just den organisation vi behöver – en organisation stor nog att omfatta hela landet.¹⁰⁴

1937 publicerades över 8 500 olika nyhetstidningar i Sovjetunionen, varav 2 500 var på olika minoritetsspråk. Den totala upplagan för alla nyhetstidningar var 36,2 miljoner exemplar, och större delen av den läskunniga befolkningen hade tillgång till någon nyhetstidning.¹⁰⁵ Chefredaktören var som regel medlem i någon partiorganisation och deltog i sammanträden för sovjet och partiledning.

De centrala medierna representeras i denna studie av tre tidningar: *Pravda*, *Izvestija* och *Pionerskaja Pravda*. *Pravda* [”Sanning”] var en ledande partitidning och organ under kommunistpartiets centralkommitté och Moskvakommitté. Den grundades 1912 och utgavs dagligen på ryska under hela 1930-talet. *Pravda* hade 1937 en upplaga på över två miljoner exemplar och distribuerades över hela landet. *Izvestija* [”Nyheter”] var en annan ledande nationell officiell nyhetstidning som också publicerades på ryska. Den grundades 1917 som ett organ under Högsta sovjetrådet och sovjetiska centralregeringen. Upplagan i början av 1930-talet låg på 1,1 miljoner exemplar. *Pionerskaja Pravda* [”Pionjärernas sanning”] var nationell nyhetstidning för sovjetiska ungdomen och ett organ under Komsomols centralkommitté och Moskvakommitté, med en upplaga på 450 000¹⁰⁶ exemplar i början på 1930-talet.

Pressen var en av de viktigaste länkarna mellan regeringen och landsbygdsbefolkningen i de etniska gränstrakterna. På 1930-talet var radio fortfarande ovanligt i Cherson och Murmansk. Den växande

läskunnigheten bland den vuxna befolkningen gjorde dock att allt fler kunde ta del av nyheter via tidningar. Officiella tidningar finansierades både genom prenumerationer och genom statligt stöd. Att prenumerera på dessa tidningar var obligatoriskt för tjänstemän och medlemmar i partiet och i Komsomol. På landsbygden gällde den obligatoriska tidningsprenumerationen för de lokala *izba-tjitalnja* [”läsesalar”]. Eftersom staten subventionerade sina egna tidningar var dessa billiga nog för att även bönder och fiskare skulle ha råd med dem. Redan 1925 började den nya läsesalen i Gammalsvenskby prenumerera på tidningar. Enskilda personer i Gammalsvenskby prenumererade även på över 100 exemplar av nyhetstidningar.¹⁰⁷ Tidningar kunde även läsas på så kallade *doska petjati* – offentliga anslagstavlor som oftast fanns utanför lokalmyndigheternas kontor.

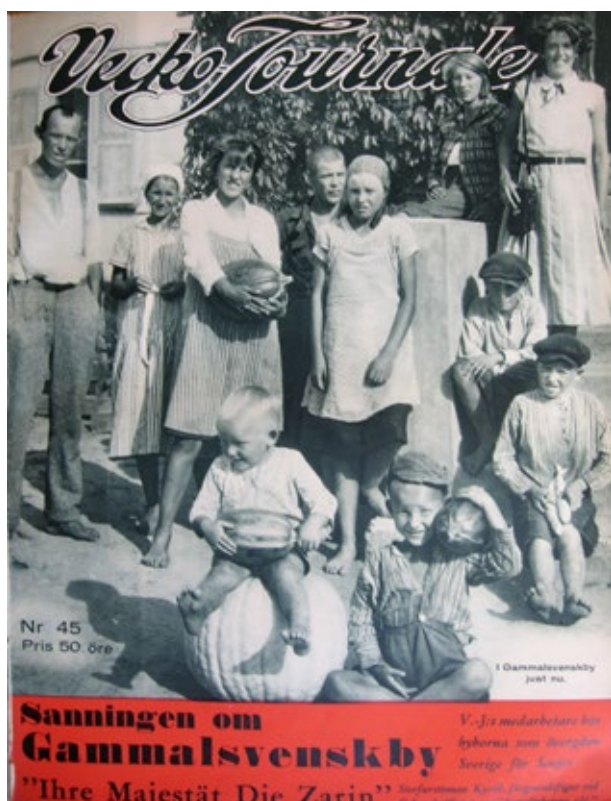
Tre lokala nyhetstidningar har valts ut för denna studie. *Naddniprians'ka Pravda* [”Dnjeprs Sanning”] var en dagstidning på ukrainska som började ges ut 1928 som officiellt organ i distriktet Cherson, där det svenska nationella landsbygdsrådet låg. Tidningen hade 1937 en upplaga på 11 000 exemplar. *Polarnoin kollektivisti/Poljarnyj kollektivist* [”Polar-Kollektivist”] var ett organ i den finska nationalrajonen och gavs ut som tvåspråkig finsk-rysk nyhetstidning på fyra sidor, ofta med parallell text på de två språken. Tidningen gavs ut var femte dag och hade en upplaga på 500–600 exemplar. Från januari 1938 till juli 1940 gavs den ut enbart på ryska. Efter att hela den finska befolkningen deporterades från regionen Murmansk upphörde tidningen att publiceras den 3 juli 1940.

Poljarnaja Pravda [”Polar-Sanning”] var ett organ för regionalmyndigheterna och kommunistpartiet i Murmansk. Detta var en dagstidning som grundades 1920 och gavs ut på ryska. Tidningen hade 1937 en upplaga på 12 000 exemplar. Från och med 1933 förekom då och då även en sida på samiska i tidningen.¹⁰⁸ Det ryska språket i Murmanskpresse innehöll dessutom en del skandinaviska lånord som inte förekom i centrala medier, till exempel *buksy* (”byxor”), *rokon* (”rock”), *bot* (”båt”) och *snurrevad* (”snörpvad”).

1937. Nya idéer och nya fiender

De nationella operationerna conceptualiserades inledningsvis i två huvudsakliga steg. Det första steget var att ideologiskt orkestrera den massiva etniska utrensningen, och det andra var att förklara de nya idéerna för allmänheten. Vilka idéer var det som den sovjetiska ledningen formulerade under 1937?

I slutet på mars 1937 publicerade *Pravda* och partiets centralförlag det tal som Stalin höll vid plenarsessionen för Kommunistpartiets

centralkommitté den 3 mars 1937. Talet hade titeln "Om felsteg i partiets arbete och ytterligare åtgärder för elimineringen av trotskism och annat hyckleri"¹⁰⁹ och trycktes även i de olika lokaltidningarna.^{110, 111} I talet formulerade Stalin idéerna för en ny våg av repression och specificerade även de grupper som skulle bli måltavla för denna. Före 1937 hade den sovjetiska terrorn huvudsakligen riktats mot vissa samhällsgrupper (t.ex. kulaker, officerare ur tsarens krigsmakt eller präster), men det Stalin nu varnade för var en utrensning som omfattade hela statsapparaten och alla sovjetorganisationer, med särskilt fokus på agenter från utlandet. Det var diktatorns uppfattning att "sabotage och omstörtande spioneri genom utländska staters agenter genom-syrar den sovjetiska staten och alla våra organisationer uppifrån och ner".¹¹² Under 1937 kom det sovjetiska nyspråkets medievokabulär att berikas med ett flertal stalinistiska nybildningar.¹¹³ Stalins mantra *kapitalistitjeskoe okruzhenie* ["kapitalistisk omringning"] ledde till en dramatisk vändning i både utrikes- och inrikespolitiken. Stalin beviljade nu för första gången inga undantag, vilket gjorde att även de nordiska länderna hamnade på listan över Sovjetunionens fiender. Idén om internationell solidaritet med världens arbetarklass övergavs till förmån för isolering och misstro mot alla utlänningar. Extra uppmärksamhet fäste Stalin på Skandinavien. I en diskussion om basen för ett tänkbart spionnätverk i Sovjetunionen tog ledaren Norge som exempel och hänvisade till de nordiska kommunisterna som möjliga spioner:

Ta till exempel gruppen kring skojaren Scheflo i Norge, som gav skydd åt spionledaren Trotskij och hjälpte honom med hans lömska planer mot Sovjetunionen. Ser ut som ett reservlag i mina ögon! Kan någon förneka att det här är en kontrarevolutionär grupp som endast kommer fortsätta erbjuda sina tjänster åt trotskistiska spioner och sabotörer?^{114, 115}

Stalins koncept *vykortjevyvanie* [”rycka upp med rötterna”], vilket förekom ett flertal gånger i marstalet, är av särskilt intresse. Ordets tekniska innebörd är att avlägsna stubbar och trädrötter när ett område ska ställas i ordning för vägbygge. Politiskt innebar detta en rörelse mot total utrotning av alla personer som arresterats. Stalin upprepade idén inför ledamöterna i Sovjetunionens högsta råd, och fick entusiastiskt stöd av den politiska eliten:

Nu är vi rika och alla giriga länder och fascistiska stater har fått upp ögonen för oss. Har vi något motvapen? Rycka upp deras agenter med rötterna, rycka upp dem med rötterna, det är vårt motvapen! Hängivna applåder, Hurra! Längre leve kamrat Stalin!¹¹⁶

Stalins tal innehöll ordet ”eliminering” i titeln, liksom ett eko av idén om ”eliminering av kulaker som klass”, vilket under det tidigare 1930-talet hade utgjort grunden för deporteringen av välbeställda bönder. I marstalet omdefinierades även Sovjetregimens fiender på ett sätt som skilde sig från den tidigare idén om klassfiender: det fanns nu *interna och externa fiender*, *Sovjetunionens fiender* och sist men inte minst *folkfiender*. Stalins kreativa fokus var här att hitta ett bättre ideologiskt alternativ till begreppet *klassfiende*. Av alla Stalins alternativa termer var det konceptet *vragi naroda* [”folkfiender”] som skulle bli vanligast i propagandan under hela den stora utrensningen. Denna ganska otydliga term fanns dock formulerad redan i 1936 års grundlag (artikel 131). Till skillnad från konceptet *klassfiende* möjliggjorde den bredare termen *folkfiende* att vem som helst kunde gripas, oavsett klassbakgrund eller medlemskap i parti eller Komsomol. Marstalet innebär även starten på en manisk spionkampanj:

Vidta nödvändiga åtgärder för att våra kamrater, partiet och bolsjevikerna utanför partiet ska känna till målsättningarna för de metoder och tekniker som utgör omstörtande verksamhet, sabotage och spioneri från utländska agenter.¹¹⁷

I enlighet med Stalins direktiv började nu den sovjetiska under rättelsetjänsten producera propagandaskrifter om masspionage som riktade sig till journalister.¹¹⁸ I dussintals broschyrer och tusentals artiklar publicerade under 1937–1938 beskrevs den destruktiva spion-

verksamheten som utländska agenter bedrev mot Sovjetunionen. Broschyrerna riktade sig till olika delar av samhället: tjänstemän i partiet och sovjeterna, NKVD-funktionärer, kolchosledare och barn.¹¹⁹ År 1937 publicerade partiets centralförlag i Moskva antologin *Om utländska underrättelsetjänsters metoder och tekniker samt deras trotskistisk-bucharistiska agenter*, i 300 000 exemplar. Boken består av 15 kapitel skrivna av ledande experter: NKVD, militär underrättelsepersonal, journalister och jurister. Genom att jämföra skriftens innehåll med tidningarna i Cherson och Murmansk kan vi dra slutsatsen att minst sju kapitel från antologin också publicerades av lokalpressen i Murmansk och Cherson.¹²⁰

Stalins idé om massiv spionverksamhet förde automatiskt tankarna till ett stort nätverk av inhemska agenter. Moskvajournalisterna Nikolaj Rubin och Jakov Serebrov var de första att på stor skala omvandla Stalins idéer till propaganda. Sommaren 1937 publicerade partiets centralförlag en bok med titeln *Om de fascistiska underrättelsetjänsternas sabotageverksamhet och uppgiften att bekämpa den*.¹²¹ Den 29 och 30 juli publicerade *Pravda* en förkortad version av boken och några dagar senare tryckte även tidningarna i Cherson och Murmansk artikeln från *Pravda*.¹²² Rubin och Serebrov presenterade dessutom en ny indelning bland folkfienderna: dubbelspelarna – alltså kommunister med utländsk bakgrund och sovjetiska medborgare med släktingar utomlands.

Propagandakampanjen hade som mål att nå ut till alla grupper i samhället, inklusive barn. 1938 tryckte VLKSM:s¹²³ centralkommitté 50 000 exemplar av boken *Spetsa öronen*, skriven av Lev Zil'ver.¹²⁴ Boken var tänkt att berätta för sovjetiska barn om den massiva spionverksamheten i landet och informera dem om hur de kunde hjälpa NKVD att fånga underjordiska agenter. Detta presenteras av författaren i form av tretton noveller i vilka barn hjälper till att avslöja agenter från kapitalistiska stater. Under rubriken "Både vuxna och barn kan hjälpa NKVD" publicerade *Pionerskaja Pravda* en artikelserie till NKVD:s 20-årsjubileum, i vilken barn också uppmanades att aktivt samarbeta med den hemliga polisen.¹²⁵ Unga assistenter till säkerhetsofficerare i kolchoser nära gränsen letade upp och pekade ut de ställen där utländska underrättelseagenter gömde sig (Vanja i Anja 1937). I en annan publikation berättas historien om pojken Leva i andra klass, som tjuvlyssnade på grannarna i kommunlägenheten och gav värdefull information till NKVD, så att spioner och sabotörer sedan kunde avslöjas.¹²⁶ I Oleg Chlevnjuks forskning ser vi att hundratals historier av det slaget producerades, vilket hjälpte till att övertyga både ung och gammal om att landet verkligen kryllade av spioner.¹²⁷

De nordiska länderna och sovjetisk propaganda

Enligt Sovjetunionens folkräkning 1926 fanns det 150 838 finnar (inklusive Ingermanlandfinnar), 2 495 svenskar och 245 norrmän i landet¹²⁸ Finland betraktades genomgående som en av den socialistiska statens främsta fiender. I propagandan från den första tiden beskrevs dock Finlands folk som uppdelat på två inbördes fientliga grupper: arbetarklassen och de så kallade *Belofinny* [”Vita finnar”], en reaktionär del av samhället som var fientliga till socialismen och hade en separatistisk inställning till Ryssland. 1937 hade den bilden förändrats dramatiskt, och alla invandrare från Finland och ryska finnar, började utmålats som potentiella fiender av medierna. Politbyråns betonade i sina instruktioner till NKVD att massoperationerna inte endast skulle rikta sig mot finska medborgare utan även mot ryska finnar.¹²⁹ Hösten 1937 rapporterades det i pressen att hundratals finska agenter avslöjats inne i Ryssland. Den 14 september 1937 förklarade *Pravdas* särskilda korrespondent i Karelen, Boris Zolotov, för sina läsare att regionalmyndigheterna i Karelen var totalt infiltrerade av finska agenter och att ”det finska spionnätverket endast kunnat avslöjas tack vare NKVD”.¹³⁰ Fyra dagar innan det hade *Pravda* publicerat en ledare om finska agents omstörtande verksamhet på pappersfabriken i Kondopoga.¹³¹

Grannländerna Sverige och Norge (fram till 1905 Sverige-Norge) fanns inte med på listan över Sovjetunionens viktigaste fiender. Sverige och Norge var neutrala länder och hade ingen gemensam gräns med Sovjetunionen. För ledningen i Kreml var det inte heller oviktigt att kommunistpartierna i Sverige och Norge, till skillnad från i Finland, var lagliga kommunistiska politiska partier. Sovjetunionen hade stabila diplomatiska, ekonomiska och politiska band med Sverige och Norge, och relationen med dessa länder beskrevs av Kreml som korrekt.¹³² Under den stora utrensningsspiralen förändrades dock denna positiva bild och från 1937 och framåt publicerades ett flertal artiklar där Norge och Sverige utmålades som viktiga baser för spioneri mot Sovjetunionen.¹³³ Leonid Zakovskij, NKDV-chef i Leningrad oblast och Murmansk distrikt, publicerade en bok om de utländska underrättelsetjänsternas metoder, i vilken han presenterade de skandinaviska länderna som en bas för utländskt spioneri mot Sovjetunionen.^{134, 135} *Journal de Moscou* – det sovjetiska utrikesdepartementets organ – publicerade en artikel om Sverige i vilken det framhölls att Stockholm förvandlats till den viktigaste basen för tyska Gestapo.¹³⁶ Lokalpressen spann vidare på dessa idéer. *Polarnaja Pravda* beskrev i en specialartikel om Norge att landet numera ”kryllade av spioner – den tyska fascismens agenter”.¹³⁷

I *Izvestija* publicerades en artikel av professor Jevgenij Tarle med den anmärkningsvärda titeln "Historiens lärdomar." Tarle var en väl ansedd sovjetisk historiker och bidrog till att väcka antisvenska stämningar. Han hade släppts fri från Gulag 1937 och under tiden därefter, när han kom att behandlas väl av Stalin, publicerade han ett antal verk med udden riktad mot väst. Han jämförde bland annat Münchenöverenskommelsen 1938 med den antiryska koalitionen som letts av Sverige i början på 1700-talet.¹³⁸ *Pionerskaja Pravda* publicerade även en artikel med titeln "Konspirationen avslöjad" om en spion som arresterats i dörren till ett norskt konsulat.¹³⁹ Den sovjetiska propagandan blev ett viktigt orosmoment för Sveriges ambassad i Moskva när man insåg att Kreml avsiktligt höll på att konstruera en negativ bild av Sverige.¹⁴⁰ Joseph Davies, USA:s ambassadör i Moskva 1936–1938, noterade att idén om "aktivt internspioneri", som inte förekommit i propagandan före 1937, plötsligt dök upp precis innan den stora utrensningen drog igång. Den amerikanske diplomaten beskrev dessa tekniker som ett direkt lån från Nazityskland.¹⁴¹

Spioner på tundran och på stäpperna

De lokala medierna fortsatte att spinna vidare på Stalins idé om det totala spioneriet. Under 1937 rapporterade tidningarna i Cherson och Murmansk konstant om hur spionverksamheten över hela världen nu gick in i en intensiv fas som trängde djupt in i de sovjetiska provinserna.¹⁴²

Den 11 juli 1937 publicerade chefen för NKVD:s hemliga polis i Leningrad oblast och distriktet Murmansk, Petr Korkin, en artikel i *Leningradskaja Pravda* med den uppseendeväckande titeln "Om utländska underrättelsetjänsters omstörtande verksamheter på landsbygden." Korkin hävdade att avlägsna kolchoser nu plötsligt blivit aktivt föremål för utländsk spionverksamhet:

Den naive föreställer sig lätt att den kapitalistiska omringningen [Stalins term] endast är en fråga för Sovjetunionens gränser, vid gränsövergångar eller i större industrinav och storstäder. Men rikliga fakta visar på hur den kapitalistiska omringningen sänder sina spioner längst ut i de mest avlägsna trakterna, till små bosättningar, byar och kolchoser ute i vårt land.¹⁴³

För att stärka effekten av dessa nyheter illustrerades många publikationer med propagandabilder. I artikeln "Kris för utlandets borgerliga underrättelsetjänster," reproducerade *Polarnoin kollektivisti* en affisch av Vasilij Fomichej från den centrala tidningen *Komsomolskaja Pravda*. Affischen, "K nogtiu" ["Krossad under nageln"] visar hur

en NKVD-polis med sin utsträckta hand krossar en utländsk spion under nageln.¹⁴⁴ Den 2 augusti 1937 hade *Poljarnaja Pravda* affischen ”Jezjovje rukavitsy” [”Jezjovs arbetshandskar”] på framsidan. Affischen, som ursprungligen kom från *Izvestija* och hade designats av Boris Efimov, blev senare en ikonisk bild för den stora utrensningen och har en dubbel innebörd på ryska: å ena sidan avbildas NKVD-chefen Nikolaj Jezjov med järnhandskar, å andra sidan betyder *jezjovje rukavitsy* ”igelkottshandskar” på ryska.

I publikationerna betonades att NKVD:s arbete inte enbart gällde enskilda spioners aktiviteter, utan även större spionnätverk som sträckte sig över flera regioner. I *Poljarnaja Pravda* underströks med hänvisning till Stalins marstal att ”enligt Stalin och marxismen har de kapitalistiska staterna nu sänt ut två till tre gånger så många fiender, spioner, månstrålar och mördare till den sovjetiska landsbygden som tidigare”¹⁴⁵. Odlandet av misstänksamhet kombinerades med detektivhistorier som ofta präglades av ett slags pseudovetenskaplig terminologi. *Poljarnaja Pravda*s läsare fick till exempel veta att japanska agenter i Chabarovsk höll på telefonledningen till Japan för att rapportera spionverksamhetens resultat.¹⁴⁶ I slutet på juli 1937 publicerade både *Poljarnaja Pravda* och *Naddnjprians’ka Pravda* en artikel från *Izvestija*, ”Undanmanövrar,” skriven av den kände journalisten Abram Ljass. Den första historien handlade om föreståndaren för en plantskola som fått skickat till sig ett paket från Japan, innehållande sticklingar av japanska körsbär, vilka med flit infekterats med skadedjur som kom att förstöra hela trädgården. Detta följdes av en annan konspiration, där en amerikan ”skickat bomullsfrön hit till vårt land, vilka infekterats med bomullsmal”.¹⁴⁷ Enkla historier av det här slaget utformades så att landsbygdsbefolkningen enkelt skulle kunna identifiera sig med de personer som beskrevs. I augusti 1937 tryckte tidningarna i både Murmansk och Cherson ytterligare en artikel från *Izvestija*, den här gången om några kolchosbönder som fångat en spion¹⁴⁸. Dessa historiers ospecifika karaktär (personer utan namn, ospecifika geografiska orter och utländska stater) och det faktum att de baserades på information som var helt omöjlig att verifiera, gjorde det enkelt att manipulera allmänheten. Folket varnades även på det sättet för att massgripandena mycket väl kunde komma till dem själva nästa gång.

Under 1937 uppstod en ny propagandagenre i lokalpressen. Idén var att i artikelserier återpublicera kortare skrifter om utländsk spionaktivitet, skrivna av landets ledande experter. I en serie om fjorton artiklar återpublicerade *Poljarnaja Pravda* i juni 1937 boken *Spionage och kontraspionage* från *Pravda*. En sovjetisk upplaga i 350 000 exemplar av boken *Spion och kontraspion*, skriven av den amerikanska

journalisten Richard Wilmer Rowan¹⁴⁹, publicerades 1937 av sociala-ekonomiska centralförlaget i Moskva.¹⁵⁰ I juli 1937 gjorde *Naddnyprians'ka Pravda* en redigerad ukrainsk översättning av broschyren ”Trotskisternas och de fascistiska spionernas metoder för omstörtande verksamhet”, skriven av Andrej Vysjinskij, Sovjetunionens chefsåklagare.¹⁵¹ Vysjinskijs pamflett hade då redan publicerats i hela 500 000 exemplar av partiets centralförlag.¹⁵²

Lokalpressen sög snabbt upp de centrala publikationernas historier. Tidningarna i Cherson fokuserade på tyska spioner (då tyskar var den största minoriteten i regionen) och i Murmanskpressen berättades historier om den finska underrättelsetjänstens olika aktiviteter. I september 1937 gjorde *Naddnyprians'ka Pravda* en redigerad ukrainsk översättning av broschyren *Gestapo*, skriven av Nikolaj Abuzov.¹⁵³ Detta var en nypublicering av *Pravdas* utgåva av samma bok.¹⁵⁴ Under 1937 publicerades skriften i fyra upplagor i Moskva. Den första trycktes av partiets centralförlag i 300 000 exemplar¹⁵⁵; den andra i 400 000 exemplar av samma förlag¹⁵⁶; den tredje av sociala-ekonomiska centralförlaget i 200 000 exemplar¹⁵⁷ och den fjärde på tyska, i 100 000 exemplar, av Förlaget för utländska arbetare.¹⁵⁸ Abuzovs pamflett fick därmed en spridning på över 2 miljoner exemplar. Syftet med att sådana skrifter även publicerades i lokalpressen var främst av två slag: att övertyga lokalbefolkningen om att storskalig spionverksamhet pågick överallt i landet, och att NKVD-polisen i provinserna skulle lära sig hur mål mot interna agenter skulle utformas.¹⁵⁹

1937 tryckte partiets centralförlag 300 000 exemplar av en antologi om utländskt spionage i Sovjetunionen. Två kapitel hade skrivits av Leonid Zakovskij.¹⁶⁰ Zakovskijs egen pamflett publicerades dessutom separat i 300 000 exemplar.¹⁶¹ Zakovskij presenterade själv skriften på partiets Leningradkonferens 1937, där även ledningen i regionen Murmansk deltog.¹⁶² Pamfletten trycktes även i *Poljarnaja Pravda* under juli-september 1937. I det första kapitlet, som har den iögonfallande titeln ”Spionerna och sabotörerna måste totalförstöras” citerar Zakovskij ur Stalins marstal och lägger fram tre huvudteser. För det första hade den finska underrättelsetjänsten, tillsammans med tyska generalstaben, börjat sätta upp ett storskaligt underjordiskt nätverk i Murmanskområdet redan under första världskriget. För det andra hade de finska agenterna rekryterats både bland de medlemmar i Finlands kommunistiska parti som sökt exil i Sovjetunionen, och på Kominterns finska sekretariat. För det tredje förklarade Zakovskij att ”ett utländskt konsulat” på senare tid börjat rekrytera agenter bland lokalbefolkningen i avlägsnare delar av regionerna Murmansk och Leningrad. Agenternas etnicitet nämndes inte, men finskspråkiga geografiska namn hjälpte till att skapa önskad effekt. Zakovskij berätt-

tade till exempel en historia om en spion som anlönt till Murmansk från Ozerko, alltså den finska byn på Fiskarhalvön. En annan historia handlade om sabotörerna i Kandalaksja (Kantalahti på finska), en stad vid Vita havets kust där det fanns en finsk minoritet.¹⁶³ *Polarnoin kollektivisti* översatte Zakovskijs pamflett till finska och publicerade den som en artikelserie under augusti-november 1937.¹⁶⁴ Mitt under den stora utrensningen sände alltså NKVD en tydlig signal till potentiella offer, tjänstemän och åskådare om vad de pågående massarresteringarna egentligen handlade om.

Medierna utgjorde propagandabron mellan utländska och inhemska agenter. I pressen presenterades tjänstemännen i minoritetsområden som agenter för utländska underrättelsetjänster. Men vad var det spionerna egentligen gjorde i kolchoserna? Det kunde Zakovskij svara på: deras jobb var att destabilisera hela kolchossystemet inifrån. Lokala journalister spann vidare på NKVD-chefens idé. *Poljarnaja Pravda* förklarade de pågående arresteringarna av tjänstemän i finska nationalrajonen på följande sätt:

Folkets fiender, hunsade borgerliga nationalister, hade intagit ledande positioner i rajonen och börjat destabilisera kolchossystemet och sabotera flottan på uppdrag av deras fascistiska herrar.

Under 1937 fanns det i *Polarnoin kollektivisti* en särskild kolumn om ”borgerliga nationalisters” verksamheter och olika nationalistiska folkstämningar i den finska rajonen. Artiklarna publicerades på både finska och ryska.¹⁶⁵ Dessa publikationer illustrerar en dramatisk vändning i sovjetisk policy, vilken av Stephen Kotkin beskrivits som ”ett strategiskt skifte från byggandet av socialismen till försvarandet av densamma”.¹⁶⁶

Tidningarna skrev även om flera möten där befolkningen entusiastiskt gav sitt stöd åt massgripandena. Till exempel rapporterade *Poljarnaja Pravda* om ett möte med fiskare i den finska kolchosen Tarmo i Ura-Guba, där dessa gav sitt ”fulla stöd” åt avrättningarna av tyska spioner i Moskva. De lokala finnarna lovade ”att följa kamrat Stalins instruktioner om kapitalisternas omringning, och från minsta barn till äldsta gubbe svartsjukt slå vakt om gränslandet och avslöja fiendernas omstörtande verksamhet”.¹⁶⁷ Vid ett annat möte i Toros accepterade Kolanormännen resolutionen ”Om utrotandet av sabotörernas vila”.¹⁶⁸ Dessa så kallade spontana möten hade i själva verket organiserats av myndigheterna, och det var obligatoriskt att delta vid dem. Den totalitära Sovjetregimen behövde dock ha allmänhetens formella godkännande. Dessa uppviglingsmöten fungerade därför som ett propagandaverktyg, som fick majoriteten av samhället att ge sitt stöd åt NKVD:s domslut. Under dessa mötenas gång fick

deltagarna en känsla av att vara involverade i det som hände, en känsla av ömsesidigt ansvarstagande etablerades, samtidigt som främlingar kom att medföra en allmänt utbredd rädsla för repressalier.

1938. Avskaffande av minoritetsskolor och propagandakampanj

Terry Martin har poängterat kopplingen mellan den stora utrensningen och avskaffandet av systemet med minoritetsskolor tillsammans med expansionen av rysk språkundervisning i utbildningssystemet.¹⁶⁹ I Sovjetunionens ursprungliga *korenizatsija* [”nativisering”], eller nationspolicy, var tanken att de etniska gränstrakterna skulle prioritera minoriteternas skolor, för att därmed sprida de socialistiska idéerna och odla fram en ung elit för parti och ungdomsförbund på orten. Den underförstådda baktanken var att undervisning på modersmålet skulle göra det lättare att involvera landsbygdens etniska minoriteter i det socialistiska projektet. Därför såg man till att det skulle finnas lärarkårer, skolor, textböcker och medier inriktade på de olika minoritetsspråken. Detta innebar stora utmaningar och krävde stora resurser, både mänskligt och materiellt, men bolsjevikerna såg det som ett sätt att garantera minoriteternas lojalitet till den nya regimen.

Karl Marx idéer om en världsrevolution spelade en viktig roll i Lenins nationspolicy. Ur det perspektivet betraktades Karelen, finska nationalrajonen på Kolahalvön och svenskbyn i Ukraina tillsammans som det röda Skandinaviens ”Piemonte”.¹⁷⁰ De svenska kolonisterna uppmuntrades lära sig rikssvenska, som var det svenska kommunistpartiets språk, snarare än deras egen uråldriga dialekt. Partiledningen i distriktet Murmansk satsade samtidigt på att utveckla finska som litteraturspråk, och på kolasamiska fanns det nu textböcker med latinska bokstäver, istället för med kyrilliska som före 1917. Denna policy kastades över ända när regimen under de nationella operationerna bestämde sig för att helt avskaffa minoritetsskolorna. Den 24 januari 1938 antog kommunistpartiets centralkommitté en resolution ”Om omorganisationen av minoritetsskolor” i vilken det förklarades att:

Den särskilda inspektionen har funnit att det var folkfiender i de regionala utbildningskommissariaten som drev igenom upprättandet av särskilda minoritetsskolor: tyska, finska, polska, lettiska, estniska, ingermanländska, vepsiska med flera, vilka man sedan förvandlade till centraler för borgerligt nationalistiskt och antisovjetiskt inflytande på skolbarn.¹⁷¹

Politbyrån satte ihop en särskild kommission i frågan, vilken re-

presenterades av Andrej Zjdanov, Andrej Andrejev, Nikolaj Bulganin och Petr Turkin. Nu skulle minoritetsskolorna göras om till vanliga skolor av konventionellt snitt. Omorganisationen skulle inledas omedelbart och avslutas inom en mycket kort tid, före den 1 september 1938. Totalt stängdes 237 finska skolor i Ryssland, liksom en svensk skola i Ukraina. Finska lärarhögskolan i Leningrad stängdes också, och samtidigt upplöste man den samiska fakulteten på Murmansks lärarhögskola.

För att beskriva avskaffandet av minoritetsskolorna krävdes det en ny propagandavokabulär. Inrättningen med minoritetsskolor hade tidigare beskrivits som en imponerande prestation inom ramarna för Lenins nationspolicy. Under 1938 började istället centralmedierna framställa arvet från Lenin som omstörtande verksamhet från borgerliga nationalister. På läsarets första dag publicerade *Izvestija* rubriken "Nytt år i skolan", under vilken regeringen förklarade orsakerna till det reformerade skolväsendet:

Minoritetsskolorna hade upprättats av folkfiender som använde dem för att sabotera undervisningen i det ryska språket. Målet var att separera Sovjetunionens etniska minoriteter från den storryska nationen. Det är nu dags för landets pedagoger att utplåna resultaten av detta sabotagearbete.¹⁷²

Lokalmyndigheterna i olika regioner fokuserade på olika minoriteter. I Murmanskregionen var det finnarna, och i Ukraina fäste myndigheterna särskilt intresse vid polska, tyska och svenska skolor. I april 1938 publicerade politbyrån för Ukrainas kommunistparti en regional resolution om avskaffandet av minoritetsskolor. Det aggressiva tonläget lämnade inget utrymme för diskussion:

Den särskilda inspektionen har funnit att det var folkfiender – trotskister, bucharinister och borgerliga nationalister – som genom sin verksamhet på det ukrainska utbildningskommissariatet drev igenom inrättandet av separata nationalskolor för tyskar, polacker, tjecker, svenskar, greker m.fl., vilka man förvandlat till centraler för borgerligt nationalistiskt och antisovjetiskt inflytande på skolbarn [...] I enlighet med beslutet från centralkommittén för VKP(B) betraktar politbyrån för Ukrainas kommunistparti existensen av särskilda minoritetsskolor som opassande och skadlig.¹⁷³

I sitt tal till de ukrainska kommunisternas 14:e kongress i juni 1938 betonade republikens ledare Nikita Chrusjtjov att:

De västerländska underrättelsetjänsternas agenter, liksom de ukrainska nationalisterna, drev igenom de så kallade nationella skolorna

i Ukraina. Under täckmanteln skolor för de polska, tyska, svenska m.fl. nationerna hade fienderna i de flesta fall satt upp baser för kontrarevolutionärt arbete.¹⁷⁴

Journalisterna i Murmansk formulerade sig på ett liknande sätt. Nikolaj Ivanov, tillförordnad chefredaktör på *Polarnoin kollektivisti* förklarade att:

Det var folkfienderna – nationalisterna Peterson, Lahdenperä och Salo – som implementerade förfinskningen av rajonen, där de krävde att allt måste vara på finska, trots att endast 20 procent av befolkningen i Murmansk är finnar. De kämpade hårt mot det ryska språket, försökte hålla den finska befolkningen isolerad och hatade allt ryskt, det vill säga Sovjet [sic!]. Deras politik rönt viss framgång och därför har vi nu finnar som bor i Sovjetunionen utan att kunna den minsta ryska och som inte vill lära sig. Ungdomarna som går ut den sjuåriga [finska] skolan talar ingen ryska alls. Dessa folkfiender har byggt som en kinesisk mur över Kolahalvön, rakt mellan de finska och ryska nationerna.¹⁷⁵

NKVD hade vid det laget redan arresterat de finska tjänstemän som Ivanov nämner.¹⁷⁶ Opinionsbildarna på orten fortsatte samtidigt att hjärntvätta läsarna till att tro att avskaffandet av finska skolor och russifieringen var för den finska befolkningens bästa:

Det finska språket gör att våra finnar inte får möjlighet att växa kulturellt tillsammans med resten av det sovjetiska folket och delta i byggandet av en socialistisk kultur. Tvärtom banar det vägen för en borgerlig kultur i nationalistisk anda. Okunskap i det ryska språket försätter finnarna på en lägre nivå jämfört med ryssarna. Den finska litteraturen i Sovjetunionen är extremt fattig, och okunskap i det ryska språket gör att de förlorar alla perspektiv. Universiteten arbetar på ryska. Partiets och regeringens resolution [Om omorganisationen av minoritetsskolor] kommer därför i rättan tid och är politiskt korrekt. Ryskan är Lenins och Stalins språk och det språk genom vilket revolutionen öppnar en bred väg för vår ungdom att färdas på.¹⁷⁷

I Ukraina motiverades russifieringen av minoritetsskolorna på ett liknande sätt:

Fienderna har gjort att undervisningen på många av Ukrainas skolor sker på tyska, polska och andra språk, men inte på ryska. Från och med idag ska dock alla lära sig ryska för att under Lenins och

Stalins fana tillsammans kämpa för kommunismens slutgiltiga seger.¹⁷⁸

Detta var första gången som ryskan förklarades vara det sanna sovjetiska språket. Samtidigt som minoritetsskolorna stängdes blev ryska obligatoriskt ämne i hela Sovjetunionen. Stalin själv stod personligen bakom den åtgärden.¹⁷⁹ Vikten av att den icke-ryska ungdomen lärde sig ryska förklarade diktatorn med att Röda arméns soldater måste ha förmågan att utan problem förstå order på ryska.¹⁸⁰ Den 17 januari 1938 slutade *Polarnoin kollektivisti* att ges ut på finska, och den finska titeln försvann från framsidan. Motiveringen var rent Kafkaartad:

Tidningens finskspråkiga utgåva har inte uppfyllt den finska lokalbefolkningens krav [sic!]. Förutom bristande kontroll över publikationerna på finska språket var artiklarna dessutom av mycket låg kvalitet. Tidningen var därför helt värdelös.¹⁸¹

I efterdyningarna av den stora utrensningen utplånade myndigheterna totalt den finskspråkiga pressen i Sovjetunionen. 1937 stängde Leningrad ner de finska nyhetstidningarna *Vapaus*, *Nuori Kaarti* och *Kipinä*, vilka man kallade för ”tillhåll för spioner och borgerliga nationalister”.¹⁸² Även Karelens ledande finska nyhetstidning, *Punainen Karjala*, eliminerades 1937. *Polarnoin kollektivisti* blev den sista kvarvarande finskspråkiga nyhetstidningen i Sovjetunionen under mellankrigstiden. Förutom att stänga ner själva tidningen såg NKVD även till att eliminera hela dess redaktion.¹⁸³

I februari 1938 publicerade *Poljarnyj kollektivist* ett meddelande från myndigheterna i Murmansk med titeln ”Till samtliga finska arbetare i Polar-rajonen”, i vilken skolreformens många fördelar återigen förklarades för finnarna.¹⁸⁴ För att erhålla formellt stöd för rusifieringskampanjen kallade myndigheterna till ett möte i Ura-Guba, där finnarna med stabila röstsfiffror godkände minoritetsskolornas avskaffande.¹⁸⁵ I verkligheten gjorde skiftet till undervisning på ett främmande språk att minoritetskulturen stigmatiserades, och skapade stor psykologisk stress för icke-slaviska skolbarn).¹⁸⁶

Ana Sigalet (född 1931 i Gammalsvenskby) gick 1938 i första årskursen i den nya ukrainska skolan. Anna vittnar om att det var extremt svårt att lära sig något när undervisningen bedrevs på ett språk som hon knappt behärskade. I årskurs två tillkom även ukrainska som ett ämne vid sidan av den obligatoriska ryskan. Trots att de flesta barn i byn var svensktalande bedrevs hädanefter ingen undervisning på deras modersmål. Enligt Anna var detta särskilt stötande eftersom alla hennes äldre systrar och vänner kunde läsa och skriva på svenska. Därför började Annas mor att lära henne att läsa svenska, men hen-

nes förmåga att skriva på språket var allt annat än god. Detta är på ett personligt plan fortfarande ett problem för Anna eftersom all kommunikation med släktingar i Sverige sker på svenska.¹⁸⁷

Den beskrivning som Anna Sigalet ger är typisk för de sovjetiska minoritetsskolorna. Poeten Roine Tuhkanen som 1938 var elev i den finska skolan i Ingermanland (Sobolebo, Leningrad-regionen) minns hur det var.

När vi återvände från vinterlovet chockades vi av hur skolan hade förvandlats när ryska hade blivit undervisningsspråk. De tidigare lärarna hade försvunnit och ersatts av för oss okända ryska pedagoger. Vår ryska var dålig vilket gjorde det svårt att lära sig något. Skolan hade dessutom förbjudit all användning av finska, till och med under raster.¹⁸⁸

Förbudet att få skolundervisning på sitt modersmål påverkade barnens normala psykologiska utveckling och beredde vägen för tvångsassimilering.

Den radikala vändningen i Sovjetunionens skolpolitik gick inte omärkt förbi i Skandinavien. I juli 1938 sände Sveriges pressattaché i Moskva, Nils Lindh, meddelandet ”Språkfrågan i Sovjetunionen och dess politiska bakgrund” till utrikesminister Rickard Sandler. Diplomaten betonade att beslutet att införa ryskan i minoriteternas skolor utan minsta tvivel hade fattats centralt i Moskva. Han underströk särskilt att den radikala skolreformen var kopplad till Moskvas ansträngningar att stärka kontrollen över de autonoma nationerna, i vilka ”frågan om språket i skolan används som ett politiskt vapen.”¹⁸⁹

Sammanfattning och avslutande diskussion

Propaganda i medierna spelade en viktig roll i att formulera och stödja NKVD:s nationella operationer, liksom i avskaffandet av minoritetsskolorna. Genom propaganda gjordes minoritetsbefolkningen och lokalmyndigheterna redo för det massvåld som skulle följa. Å ena sidan var de nationella operationerna hemliga: datum, framsteg, konkreta resultat, eller namn på de arresterade rapporterades inte. Å andra sidan var det omöjligt att göra massarresteringar i skymundan på den etniska landsbygden, där det exakta antalet arresterade blev känt redan nästa dag. Det blev därför nödvändigt för staten att förklara vad det var som pågick, för att befolkningen skulle hålla sig lugn och för att byförvaltningarna skulle hållas informerade. Många artiklar i tidningarna underströk särskilt information om möten där vanligt folk samstämmigt givit sitt stöd åt olika angrepp på utländska agenter. Deltagarna på dessa möten verkar ha fått en känsla av involvering i

det som pågick, en anda av ömsesidigt ansvarstagande skapades och främlingar började medföra en allmän rädsla för repressalier. Det statliga propagandastödet för de nationella operationerna inriktade sig främst på att:

- skapa en negativ bild av riskgruppen;
- skapa en atmosfär av osäkerhet, rädsla och misstänksamhet i det etniska gränslandet;
- förknippa allmänna rädslor med en viss etnisk grupp;
- neutralisera åskådare så att de beter sig mekaniskt, passivt samarbetar med staten och inte gör motstånd mot massvåld;
- ange specifika motivationer för massgripanden;
- informera lokalkommunstyrelser i byarna om kommande massgripanden;
- uppmuntra till angivelser och samarbete med hemliga polisen;
- fungera som informationskälla till hjälp åt lokala NKVD-tjänstemän i planeringen av de nationella operationerna.

Studien bekräftar tesen att hatkampanjen i lokalpressens propaganda orkestrerades från Moskva och var av systematisk natur. Kampanjen började samtidigt i både Cherson och Murmansk, precis före de nationella operationerna, och tog slut i december 1938 efter att NKVD:s massoperationer avslutats. En jämförande analys av medias publikationer visar att ämnet utländska och inhemska agenter och dessas spionverksamhet blev en central fråga för lokalpressen exakt under den stora utrensningen. Officiella pamfletter och centralmedias publikationer var de viktigaste ramverken för lokala medier. Ibland anpassades vissa historier från dess publikationer till lokala omständigheter. Den internationalistiska ideologin förkastades dock aldrig helt och hållet, och hela folkgrupper anklagades därför aldrig för landsförräderi i pressen under 1937. Den etniska rensningen av finska och svenska grupper på landsbygden genomfördes utan att offren eller deras familjer protesterade. Åskådare, hemliga informanter på orten och tjänstemän på bynivå samarbetade aktivt med NKVD.¹⁹⁰ Vid avskaffandet av minoritetsskolor såg man också till att lokalbefolkningen inte protesterade. Propagandastödet för det statliga massvåldet fyllde alltså sitt syfte. Den sovjetiska propagandakampanjen under NKVD:s nationella operationer är därmed ett tidigt exempel på det som idag kallas *fake news* – att skapa en falsk verklighet ur tomma luften.

Referenser

Arkivmaterial

RA. Riksarkivet, Stockholm, Sverige.

RGASPI. Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории [‘Russian state archive of social and political history’], Moscow, Russia.

Tryckta källor

Abuzov, N. (1937a). “Підступні методи підривної діяльності агентури Гестапо в СРСР”, *Naddnippians’ka Pravda* 24 september.

Abuzov, N. (1937b). “Гестапо”, *Pravda* 16 and 17 september.

Abuzov, N. (1937c). Гестапо, Moscow: Partizdat.

Abuzov, N. (1937d). Гестапо, Moscow: Partizdat.

Abuzov, N. (1937e). Гестапо, Moscow: Sotsekgiz.

Abuzov, N. (1937f). *Die Gestapo*, Moscow: Verlagsgenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der Sowjetunion.

Antonov, P. P. (1937). “Ура-Губа” [‘Ura-Guba’], *Poljarnaja Pravda* 2 oktober.

Buty pil’nymi (1937). “Бути пильними скрізь і завжди”, *Naddnippians’ka Pravda* 21 september.

Bystree likvidirovat’ ostatki (1937). “Быстрее ликвидировать остатки вредительской работы”, *Polarnoin kollektivisti* 17 oktober.

Chubar’yan, A. & Riste, O. (eds.) (1997). Чубарьян, А. и Ристе, О. Советско-норвежские отношения 1917–1955, Moskva: Ryska Vetenskapsakademin.

Davies, J. E. (1941). *Mission to Moscow. A Record Of Confidential Dispatches to the State Department, Official and Personal Correspondence, Current Diary and Journal Entries, Including Notes and Comment up to October, 1941*, New York.

Derzkaya vychodka (1937). “Дерзкая выходка японских шпионов”, *Poljarnaja Pravda* 22 maj.

Eräs, (1937a). “Mitä tekee Tujunen?”, *Polarnoin kollektivisti* 17 maj.

Eräs, (1937b). “Кто такой Туунен?”, *Polarnoin kollektivisti* 17 maj.

Eräs, (1937c). “Отказалась разговаривать”, *Polarnoin kollektivisti* 4 september.

Gatagova, L. S. (ed.) (2009). ЦК ВКП(б) и национальный вопрос. Книга 2, Moskva: Rosspen.

Gore-rukovoditel’ (1937). “Горе-руководитель”, *Poljarnyj kollektivist* 28 juli.

Hôtes inoportuns (1937). “Hôtes inoportuns et indésirables conseillers (lettre de Stockholm),” *Journal de Moscou* 12 oktober.

- Huonon Kasvatustyön (1937). “Huonon Kasvatustyön tulokset paikallisesta Natsionalismista ja kulttuuri-joukkotyön puuttumisesta Oserkossa”, *Polarnoin kollektivisti* 17 maj.
- Ivanov, N. (1938). “За изучение русского языка”, *Poljarnyj kollektivist* 1 februari.
- Jones, A. (2011). *Genocide. A Comprehensive Introduction*, London: Routledge.
- Kandidov, B. (1938). “Шпионы в рясах”, *Poljarnyj kollektivist* 18 oktober.
- Ken, O. N., Rupasov, A. I. & Samuelson, L. (2005). Швеция в политике Москвы 1930–1950-е годы, Moskva: Rosspen.
- Ko всем trudyasjimsja finnam (1938). “Ко всем трудящимся финнам Полярного района”, *Poljarnyj kollektivist* 5 februari.
- Kolesnik, V. (1937). “Шпигунский Интернационал”, *Naddnyprians'ka Pravda* 27 september.
- Kolhospniki zatrimali sjpiguna (1937). “Колхозники затримали шпигуна”, *Naddnyprians'ka Pravda* 16 augusti.
- Krizis inostrannyh (1937). “Кризис иностранных буржуазных разведок”, *Poljarnyj kollektivist* 15 juni.
- Leningradskij martirolog (1995). Ленинградский мартиролог 1937–1938, St. Petersburg: Ryska Nationalbiblioteket.
- Lista (2016). Lista över före detta medlemmar i Finlands parlament som har förföljts av NKVD i Karelen 1937–1938. Official Internet Portal of the Republic of Karelia; <http://www.gov.karelia.ru/gov/Power/Office/FSB/rep.html>; åtkomst den 21 maj 2019.
- Lubjanka (2004). Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938 гг., Moskva.
- Ljass, A. (1937a). “Посылки диверсантов”, *Poljarnaja Pravda* 24 juli.
- Ljass, A. (1937b). “Посилки диверсантів”, *Naddnyprians'ka Pravda* 26 juli.
- Miting v Ura-Guba (1938). “Митинг в Ура-Губа”, *Poljarnyj kollektivist* 3 februari.
- Murmanskiy okrug (1929). Статистико-экономическое описание, Murmansk: Murmansk District Committee Publishing.
- Natsionalistitjeskie nastroenija (1937). “Националистические настроения в Западной Лице”, *Polarnoin kollektivisti* 16 september.
- Nimtsi v Ukrainy (1994). Німці в Україні 20–30-ти рр. XX ст. Збірник документів [‘Germans in Ukraine in the 1920s–1930s, Kiev: Historiska Institutionen vid Ukrainas nationalakademi.
- Norvegija (1937). “Норвегия”, *Poljarnaja Pravda* 17 oktober.
- Novyj utjebnyj god (1938). “Новый учебный год”, *Izvestija* 1 september.

- О местном национализме (1937) “О местном национализме и отсутствии массовой работы”, *Poljarnyj kollektivist* 17 maj.
- O metodach i priemach* (1937). О методах и приемах иностранных разведывательных органов и их троцкистско-бухаринской агентуры, Moskva: Partizdat.
- Osipov E. U. (1933). “Saam di 16 Okavr egk”, *Poljarnaja Pravda* 12 november.
- Osipov, O. O. (1933). “Sntv saam opnja”, *Poljarnaja Pravda* 12 november.
- Petrov, I. (1937). Петров И. “Ещё раз о коварных приемах иностранной разведки”, *Poljarnaja Pravda* 27 juli.
- Pojmali sjpiona (1937). “Поймали шпиона”, *Polyarnaja Pravda* 8 augusti.
- Razgromit' burzjuaznych natsionalistov (1937). “Разгромить буржуазных националистов до конца”, *Polyarnaja Pravda* 16 oktober.
- Razoblatjennye zagovory (1937). “Разоблаченные заговоры”, *Pionerskaja Pravda* 20 december.
- Ribalki dopomogli zatrimati sjpiguna (1937). “Рибалки допомогли затримати шпигуна”, *Naddnyprians'ka Pravda* 20 september.
- Rowan, R. W. (1928). *Spy and Counter-Spy. The Development of Modern Espionage*, New York: Viking Press.
- Rowan, R. W. (1937). Роуан, Р. В. Разведка и контрразведка, Moskva: Sotsegiz.
- Rubin, N. & Serebrov, Y. (1937a). “О подрывной деятельности фашистских разведок в СССР и задачах борьбы с нею”, Moskva: Partizdat.
- Rubin, N. & Serebrov, Y. (1937b). “Про підривну діяльність фашистських розвідок в СРСР і завдання боротьби з нею”, *Naddnyprians'ka Pravda* 6 och 8 augusti.
- Rubin, N. & Serebrov, Y. (1937c). “О подрывной деятельности фашистских разведок в СССР и задачах борьбы с нею”, *Poljarnaja Pravda* 2, 3 och 4 augusti.
- Sjachnovitj, M. (1937). “Шпигуни і диверсанти в рясах”, *Naddnyprians'ka Pravda* 30 september.
- Sjpigunij i diversanti* (1937). Шпигуни і диверсанти за роботою, Kiev.
- Sjpionam i izmennikam* (1937). Шпионам и изменникам Родины нет и не будет пощады. В помощь библиотекарям, Leningrad: Leningrad State Press.
- Sjpi nazj i razvedka* (1937). Шпионаж и разведка капиталистических государств. В помощь пропагандисту и беседчик, Leningrad: Leningrad State Press.
- Sjpionskaja organizatsija (1937). “Шпионская организация испанских фашистов в США”, *Poljarnaja Pravda* 14 maj.

- Sokolov, K. (1937). “Деякі методи шкіднико-диверсійної роботи троцькістсько-фашистських розвідників”, *Naddniproians'ka Pravda* 16 juli.
- Stalin, I. V. [1923] (1953). “The Press as a collective organiser” i Stalin, J. V. *Works. Volume 5, 1921–1923*, Moscow: Foreign Languages Publishing House, s. 286–290.
- Stalin, I. V. (1937). О недостатках партийной работы и мерах ликвидации троцкистских и иных двурушников, Moskva: Partizdat.
- Tarle, E. (1938). “Уроки истории”, *Izvestija* 5 november.
- Tazin, S. (1937). “Незнакомец со свертком”, *Pionerskaja Pravda* 20 december.
- Toveri, I. V. (1937). “Stalinin puhe”, *Polarnoin kollektivisti* 6 april.
- Uranov, S. (1937a). “О некоторых коварных приемах вербо- вочной работы иностранных разведок”, *Poljarnaja Pravda* 4, 5 och 17 juli.
- Uranov, S. (1937b). “Eräistä ulkomaiden vakoiluelinten kavalista värvästyön menetelmistä”, *Polarnoin kollektivisti* 15, 22, 24, 30 juni och 4 juli.
- Vanya i Anya (1937). Кузнецовы — частые гости на пограничной заставе”, *Pionerskaja Pravda* 20 december.
- Varmuzj, V. (1937). “Юные помощники славных чекистов”, *Pionerskaja Pravda* 20 december.
- Vsya Moskva (1931). Вся Москва. Адресная и справочная книга, Moscow: Izd. Mosoblispolkoma.
- Vykortjevat' ostatki vreditel'ev (1937). “Выкорчевать остатки вредителей”, *Poljarnyj kollektivist* 18 juni.
- Vysjinsky, A. (1937). Некоторые методы вредительско- диверсионной работы троцкистско-фашистских разведчиков, Moskva: Partizdat.
- Zakovskij, L. (1937a). “Vielä ulkomaiden vakoiluelinten metodeista ja menetelmistä”, *Polarnoin kollektivisti* 21 och 24 juli, 2 augusti.
- Zakovskij, L. (1937b). “Hävitämme spionit, diversantit ja tuholaiset loppuun asti”, *Polarnoin kollektivisti* 24, 28 och 30 september, 6, 17, 22 och 27 oktober, 1 och 17 november.
- Zakovskiy, L. M. (1937c). О некоторых методах и приемах иностранных разведывательных органов и их троцкистско-бухари- нской агентуры, Moskva: Partizdat.
- Zakovskiy, L. M. (1937d). О некоторых методах и приемах иностранных разведывательных органов и их троцкистско- бухаринской агентуры, доклад на Ленинградской областной партконференции, Kursk: Kurskoe oblastnoe izdatel'stvo.
- Zakovskiy, L. M. (1937e). “Еще о методах и приемах иностранных разведывательных органов”, *Poljarnaja Pravda* 2, 3 och 4 juli.

- Zakovskiy, L. M. (1937f). “Шпионов, диверсантов и вредителей уничтожить до конца”, *Poljarnaja Pravda* 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 26 och 27 september.
- Zil’ver, L. (1938). Быть начеку!, Moskva: VLKSM Press.
- Zolotov, B. (1937a). “На Кондопожском бумажном комбинате”, *Pravda* 10 september.
- Zolotov, B. (1937b). “Кто орудует в Пряжинском районе Карелии?”, *Pravda* 14 september.
- Zorko ochranjat’ (1937). “Зорко охранять границы отечества”, *Poljarnaja Pravda* 18 juni.

Litteratur

- Baron, N. (2007). *Soviet Karelia. Politics, Planning and Terror in Stalin’s Russia, 1920–1939*, London: Routledge.
- Bonnell, V. E. (1997). *Iconography of Power. Soviet Political Posters under Lenin and Stalin*, Berkeley: University of California Press.
- Brandenberger, D. (2011). *Propaganda State in Crisis. Soviet Ideology, Indoctrination, and Terror under Stalin, 1927–1941*, New Haven: Yale University Press.
- Chase, W. J. (2001). *Enemies within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934–1939*, New Haven: Yale University Press.
- Dönninghaus, V. (2011). В тени Большого брата. Западные меньшинства в СССР 1917–1938 гг., Moskva: Rosspen.
- Efimenko, G. G. (2001). Єфіменко Г. Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо Радянської України (1932–1938), Kiev: Ukrainska institutet för historia.
- Elenius, L., Tjelmeland, H., Lähteenmäki, M. & Golubev A. (2015). *The Barents Region. A Transnational History of Subarctic Northern Europe*, Oslo: Pax.
- Glass, J. M. (1997) “Against the indifference hypothesis. The Holocaust and the enthusiasts for murder,” *Political Psychology*, 18:1, pp. 129–145.
- Golubev, A. & Takala, I. (2014). *The Search for a Socialist El Dorado. Finnish Immigration to Soviet Karelia from the United States and Canada in the 1930s*, East Lansing: Michigan State University Press.
- Herf, J. (2006). *The Jewish Enemy. Nazi Propaganda during World War II and the Holocaust*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Kenez, P. (1985). *The Birth of the Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*, Cambridge & New York: Cambridge University Press.

- Chaustov, V. N., Naumov, V. P. & Plotnikova, N. S. (eds) (2004). Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД 1937–1938, Moskva: MFD.
- Chlevnjuk, O. V. (1992). 1937-и. Сталин, НКВД и советское общество, Moskva: Respublika.
- Kivalo, E. & Mittler, R. (2000). *Abvenanmaalaisen Eyolf Mattson-Ignaeuksen elämänura teekkarista puna-armeijan prikaatikenraaliksi*, Helsingfors: Omakustanne.
- Kotkin, S. (1997). *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Kotljarchuk, A. (2012). “Kola Sami in the Stalinist terror. A quantitative analysis,” *Journal of Northern Studies*, 6:2, s. 59–82.
- Kotljarchuk, A. (2014a). *In the Forge of Stalin. Swedish Colonists of Ukraine in Totalitarian Experiments of the Twentieth Century* (Södertörn Academic Studies 58), Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Kotljarchuk, A. (2014b). “The Nordic threat. Soviet ethnic cleansing on the Kola Peninsula”, *The Sea of Identities. A Century of Baltic and East European Experiences with Nationality, Class, and Gender*, ed. N. Götz, Stockholm: Elanders, s. 53–83.
- Kotljarchuk, A. (2014c) “Little Red Sweden in Ukraine. The 1930s Comintern project in Gammalsvenskby”, *The Lost Swedish Tribe. Reapproaching the History of Gammalsvenskby in Ukraine*, eds. P. Wawrzeniuk & J. Malitska, Huddinge: Södertörn University, s. 111–149.
- Kotljarchuk, A. (2015). “Norwegians in the Stalinist terror. New perspectives for research,” *Fortid*, 2, s. 18–22.
- Kotljarchuk, A. (2016). “Ethnic cleansings and ‘Russification’”, *Encyclopedia of the Barents Region* 1, eds. M.-O. Olsson *et al.*, Oslo: Pax, s. 189–191.
- Kotljarchuk, A. (2017). “Nordic fishermen in the Soviet Union. Ethnic purges and the cleansing of cultural landscape”, *The Barents and the Baltic Sea Region. Contacts, Influences and Social Change* (Studia Historica Septentrionalia 77), eds. K. Alenius & M. Enbuske, Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, s. 39–56.
- Kotljarchuk, A. (2019). “Indigenous People, Vulnerability and Security Dilemma. The Sami school education on the Kola Peninsula, ca 1880–1990”, *Sámi Educational History in a Comparative International Perspective*, eds. O. Kortekangas & A. Kotljarchuk *et al.*, Palgrave Macmillan, 2019, s. 63–82.
- Kostiainen, A. (2000). “The Finns of Soviet Karelia as a target of Stalin’s terror”, *Ethnic and National Issues in Russian and East European History*, ed. J. Morison, New York: St. Martin’s Press, s. 214–229.

- Kott, M. (2007). "Soviet genocide in Latvia. Stalin's Great Terror (1937–38) as antecedent and other aspects of the recent historiography", *Latvijas Okupācijas Muzeja Gadagramāta*, 2007, Riga, s. 42–54.
- Kuper, L. (1982). *Genocide. Its Political Use in the Twentieth Century*, New Haven: Yale University Press.
- Lundgren, K., Ney, B. & Thurén, T. (1999). *Nyheter. Att läsa tidningstext*, Stockholm: Ordfront.
- Malitska, J. (2014). "People in between. Baltic islanders as colonists on the steppe," in *The Lost Swedish Tribe. Reapproaching the History of Gammal-svenskby in Ukraine*, eds. P. Wawrzeniuk & J. Malitska, Huddinge: Södertörn University, s. 61–85.
- Mann, M. (2005). *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*, New York: Cambridge University Press.
- Martin, T. (2001). *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Ithaca: Cornell University Press.
- Mikoljuk, O. V. (2003). Политические репрессии на Мурмане в 30-ые годы 20 века. Диссертация на соискание степени кандидата исторических наук, Murmansk: Murmansk Pedagogical University.
- Mustelin, O. (1984). "Allan Wallenius. Biblioteksman, publicist och revolutionär", *Svenska litteratursällskapet i Finland*, 59, s. 269–389.
- Norman, M. N. (2010). *Stalin's Genocides*, Princeton: Princeton University Press.
- Ochotin, N. & Roginskij, A. B. (1999). "Из истории 'немецкой' операции НКВД 1937–1938 гг.", Наказанный народ. Репрессии против российских немцев. Материалы конференции, Moscow: Zven'ja Press, s. 35–74.
- Ovserjan, R. P. (1999). Овсепян Р. П. История новейшей отечественной журналистики, Moskva: Moscow State University Publishing.
- Pöppel, L. (2007). *The Rhetoric of Pravda Editorials. A Diachronic Study of a Political Genre*, Stockholm: Stockholm University Press.
- Sémelin, J. (2007). *Purify and Destroy. The Political Ideas of Massacre and Genocide*, New York: Columbia University Press.
- Smirnova, T. V. (2006). "Кадры финской советской печати Петрограда-Ленинграда" i Санкт-Петербург и Страны Северной Европы, ред. В. Н. Барышников & П. А. Кротов, St. Petersburg: RChGI, s. 37–46.
- Snyder, T. (2010). *Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin*, London: Bodley Head.
- Takala, I. R. (1998). "Национальные операции ОГПУ/НКВД в Карелии" i В семье единой. Национальная политика партии большевиков и ее осуществление на Северо-Западе России в 1920–1950-е годы, Petrozavodsk, s. 161–206.

Wedin, A. (2007). "Gammalsvenskbybornas emigration till Sverige 1929. En studie i svenskhet och etniskt ursprung", opublicerad C-uppsats i historia, Södertörns högskola.

Werth, N. (2003). "The mechanism of a mass crime. The Great Terror in the Soviet Union, 1937–38," i *The Specter of Genocide. Mass Murder in Historical Perspective*, eds. R. Gellately & B. Kiernan, Cambridge: Cambridge University Press, s. 215–239.

Islamiska statens propaganda

Evin Ismail

Introduktion

Islamiska statens framväxt är unik inom den våldsbejakande islamistiskt extremistiska miljön på så sätt att gruppen lockade till sig den största gruppen krigsresenärer från Sverige.¹⁹¹ Ett av skälen till det är att IS var väldigt skickliga på propaganda. Islamiska staten och andra Al-Qaidainspirerade grupper lockade till sig uppemot 300 personer från Sverige som reste till Syrien för att kriga och för att bygga upp ett nytt samhälle. Av dessa var ungefär 30–40 individer svenska kvinnor.¹⁹²

Internet är idag den största plattformen för spridandet av den våldsbejakande islamistiska propagandan. Via internet förmedlas ideologin och information om genomförda attentat och våldsamheter i konfliktområden.¹⁹³ En stor del av de svenskar som har anslutit sig till terroristgrupper är unga män mellan 18 och 30 och de saknar ofta eller har en låg inkomst. En tredjedel av dessa personer har en kriminell bakgrund.¹⁹⁴

I och Islamiska statens territoriella framfart i Mellanöstern fick den våldsbejakande islamistiska propagandan ett uppsving. IS förfinade propagandan och anpassade den till sin målgrupp, fokus var på rekrytering och spridandet av ideologin. Propagandan bestod både av ett mycket visuellt våldsutövande för att skrämma fiender samtidigt som ett stort fokus var på ett samhällsbygge. Denna kombinationen var medveten och bidrog till deras framgång.

IS propaganda kan delas in i två olika inriktningar, en som är gjord för den västerländska publiken och en för den arabisktalade målgruppen. Den propaganda som är inriktad på de västerländska rekryterna är främst på engelska och det är den som den här artikeln utgår ifrån. IS propaganda gjordes dock på många olika språk för att nå en större spridning.

En viktig del av propagandan var föreställningen om att IS skulle erbjuda ett jämlikt samhälle i motsats till det som beskrivs som en diskriminering och islamofobi i västerländska länder. Den kvinnospecifika propagandan fokuserade på bilden av kvinnliga migranter som har en stark gemenskap, fungerande äktenskap och ett systerskap med de andra migranterna. Kvinnorna framställdes även som aktiva och som personer med en betydelsefull operativ roll i byggandet av den Islamiska staten.¹⁹⁵

Den engelskspråkiga ideologiska litteraturen finns tillgänglig på nätet och fick en spridning genom bland annat IS numera nedlagda magasin Dabiq. Numera använder IS slutna krypterade app-tjänster för att kommunicera¹⁹⁶, något som tidigare skedde mer öppet.

Den våldsbejakande islamistiska miljön innefattar både Al-Qaida och Al-Shababinspirerade grupper som är takfivistiska, detta innebär att de dömer ut de muslimer som inte följer deras egen lära som avfällingar och apostater. Takfirismen är en central del av den våldsbejakande islamistiska ideologin och den tjänar syftet att skapa en tydlig fiendebild och en känsla av ett ”vi och dem”.

Religionens roll och rekrytering

Al-Qaida ideologin står för en snäv politisk tolkning av islam som utelämnar de delar av religionen där exempelvis fred och icke-våld betonas. Attentaten som förespråkas i propagandan rättfärdigas genom en hänvisning till ockupation av muslimska länder och som ett svar på det som anses vara kränkningar av islam.¹⁹⁷

I den våldsbejakande islamistiska miljön hänvisas det till religiösa texter såsom koranen och hadithen¹⁹⁸ men detta görs på ett godtyckligt sätt genom att våldsamma tolkningar betonas medan de fredliga delarna och tolkningar utelämnas.¹⁹⁹ Vidare återges religiösa källor utan att dess kontext betonas, istället ges de ofta en annan innebörd än den ursprungliga. Detta görs genom att till exempel korancitat tas ur sitt sammanhang och sätts in i en nutida kontext som handlar om krig i Mellanöstern eller för att sprida antisemitism. Användningen av religiösa källor tagna ur sitt sammanhang kan förstås som ett sätt att ge den våldsbejakande propagandan en religiös legitimitet, en religiös legitimitet som inte stöds av majoriteten av muslimer, muslimska inriktningar eller muslimska lärda.

Personer i denna miljö gör en extrem och våldsam tolkning av religionen Islam som sedan används i politiska syften. Den våldsbejakande islamistiska extremismen är ett internationellt fenomen som närs av krig och konflikter.

Twitter-användning för att sprida propaganda var tidigare ett vanligt bland IS-anhängare.²⁰⁰ Sedermera började IS-konton att stängas ned av de företag som äger de sociala medieplattformarna. I och med att IS förlorade sina territorier så minskade även omfattningen av propagandan eftersom de inte längre kunde upprätthålla bilden av det framgångsrika utopiska samhället som de tidigare genomgående lyfte fram i propagandan. Detta påverkade i sin tur rekryteringen till IS-kontrollerade områden som avtog hösten 2015.²⁰¹

Propagandan tar form

Assad-regimen sågs som en stor fiende i propagandan från den våldsbejakande islamistiska extremistiska miljön. I början av konflikten runt 2012-2013 var denna uppfattning särskilt påtaglig och i nätpropagandan visades många bilder och videofilmer på Assad-regimens övergrepp mot den syriska befolkningen, främst mot barn. Dessa bilder fick många västerländska rekryter att ansluta sig till IS i humanismen namn.²⁰² Senare ändrades propagandainnehållet till att IS intagit territorier i Mellanöstern och att de byggde upp ett nytt samhälle.

Hur lyckades då IS att locka till sig så många västerländska rekryter? Många av rekryterna var andra generationens invandrare eller konvertiter. Sociologen Olivier Roy menar att en identitetskris som innebär att dessa grupper inte anknyter till sina föräldrars ursprungliga kultur och en avsaknad av integration i de europeiska samhällena har skapat ett identitetsvakuum som IS kunnat fylla genom att erbjuda en identitet och gemenskap.

Professor Göran Larsson har beskrivit det som att:

”Många människor som bor i Sverige framhåller att segregation, rasism och diskriminering utgör allvarliga hinder för att alla människor skall få samma möjligheter till att uppnå ett gott liv. Uppgivenhet och en känsla av växande alienation tycks därför vara viktiga faktorer om vi vill förstå varför vissa människor väljer att ansluta sig till rörelser som exempelvis den Islamiska staten (IS) i dagens Mellanöstern”.²⁰³

Skälen till att ansluta sig till den våldsbejakande islamistiska miljön kan vara högst individuella och det finns inte ett enda svar på frågan om varför unga ansluter sig.

Några av skälen till varför ungdomar från Väst anslöt sig till IS är arbetslöshet och en låg framtidstro bland ungdomar.²⁰⁴ IS arbetar medvetet för att locka till sig dessa ungdomar genom att skenbart erbjuda en alternativ och lockande gemenskap. Ett av IS mål är världsherravälde.

Personliga kriser, trauman och diskriminering anses också bidra till att unga ansluter sig. Det är viktigt att påpeka att mycket av den våldsbejakande islamistiska ideologins nätpropaganda riktar in sig på just ungdomar som söker en gemenskap. Användandet av internet för att föra fram, och nå, den våldsbejakande islamismens budskap har blivit en allt viktigare pull-faktor in i miljön.²⁰⁵

Generellt sett är människor i denna miljö ganska okunniga om islams budskap och familjemedlemmarna motsätter sig ofta barnets extrema åsikter och livsstil. Vidare omhuldar de extrema övertygelser som innebär att deras livsåskådning används av de själva för att revoltera emot familjen, och för att avfärda olika sociala normer.²⁰⁶

På internet fanns tidigare videofilmer från IS där de anspelade på manlig gemenskap, ett brödraskap och starka och aggressiva ideal. Den propaganda som återfinns i sociala medier erbjuder en mäktig maskulinitetskonstruktion i motsats till en förnedrad, eller förtryckt, manlighet.

Kvinnornas roll

De starkaste skälen och narrativen som lockade kvinnor till IS var idén om att muslimer är under attack. Denna uppfattning fungerade både som en push- och pullfaktor för kvinnor och män. I sociala medier skriver IS mycket om förtryck av muslimer världen över, från Bosnien och Syrien till Burma och Mali. Dessa uppfattningar kombineras med starka bilder på våld mot muslimska barn och visades tidigare på exempelvis twitter och i bloggar.²⁰⁷

En pull-faktor bland kvinnor är romantiserandet av att ansluta sig till IS. För både kvinnor och män anspelar det i propagandan på romantiska föreställningar om äventyr och att finna kärlek i form av en man eller kvinna. Många av de västerländska tjejerna som anslöt sig till IS är mycket unga. För de yngre kvinnorna var spänningen och äventyret i att lämna hemmet särskilt viktigt som pull-faktor.²⁰⁸

Världsbilden

Islamiska statens världsbild är uppdelad i två distinkta läger utan någon politisk eller religiös gräzon. Det ena lägret kallas av IS för "lägret för islam och de rätttroga" och det andra lägret kallas för "de otrognas och hycklandes läger". I det senare, placeras shia-muslimer, judar, "korsfararna och deras allierade" och med dem resten av "de otrognas nationer och religioner". De otrognas läger anses ledas av USA och Ryssland och anses vara mobiliserat av judar. Detta är huvuddragen i den konspiratoriska världsbild som ligger till grund för IS ideologi.²⁰⁹

IS magasin Dabiq

IS engelskspråkiga-propaganda har till stor del bestått av videofilmer och ett eget magasin vid namn Dabiq. I det första numret av Dabiq som publicerades i juli månad år 2014 fokuserade IS på utropandet av kalifatet.

Dabiq är en liten stad i Syrien med ett symbolvärde för IS då de enligt sin apokalyptiska övertygelse tror att historiens slut, och deras seger, kommer att avgöras just där. IS har bland annat genomfört avrättningar av utlänningar i Dabiq för att locka till sig internationell uppmärksamhet, och det som är målet, en attack mot staden.²¹⁰ När

IS förlorade staden Dabiq så tonade de ner dess betydelse. Detta har varit utmärkande för IS propaganda, att de ständigt har visat på en pragmatism och ändrat på tidigare uppfattningar för att gynna deras sak.

År 2004 kom en viktig bok ut på nätet, skriven på arabiska. Dess engelska titel är "The management of savagery" vilket kan översättas till administration genom barbari. Det är ett verk skrivet av strategikern Abu Bakr Naji, texten behandlar utförligt strategier för bildandet av en islamisk stat. Detta verk har i sin tur inspirerat jihadisterna världen över, och kanske främst dagens IS.²¹¹

Strategin liknar den som har förekommit i samband med dåd i Europa och Mellanöstern, målet är tydligt formulerat i boken: att skapa kaos, få muslimer att känna sig trängda och diskriminerade, och att ur det kaoset erbjuda ett alternativ: Den islamiska staten. IS närs av kaos och har som uttalad strategi att få styra ur kaoset.²¹²

Den globala våldsbejakande islamistiska extremismen urholkar demokratin utifrån flera aspekter. Det är en ideologi som har som mål att genom våld införa ett politiskt styre. I propagandan delas muslimer upp i form av rättrogna och avfallingar, där de senare anses legitima att döda.

Dabiq och antisemitismen

I Dabiq utmålas judar som organisatörer för ett "krig mot muslimer" och de är liksom shia-muslimer en måltavla för IS terrordåd. IS ideologi är starkt konspiratorisk.

Dabiq gavs ut av Al Hayat Media Center, IS egen PR-byrå. Al Hayat Media Center har blivit omtalade för sin professionella rekryteringskampanj för IS i sociala medier. Både filmningen, bildtagningen och det tryckta är gjort på ett för en terroristorganisation väldigt högkvalitativt sätt. Vidare har IS även anammat Hollywood-referenser och dess estetik. Både mediecentret och magasinet lades senare ned i och med riktade attacker mot IS.

I Dabiq finns vissa återkommande teman som visar på centrala budskap, idéer och visioner i denna miljö: Tawhid, Manhaj, Hijrah, Jihad, Jamaah. Tawhid betyder enighet och är en oerhört viktig idé för rörelsens existens och överlevnad, det avvikande ses som ett hot. Manhaj betyder sanningssökande och är viktigt för rörelsen eftersom de anser att IS ideologi är den sanna. Hijrah betyder migration och är centralt för IS uppbyggnad i IS-kontrollerade områden. Jihad ses som ett heligt krig i denna miljö och är centralt eftersom just krigandet mot fienderna är centralt för rörelsen. Slutmålet för IS är världsherravälde²¹³.

Jihad betyder inte samma sak för IS och andra våldsbejakande islamistiska grupperingar som för majoriteten av muslimer. Jihad var till

en början främst ett spirituellt och individuellt koncept. Två jihad kan urskönjas ur den muslimska traditionen: den stora och den lilla.²¹⁴ Den stora jihad är kampen mot det dåliga inom en själv, medan den lilla innebär en väpnad kamp mot ”de otrogna”. Det var främst ideologen Sayyid Qutb som betonade den lilla jihad och som i sina skrifter särskilde den från att vara en kollektiv angelägenhet till att vara ett individuellt ansvar, detta innebar att individen kunde fatta egna beslut utan att auktoriteter var involverade i beslutet.²¹⁵

Nutida våldsbejakande islamistiska grupperingar betonar jihad som ett nödvändigt och heligt krig. Betoningen av lilla jihad är till stor del ideologisk och majoriteten av världens muslimer betonar istället den stora jihad.

Återkommande teman i Dabiq är ett starkt hat mot shia-muslimer, kristna, yezidier samt en kritik mot kapitalismen och det moderna samhället. Hatet mot de grupper som ses som ”otrogna” är en central del i rörelsens budskap.

IS antisemitiska tankegods utgår från konspirationsteorin om att shia-islam skapades av en jude vid namn Abdullah Ibn Saba. Denna idé har länge funnits inom delar av den extrema salafist-rörelsen. Shia-muslimer kallas i Dabiq för ”Ummats (den muslimska gemenskapens) judar”, och IS menar att vissa shia-muslimer egentligen är judar som låtsas vara muslimer för att sprida sitt ”avvikande beteende” och för att ”skada islam”.

Ibn Sabas föregångare anses enligt IS vara Paul som ansågs ha korrumperat kristendomen genom att som jude låtsas vara kristen. Ibn Saba utmålas som en person som avskydde islam och som ville korrumpera religionen med nymodigheter.

Slutligen menar IS att shia-muslimerna väntar på den judiske ”Dajjal” (en falsk profet som skall komma nära domedagen), IS menar att shia-muslimer och judar planerar att stödja Dajjal mot ”muslimerna”. Vidare lyfte IS ofta fram att de trodde att denna slutstriden, som de menade att de kommer att gå segrande ur, närmade sig.

Bland kvinnliga IS-rekryter uttrycktes det i sociala medier en önskan om att shia-muslimer skulle dödas, vidare uttrycktes även en önskan om att judar dödas, detta är särskilt förekommande då konflikten mellan Palestina och Israel intensifieras. Dessa inlägg i sociala medier var vanliga bland västerländska kvinnliga IS-rekryter.²¹⁶

En genomgång av IS antisemitiska ideologi genom en läsning av samtliga nummer av Dabiq visar att IS kombinerar tre olika antisemitiska uppfattningar. Den är en kombination av 1) klassiska europeiska antisemitiska konspirationsteorier 2) Illuminati-liknande-konspirationsteorier och 3) Antisemitiska uppfattningar med hänvisning till en selektiv samling och tolkning av muslimska teologiska texter.

Förutom uppfattningen om att judar antas stå bakom mobiliseringen av ett krig mot muslimer så uttrycks antisemitismen i det andra numret av Dabiq i form av att judar omnämns som mördare genom en hänvisning till Palestina-Israel konflikten.

Den nya antisemitismen är således en del av IS antisemitism. Den nya antisemitismen rättfärdigar sin antisemitism genom att hänvisa till Palestina-Israel konflikten. En viss skillnad är att IS inte kallar denna antisemitism för antisionism, utan IS är för det mesta väldigt tydliga med att det är judar som de ser som sina fiender.

I Dabiq riktas hot mot Israel som för det mesta endast benämns som "den judiska staten". Genomgående i berättelsen om USA som fiende återfinns "judar och "den judiska staten" som den ultimata fienden som skulle ligga bakom politiken och som styr allt som IS anser vara ont. Nummer fem av Dabiq har titeln "Kvarstående och expanderande", en välkänd IS slogan. Här hänvisar IS till att den "sista timmen", det avgörande slaget kommer att stå mellan å ena sidan IS och å andra sidan de kristna och judarna.

IS har i likhet med högerextrema grupperingar uppfattningen om att det pågår ett krig mellan Islam och Väst, Islam mot Kristendom. Båda grupper har även antisemitismen och delar av världsbilden gemensamt, som till exempel idén om en slutgiltigt strid.

Charlie Hebdo attacken fick inte den effekt som IS önskade sig

Charlie Hebdo attackerna och de antisemitiska attackerna i Paris som IS tog på sig fördömdes av muslimer under bland annat olika demonstrationer. IS svarade på detta i Dabiq genom att skriva att Islam är svärdets religion, inte fredens eller pacifismens.

Här återfinns likheterna mellan den ideologiska antimuslimska rasismens syn på islam och IS, båda framhåller Islam som en våldsam "svärdets religion". Artikeln om detta i Dabiq illustreras av en bild på två muslimska män under en demonstration mot dåden som håller i ett plakat som det står islam: fred på, under bilden står det i Dabiq att männen är avvikare som påstår att islam är fred.

IS refererar även till Usama Bin Laden och att han har sagt att "världen idag är uppdelad i två läger". I sin uppmaning till muslimer att flytta till IS-kontrollerade områden, står det i Dabiq att:

"Muslimerna i väst kommer snabbt att finna sig själva mellan två val, antingen avfaller dem och ansluter sig till de otrogna och deras tolkning av islam...eller så flyttar de till den islamiska staten och undgår förföljelse från korsfararnas regeringar och medborgare"

I och med Charlie Hebdo-attackerna och muslimers fördömande av attackerna ansåg IS att en gräzon nu var icke-existerande. IS såg

de här attackerna som provningar för världens muslimer, fördömanden innebar att personen inte var en riktig muslim, utan tillhörande de otrogna. IS förhoppning var att de som grupp skulle växa och få fler rekryter i och med dessa dåd, men i verkligheten blev det tydligt att de inte hade något större stöd eller sympatier bland världens muslimer.

Blandat med dessa berättelser om IS ideologi finner man i Dabiq propagandabilder på äldreboenden som drivs av IS och på barn som får cancervård av IS-trogna läkare. Dessa bilder varvas med bilder på fienders lik. Genomgående budskap i texterna är att ”tecknen på den sista timmen” att dagen då historien avgörs närmar sig. Med dessa bilder ville IS sprida skräck samtidigt som de ville visa på en bild av att de byggde upp ett välfungerande samhälle.

Målen med propagandan

Huvudmålen med IS propagandan kan sammanfattas i dessa punkter, nämligen att:

- Visa på en bild av styrka och seger
- Entusiasmera de som har våldsamma tendenser genom att kombinera extremt våld med ett moraliskt rättfärdigande av det, främst med hänvisning till IS ”utopiska samhälle”
- Manipulera uppfattningarna hos vanliga medborgare för att hetsa till ett krav på militära åtgärder samtidigt som man skapar tvivel kring sådana handlingars effektivitet.
- Att skylla konflikter på västerländska regeringar och ”sionister”.
- Få varje militär åtgärd mot IS att framstå som en krigsförklaring mot muslimer i allmänhet. Detta görs bland annat genom att visa på civila dödsoffer.²¹⁷

”Kriget mot muslimer”

– en central föreställning i propagandan

En vanligt återkommande föreställningar i propagandan bland våldsbejakande islamistiska extremister är att det efter den 11e september pågår ett krig mot världens muslimer. Detta krig sägs föras av västerländska makter, ofta USA, medier och underrättelsetjänster. I detta tankegods förekommer en del konspirationsteorier som liknar de populära Illuminati-konspirationsteorierna²¹⁸. Föreställningen om att det pågår ett krig mot världens muslimer är även antisemitisk då det ofta hävdas att judar skulle vara de som ligger bakom hela kriget.

Betydelsen av gemenskap

En IS-rekryteringsvideo från 2015 vid namn "No Respite" är ett bra exempel på IS propaganda, den är skickligt gjord och anspelar på de känslomässiga aspekterna som kan ligga till grund för att ansluta sig till rörelsen. Till exempel betonas det i videon att manlig gemenskap och broderskap är något som fås genom att ansluta sig till IS.

Andra propagandabudskap i videon är att IS skulle vara ett rasmfritt samhälle där nationalismen inte existerar och att det inte finns någon "heder" i nationalismen. Detta visar på de olika maskulinitetskonstruktionernas gränsdragning och hur de skapas i relation till varandra. IS menar att deras kamp är den som ger heder, medan andra män som till exempel tror på nationalismen, en ideologi som de anser att de krigar emot, är utan heder.

Dessa budskap där gemenskapen betonas och där IS menar att alla välkomnas så länge de omfamnar ideologin kan förstås som viktiga känslomässiga driv- och dragningskrafter som används för att gynna rekryteringen.

Jihad Cool

Jihad cool är ett fenomen som beskriver en ny trend och subkultur inom den våldsbejakande islamistiska extremismens propaganda, den riktar sig främst till unga män men även kvinnor tillhör målgruppen. Jihad cool går ut på att skapa en coolhetsfaktor kring den våldsbejakande islamistiska extremismen.²¹⁹

Jihad cool uttrycks bland annat i rapmusik, propaganda filmer, magasin, och bilder. Den riktar in sig till potentiella rekryter från Väst på så sätt att den liknar den populärkultur som de känner till.

Idéer om mannens heder genom att kriga är återkommande i propagandan liksom återupprättandet av muslimska mäns heder genom deltagande i krig. Bilder på män som bär på vapen i sociala medier är vanligt förekommande. Ofta framställs det heliga kriget som ett äventyr där individer kan få en coolhetsfaktor genom att posera med vapen och lägga upp bilderna i sociala medier. Detta är vanligast bland män men bilder på kvinnor som poserar med vapen är också vanligt förekommande i sociala medier.

I jihad cool propaganda används referenser till filmer, videospel och Hollywood estetik. Jihad cool försöker även framstå som "verkligt" och vardagligt på så sätt att den humaniserar krigarna, genom bilder på dem tillsammans med gulliga katter samt produkter som mottagaren kan relatera till, såsom nutella eller pizza.

Maskulinitetens roll

Efter 11e september dåden förändrades bilden av den muslimske mannen som allt mer började kopplas till en stereotyp om en terrorist och misstänksamheten mot muslimer ökade.²²⁰ Bilderna ifrån Abu-Ghraib fängelset där manliga irakiska fångar blev förnedrade och torterade är ett exempel på en förnedrad muslimsk manlighet som visades upp världen över via medier.

Med hjälp av denna känsla av manlig förnedring lyckas terrorgrupper locka till sig rekryter genom att erbjuda ett attraktivt alternativ: att skenbart ge den muslimske mannen en känsla av heder.²²¹ Idén om att återfå hedern är central i bland annat IS-propaganda. Idén om att som muslimsk man återfå en känsla av heder genom att kriga kan förstås som en reaktion på en kris i maskulinitetskonstruktionen.

Den våldsbejakande islamistiska extremismens propaganda erbjuder en "helig krigare-maskulinitet" en maskulinitetskonstruktion som utgår från idén om makt över den egna livssituationen samt makt över andra människor genom utövandet av våld.

Både livet som krigare och döden förstås som hedersam givet den apokalyptiska världsbild som ligger till grund för IS.²²² Denna form av maskulinitet kan förstås som en viktig pull-faktor in i den våldsbejakande islamistiska extremistiska miljön.

Kvinnornas roll inom och för propagandan

Kvinnorna hade flera olika roller i den Islamiska staten, de fungerade som rekryterare av andra kvinnor, som propagandaspridare, de arbetade även med underrättelseverksamhet och sjukvård. Kvinnor uppmuntrades till att utföra våldsdåd i sina hemländer.

I sin propagandan betonade IS ett fokus på identitet och tillhörighet. Ett exempel på IS fokus på identitet och tillhörighet är att de i sin propaganda ofta lyfter att deras rörelse erbjuder en stark gemenskap, ett broderskap och systerskap och att alla som ansluter sig ses som en "familj". I kriget innehade kvinnorna rollen som bärare av samhällets normer och värderingar. Kvinnorna utgjorde därmed en viktig del i IS identitetsbyggande och sociala medier propaganda och aktiviteter.²²³

När IS utropade kalifatet utvecklade de en strategi som gick ut på att locka till sig kvinnor genom att erbjuda dem arbete med propagandan och rekrytering på nätet. Vidare fick kvinnor en tydlig uppgift i jämförelse med tidigare grupperingar i denna miljö, detta på grund av att IS byggde en statsliknande struktur i de områden som de kontrollerade i Irak och Syrien.

I propagandan framställdes det som att kvinnorna bland annat kunde arbeta på sjukhusen. IS fokuserar även väldigt mycket på de

framtida generationerna som skall upprätthålla kalifatet, därmed är kvinnorna, barnafödandet och barnens indoktrinering central för rörelsens fortlevnad.²²⁴

I sin propaganda riktade sig IS till kvinnor på många olika sätt, IS skrev bland annat manifest som är riktade till kvinnor. I Dabiq fanns det en egen spalt för kvinnor, och kvinnor har haft en stor roll i rekryteringsapparaten på nätet.

Generellt sett framställs det som att mannens heder finns i den roll som krigare medan kvinnans heder finns i hemmet, männen skall döda fienden medan kvinnan ska ta hand om barnen, hemmet och hylla sin mans insatser som krigare.²²⁵ Det är dessa bilder av män och kvinnors roller som har förmedlats genom IS propaganda och deras egna aktiviteter i sociala medier. När kvinnorna har varit på plats i IS-kontrollerade områden har de via sociala medier uppvisat en förtjusning över det våld som IS begår, detta våld rättfärdigas med hänvisning till att det är fiender och de "otrogna" som dödas och att de förtjänar detta.

Sammanfattningsvis är kvinnorollen inom IS propaganda mångtydig, den tillåter både en agens och en fascination över våld, något som vanligtvis tillskrivs män samtidigt som kvinnor även förväntas ha en traditionell kvinnoroll som barnaföderskor.

Hur ser propagandan ut idag?

"Propaganda är den viktigaste aspekten av guerilla-krigsföring eftersom allmänhetens stöd betyder att allmänheten kommer att stödja din sak, ge dig pengar, och män och även gömma dig i stunder av fara. "Du är folket" är vad guerilla-kriget handlar om. Om folket vänder sig emot dig har du förlorat kriget."²²⁶

Citatet kommer från en av Islamiska statens propagandaskrifter som publicerades år 2015. I skrivande stund, våren 2019, har IS förlorat samtliga av sina territorier i Mellanöstern. Deras propagandamaskineri och kommunikation har övergått från att finnas öppet och lättillgängligt på stora medieplattformar till att idag vara mer svårtillgängliga.

IS propaganda och attraktionskraft är kraftigt försvagad i och med deras territoriella förluster. Flertalet av IS officiella propagandakanaler är idag nedstängda och frågan om vilken roll den propagandan som de producerat sedan 2013 kan komma att ha i framtiden är i nuläget oklart.

Referenser

- Aslam, Maleeha (2012). *Gender-based explosions: the nexus between Muslim masculinities, jihadist Islamism and terrorism*. Tokyo: United Nations University Press
- Brottsförebyggande rådet. Våldsam politisk extremism, 2009.
- Hoyle Carolyn, Bradford Alexandra och Frenett Ross, "Becoming Mulan? Female Migrants to ISIS", *Institute for Strategic Dialogue*, 2015
- Connell, Raewyn (2005). *Masculinities*. 2. ed. Cambridge: Polity Press
- Cook, David (2005). *Understanding Jihad*. Berkeley: University of California Press
- Ds 2014:4. Våldsbejakande extremism i Sverige- nuläge och tendenser. Justitiedepartementet.
- Göteborgs interreligiösa råd. 2016. *Religionsmöten i katastrofens spår*. Rapport utgiven av Göteborgs interreligiösa center.
- Katz Jessica, "Svenska kvinnor i Islamiska staten: ett underskattat hot?" 2015, Frivärld
- Länk: http://frivarld.se/wp-content/uploads/2015/08/Svenska_kvinnor_i_IS_Katz.pdf
- Korsell, Lars (2009). *Våldsam politisk extremism: antidemokratiska grupperingar på yttersta höger- och vänsterkanten*. Stockholm: Säkerhetspolisen
- Larsson Göran, Björk Märten (2015). *Globala konflikter med lokala konsekvenser*. Rapport för myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- McCants, William Faizi (2015). *The ISIS apocalypse: the history, strategy, and doomsday vision of the Islamic State*. First edition New York City: St. Martin's Press
- Neumann Peter R. "Victims, Perpetrators, Assets: The Narratives of Islamic State Defectors" 2015, The international centre for the study of radicalisation and political violence. Länk: <http://icsr.info/wp-content/uploads/2015/09/ICSR-Report-Victims-Perpetrators-Assets-The-Narratives-of-Islamic-State-Defectors.pdf>
- Nirenberg, David (2013). *Anti-Judaism: the history of a way of thinking*.
- Picart Joan S. Caroline "Jihad Cool/Jihad Chic": The Roles of the Internet and Imagined Relations in the Self-Radicalization of Colleen LaRose (Jihad Jane)" i *Societies* 2015, 5, 354–383
- Ranstorp, Magnus (red.) (2010). *Understanding violent radicalisation: terrorist and jihadist movements in Europe*. London: Routledge
- Saltman Erin Marie och Melanie Saltman, 'Till Martyrdom Do Us Part' Gender and the ISIS Phenomenon, *Institute for Strategic Dialogue*, 2015

- Sandelin, Magnus (2012). *Jihad: svenskarna i de islamistiska terrornätverken*. Stockholm: Reporto
- Sandelin, Magnus (2016) Kommande bok. Svenska jihadister: från Al-Qaida till Islamiska staten.
- Saviano, Roberto (2016) IS måste bemötas som maffian. Svenska Dagbladet. 9 april.
- Säkerhetspolisen (2015). *Säkerhetspolisens årsbok 2014*. Stockholm: Säkerhetspolisen
- Uppdrag till Statens medieråd att stärka unga i åldern 12–18 år mot antidemokratiska budskap på internet och i sociala medier [Elektronisk resurs]*. (2013).
- Stern, Jessica & Berger, J. M. (2015). *ISIS: the state of terror*. New York: Ecco Press, an imprint of HarperCollins Publishers
- Weiss, Michael & Hassan, Hassan (2015). *Isis: inside the army of the terror*. First Regan Arts paperback edition. New York, NY: Regan Arts
- Wright, Lawrence (2007). *al-Qaida och vägen till 11 september*. Stockholm: Bonnier

Internetkällor

- <http://www.clarionproject.org/news/islamic-state-isis-isil-propaganda-magazine-dabiq>
- <http://jihadology.net/category/inspire-magazine/>
- <http://media.clarionproject.org/files/09-2014/isis-isil-islamic-state-magazine-Issue-1-the-return-of-khilafah.pdf>
- http://segerstedtinstitutet.gu.se/digitalAssets/1575/1575695_rapport-mellan-det-angela--gna-och-det-sva--rfa--ngade.pdf
- <http://samtalskompassen.samordnarenmotextremism.se/valdsbejakande-extremism/valdsbejakande-islamism/valdsbejakande-islamism-symboler/>
- <http://www.svt.se/ug/dod-predikant-lockar-ungdomar-till-is>
- <https://www.theguardian.com/technology/2016/feb/05/twitter-deletes-isis-accounts-terrorism-online>
- <http://varldenshistoria.se/samhalle/konspirationsteori-varlden-styrs-av-hemliga-sallskap>
- <https://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/wp/2016/04/26/number-of-foreign-fighters-entering-iraq-and-syria-drops-by-90-percent-pentagon-says/>
- <http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e2319>

Propaganda som hot i mellankrigstidens Sverige

Oscar Österberg

Inledning

Sommaren 1937 publicerade *American Political Science Review* en artikel av den landsflyktige tyske juristen Karl Loewenstein (1891–1973). I denna analyserade han hur det demokratiska politiska systemet i ett antal europeiska stater dukat under för fascistiska rörelser. I en strävan att finna en lösning till hur demokratier skulle kunna skydda sig mot denna utveckling lanserade han begreppet ”militant demokrati”, ett koncept som rönt förnyad uppmärksamhet i statsvetenskaplig och statsrättslig forskning under senare år.²²⁷

Loewenstein tyckte sig se ett allmänt mönster under de föregående åren där ”emotionellt regerande” hade ersatt konstitutionellt regerande i många europeiska stater. Konstitutionellt regerande kännetecknades av att rättsstatsprincipen respekterades, vilket innebar att administrationen präglades av rationalitet och förutsägbarhet, samt att det fanns en tydlig sfär av fundamentala rättigheter och privaträtt. Diktaturer utmärktes istället av att rättsstatsprincipen hade ersatts av en legaliserad opportunistisk förklädd till statsintresse.²²⁸ I det långa loppet kunde inte någon regering endast basera sin makt på våldsutövning och därför var diktaturer och auktoritära stater tvungna att ta till ”emotionalism” för att hålla samman samhällets olika delar. I denna process var propaganda av stor betydelse:

”Colossal propaganda is launched against what appears as the most conspicuously vulnerable targets. A technique of incessant repetition, of over-statements and over-simplifications, is evolved and applied. The different sections of the people are played off against each other. In brief, to arouse, to guide, and to use emotionalism in its crudest and its most refined forms is the essence of the fascist technique for which movement and emotion are not only linguistically identical. It is a peculiar feature of the emotional technique that those who are brought into play as the instruments, i.e., the masses, should not be aware of the rational calculations by which the wire-pullers direct it. Fascism is the true child of the age of technical wonders and of the emotional masses.”²²⁹

En metod vore så klart att motverka fascistisk emotionalism med liknande emotionella tekniker, men detta var inte möjligt för en demokratisk stat: "Democracy is utterly incapable of meeting an emotional attack by an emotional counter-attack. Constitutional government, by its very nature, can appeal only to reason; it never could successfully mobilize emotionalism; even its emotional ingredients are only a prelude to reason."²³⁰ Det fanns istället enligt Loewenstein endast två realistiska metoder att ta till för den demokratiska stat som inte ämnade kapitulera för de fascistiska framstötarna. Den ena var politisk och gick ut på att samla en så stor coalition som möjligt som kunde göra gemensam front mot hotet. Detta var i praktiken förenat med stora svårigheter. Den andra var att anta särskild lagstiftning mot extrema politiska rörelser.

Under mellankrigstiden var det också många europeiska stater som antog olika lagar i detta syfte. Den italienske statsvetaren Giovanni Capoccia har analyserat denna utveckling och konstruerat en typologi som visas i tabell 1 nedan. Som framgår av tabellen omfattar den lagstiftningsverksamhet inom en mängd olika områden, allt ifrån lagar om partiupplösning till vapenlagstiftning. Som med alla typologier går det självfallet att diskutera gränsdragningar. Framför allt lagstiftning mot politiska uniformer och paramilitära kårer torde även vara en form av "anti-propaganda" då så kallade "uppmarscher" av uniformerade politiska kårer var en väsentlig del av propagandan för många partier på de ideologiska ytterkanterna i mellankrigstidens Europa. Likväl kan det knappast bestridas att de också utgjorde ett hot mot den allmänna ordningen.

Alla dessa åtgärder infördes inte i alla länder och syftet med detta bidrag är att ge en bild av den svenska utvecklingen, med särskild fokus på det som Capoccia kallar för antipropaganda. Den styrande frågeställningen är följande: I vilken utsträckning framställdes propaganda som ett hot i samhällsdebatten i Sverige under mellankrigstiden och med vilka åtgärder försökte regering och riksdag att möta ett sådant upplevt hot?

Förhistorien

Redan tidigt använde den katolska kyrkan det latinska verbet *propagāre* (ursprungligen med betydelsen att så eller att sträcka ut, förlänga) för att beskriva sin missionsverksamhet. Det var därför knappast överraskande att Gregorius XV, när han den 22 juni 1622 grundade en ny organisation inom kyrkan för att sprida den sanna läran i den Nya Världen samt att på det andliga planet bekämpa kättarna i den Gamla, gav den namnet *Sacra Congregatio Cristiano Nomini Propaganda* (den heliga kongregationen för spridandet av

Kristi namn), oftare känd som *Sacra Congregatio Propaganda Fide* (kongregationen för trons spridande) eller, ännu kortare, *Propaganda Fide*. Den nya institutionen ersatte en tidigare kommission för "trons spridande" (*propaganda fide*) och tog 1626 sitt institutionella säte vid Piazza di Spagna i Rom.²³¹

Den katolska bakgrunden är viktig för att förstå propagandabegreppets historia. Propaganda syftade länge endast på denna katolska institution. I de protestantiska delarna av Europa var detta emellertid inte oproblematiskt. I slutet av 1700-talet angrep till exempel tyska protestantiska upplysningsmän organisationen som man hävdade var ett verktyg för påvens ränksmidande i det tyska området, och ordet kom snabbt att laddas med en negativ innebörd inom protestantiska kretsar. Man förde fram olika slags teorier om en hemlig katolsk konspiration syftande till att ta över också de protestantiska delarna av Centraleuropa och propagandan ansågs vara den organisation som stod bakom detta.²³² Även i Sverige syftade "propaganda" vid denna tid endast på den katolska organisationen, men den tycks inte ha upplevts som ett motsvarande hot.²³³

Franska revolutionens utbrott skulle snart omvandla begreppets innehåll från någonting som syftade på Vatikanens organisation för att sprida den katolska läran till något som istället berörde politikens fält. En anledning till att propagandabegreppet snabbt kom att förknippas med den franska revolutionen var möjligen att det antijakobinska lägret i maj 1790 grundade "1789 års klubb", med den uttalade avsikten "att propagera principerna för den sanna friheten." Inom kort började man i talspråk referera till denna som "Propagandaklubben", ett uttryck som snabbt spred sig.²³⁴ Jakobinerna å sin sida liknade ibland sig själva och sitt ideologiska program vid en religion. Camille Desmoulin skrev till exempel om behovet av att ge spridandet av revolutionens idéer samma vikt som den katolska kyrkan gav "propagerandet av kristendomen". Detta gjorde det lätt för revolutionens motståndare att misstänka att man också hade kopierat den katolska kyrkans arbetssätt institutionellt. Inledningsvis var det franska royalister i exil som gav propaganda en sådan politisk betydelse men språkbruket spred sig och snart varnade också de tyska regeringarna för förekomsten av en fransk revolutionär "propaganda" på tyskt territorium.²³⁵ Fortfarande syftade "propaganda" på en särskild organisation och inte på en verksamhet, men begreppet hade nu vidgats till att omfatta också politikens område. Denna utvidgade betydelse av begreppet nådde även snabbt Sverige. I mars 1791 rapporterade till exempel Götheborgs Tidningar om ett brev man hade mottagit från Strasbourg:

”[D]eri nämnas wid namn de personer, hwilka den ryktbara Propaganda i Paris afsändt till Tyskland, för att stifta missnöjen och upror. Enligt samma bref woro 30 millioner Livres bestämde til denna Operation i Tyskland, och flere Utskickade woro redan stadde på resan. Man söker ock, at allestädes i Tyska Riket inrätta hemliga sällskap, som skola stå i förbund med Propaganda i Paris. De Regerande kunna nu för tiden ej wara nog upmärksame.”²³⁶

De första decennierna efter Napoleonkrigen tycks propaganda-begreppet i stort ha tagits ur bruk och det var först i samband med Julirevolutionen i Frankrike 1830 och den revolutionsvåg som i dess kölvatten spred sig genom Europa som misstankarna om en fransk propaganda åter började vädras i de tyska grannstaterna. I början av 1830-talet gjordes det också flera försök att i Frankrike starta en förening för ”demokratisk propaganda”.²³⁷ Under de påföljande decennierna förefaller termen även ha börjat beteckna en särskild form av verksamhet och inte endast syfta på en institution eller organisation. Österrikes hus- hov- och statskansler Klemens von Metternich skrev till exempel 1844 i ett brev till det österrikiska sändebudet i Berlin att:

”Vi kan inte dölja för oss själva att vi faktiskt lever i propagandans tidsålder, det vill säga ansträngningar gjorda i avsikt att överföra den egna övertygelsen - och de egna levnadssätten till platser där de inte finns”.²³⁸

En liknande utveckling tycks ha ägt rum i Sverige även om begreppet propaganda ännu i början av 1840-talet förefaller fortfarande främst ha använts för att beteckna en viss typ av organisation.

Sommaren 1843 diskuterade till exempel en längre artikel i Aftonbladet den kommunistiska rörelsen i Schweiz: ”Den statsekonomiska sekt, hvars medlemmar kallat sig kommunister, emedan deras hufvudprincip är gemensamhet i egendom och arbete, har utsträckt sin propaganda äfven till Schweiz, nemligen genom utskickade från Paris hvilken stad kan anses som sjelfva focus för den nya läran.”²³⁹ Längre fram i artikeln talas även om ”korrespondens med propagandan i Paris” och att ett av syftena med de nyetablerade kommunistiska föreningarna i Schweiz var att upprätta ”en propaganda, genom att knyta förbindelser med ansedda personer, uppmuntran till ingående i kommunistföreningarne och utbredande af kommunistiska skrifter”.²⁴⁰ Det var således organisationen bakom försöken till opinionspåverkan, snarare än försöken som sådana, som utgjorde begreppets kärna.

Även i svenska tidningars rapportering från revolutionsförsöken i det kontinentala Europa 1848–49 möter man denna kvadröjande koppling till en organisation eller ett nätverk med syftet att bilda opi-

Tabell 1. Kluster av särskild anti-extremistisk lagstiftning i mellankrigstidens Europa

Typ	Lagstiftning om	Särskilda områden som speciallagstiftningen omfattar	Huvudmålsättning
I	Skydd av institutioner	Regler för undantagstillstånd	Försäkra sig om statsmaktens lojalitet
		Lagstiftning mot förräderi	
		Lagstiftning mot uppvigling i militären	
		Lagstiftning mot illojalt beteende hos statstjänstemän	
II	Förbud av politiska partier och sammanslutningar	Lagstiftning om upplösande av politiska partier	Att avlägsna "fientliga" partier och grupper från den politiska scenen
		Lagstiftning om upplösande av politiska sammanslutningar	
III	Anti-propaganda	Lagstiftning för att skydda demokratiska institutioners anseende	Att begränsa möjligheterna budskap till väljarna som delegitimerar det demokratiska systemet
		Lagstiftning för att skydda ledande politikere och statstjänstemäns personliga ära	
		Lagstiftning mot glorifierande av politisk brottslighet	
		Lagstiftning mot spridande av falska nyheter	
		Lagstiftning som inskränker tryckfriheten	
		Lagstiftning mot infiltration av utländsk propaganda	
IV	Icke-extremistiskt beteende	Lagstiftning mot politiska uniformer (symboler etc.)	Bevara den allmänna ordningen
		Lagstiftning mot politiska paramilitära kårer	
		Lagstiftning mot militär träning av medlemmar av privata sammanslutningar	
		Vapenlagstiftning	
		Lagstiftning som begränsar den fria mötesrätten	

(Källa: Capoccia 2001, s. 436)

nion,²⁴¹ men det går att se tendenser till en förskjutning av betydelsen. Aftonbladet beskrev till exempel hur man i Stettin (dagens Szczecin) bildade politiska föreningar "för att utbreda en propaganda, till förmån för friheten och den konstitutionella monarkin", medan man i Frankrike skapade organisationer vars syfte var "en antisocialistisk propaganda".²⁴² Men den gamla innebörden återkom när tidningen kritiserade konservativa försök att svartmåla de progressiva krafter som låg bakom europeiska revolutionsförsöken:

"I fullkomlig konceqvns med detta åskådningssätt, som i historien endast ser en mensklighetens oupphörliga kretsgång, betrakta de konservativa äfven nutidens märklige tilldragelser och man har icke skytt något medel, för att söka inbilla en, som man tror, lättskrämd och lättrogen allmänhet, att alla de folkrörelser, som nu hålla på att förändra statsskicket i – nästan hela det civiliserade Europa, härleda sig endast och allenast från några gemena 'folk-uppviglare' och 'orostiftare', hvilka, tillsammans bildande en 'för-

färlig propaganda', utskickat sina agenter kring hela världen, för att överallt stifta oreda och förvirring."²⁴³

Under andra hälften av 1800-talet blev propaganda ett begrepp som främst kom att kopplas till socialistiska strömningar och då främst den anarkistiska rörelsen. Den italienske revolutionären Carlo Pisane skrev i sitt i samtiden berömda och vitt spridda "politiska testamente" (1857) att han ansåg "propagerandet av en idé vara en chimär och folkbildning en absurditet" och att "[i]déerna föds av handlingar och inte tvärtom".²⁴⁴ Inom anarkismen satte sig snabbt idén om "handlingens propaganda", såsom begreppet myntades 1869 av Sergej Netjajev och Michail Bakunin, och det kom därmed också att snabbt kopplas samman med den våg av ofta spektakulära anarkistiska terroristdåd som drog över Europa under 1800-talets sista decennier.²⁴⁵ Detta gjorde att begreppet propaganda åter snabbt föll i vanrykte med följden att de flesta socialister föredrog under de sista decennierna av 1800-talet att använda ett annat begrepp från den franska revolutionen, agitation. Till skillnad från propaganda var agitation i det allmänna språkbruket inte lika kopplad till hemlig och subversiv verksamhet, utan syftade endast på offentligt framförande av politiska budskap.²⁴⁶

Det är också med utgångspunkt i termen agitation som vi i slutet av 1800-talet möter de första svenska förslagen om att försöka skydda samhället mot vad som uppfattas som subversiv propaganda och det handlade då om att möta vad man från statsmaktens sida såg som hotet från den framväxande socialdemokratiska rörelsen i Sverige. Att döma av ordböcker från denna tid associerades agitation vid denna tid likväl med någon form av subversiv eller åtminstone radikal verksamhet: "Agitēra, [...] sätta i stark rörelse; skaka, oro; ifrigt bearbeta, upphetsa uppvigla. Agitatiōn, f. häftig sinnesrörelse, skakning, oro; rörelse bland ett folk, jäsning, politisk oro. [...] Agitātor, m. en som sätter något i rörelse; orostiftare, uppviglare."²⁴⁷

Den direkt utlösande faktorn var bildandet av Sveriges socialdemokratiska arbetareparti den 23 april 1889. Redan fyra dagar senare begärde justitieminister Karl Örbom Högsta domstolens yttrande över ett förslag till ändrad lydelse av 10 kap. 14 § i strafflagen som skulle kriminalisera offentliga uppmaningar till brytande av samhällsordningen. Efter det att Högsta domstolen lämnat sitt samtycke presenterades sedan förslaget i ett statsrådsmöte den 1 maj. Trots att endast ett par veckor återstod av vårriksdagen lades förslaget fram i en proposition, något som utlöste en hetsig debatt i press och riksdag.

Den parlamentariska situationen var spänd efter den uppslitande striden om tullfrågan och det omdiskuterade andrakammarvalet hösten 1887 som på tekniska grunder hade givit protektionisterna ma-

joriteten i riksdagen, trots att frihandlarna hade fått en majoritet av rösterna. Sannolikt bidrog detta till den kraftiga polariseringen i debatten om den nya paragrafen i strafflagen. Inför kamrarnas votering den 14 maj skrev Aftonbladet på ledarplats: "Om i morgon riksdagens majoritet låter förmå sig att tillstödja det af vår nuvarande regering planlagda undertryckandet af den svenska yttrandefriheten, då skall den 14 maj 1889 i vår inre politiska historia blifva en olycksdiger dag. Vi stå då inför politiska strider, som i hätskhet och häftighet skola komma at långt öfvergå hvad vi under en senare tid här i landet bevitnat."²⁴⁸

I riksdagsdebatterna tog alla riksdagsledamöter, frihandlare som tullvänner, genomgående avstånd från den socialistiska rörelsen och dess ideologi. Däremot fanns det en tydlig skiljelinje i synen på den framlagda propositionen. Motståndarna riktade framför allt kritik mot vagheten i det andra stycket av den föreslagna paragrafförändringen:

"Der någon i andra fall än här sagda äro, muntligen inför menighet eller folksamling, eller i skrift, den han utspridt eller utsprida låtit, söker förleda till ohörsamhet emot lag eller laga myndighet, eller eljest uppviglar till åtgärd, som innebär hot emot samhällsordningen eller fara för dess bestånd; straffes ock efter ty 1 mom. sägs. Hvad i denna § är stadgadt gälle äfven om den, som annans skrift, hvars innehåll är efter samma § straffbart, utspridt eller utsprida låtit för att dermed främja den med skriften åsyftade verkan."²⁴⁹

Kritikerna menade att denna vaga skrivning öppnade upp för repression av även andra politiska motståndare än av de socialistiska agitatorerna.

Efter långa och intensiva debatter fick propositionen stöd av majoriteten av den första kammaren men den föll i den andra. I stället antogs en modifierad version av lagförslaget av Lagutskottet den 7 juni 1889. Denna saknade den i riksdag och press så hårt kritiserade formuleringen om: "eljest uppviglar till åtgärd, som innebär hot emot samhällsordningen eller fara för dess bestånd".²⁵⁰ I sammanhanget kan det noteras att fastän såväl "propaganda" som "agitation" användes under riksdagsdebatten utan någon märkbar betydelseskillnad, var det senare begreppet mycket vanligare. Sammantaget i båda av riksdagens kammare användes "propaganda" nio gånger i debatten, jämfört med fyrtiosju referenser till "agitation".

Åren efter sekelskiftet återkom frågor om behovet av lagstiftning för att stävja potentiellt samhällsfarlig propaganda. Denna gång var det antimilitaristisk agitation och den anarkistiska rörelsen som stod i förgrunden för statsmaktens uppmärksamhet. Försvarsbeslutet

1901, som bland annat innebar en kraftig utökning i värnpliktstiden med påföljande ökning av de personliga bördorna för många unga män, inte minst för de som var fabriksarbetare (vid inryckning blev arbetare uppsagda utan rätt att återvända efter fullgjord värnplikt), ledde till en splittring inom det socialdemokratiska partiet. En yngre försvarsnihilistisk grupp, ungsocialisterna, vägrade att acceptera parti-ledningens position i frågan.²⁵¹

Den försvarsfientliga hållningen berodde inte enbart på värnplikts-tidens utökning, utan går även att föra tillbaka på att militär trupp vid denna tid alltmer kom att sättas in vid arbetskonflikter. Vid socialistiska ungdomsförbundets kongress 1901 beslöts att man skulle börja bedriva försvarsfientlig propaganda och under de kommande åren kom denna verksamhet att bli en av förbundets huvuduppgifter.²⁵² Den kraftiga ökningen i antimilitaristisk agitation föranledde regeringen Staaff att 1906 lägga fram två propositioner som syftade till att motverka denna genom ändringar i strafflagen, tryckfrihetsförordningen och strafflagen för krigsmakten.²⁵³

Riksdagens första kammare godtog förslaget utan debatt men i andra kammaren yrkade socialdemokrater och några liberaler på avslag, medan högern gav de föreslagna lagändringarna sitt fulla stöd.²⁵⁴ Fastän debatten om "Staaff-lagarna" i stor utsträckning kom att kretsa kring frågan om huruvida anarkismen var att betrakta som ett hot mot samhället och man därför kunde vänta sig att många skulle referera till "handlingens propaganda" var "agitation" den vanligaste benämningen också i denna riksdagsdebatt. I andra kammarens debatt användes "propaganda" endast åtta gånger, jämfört med termen "agitation" som förekom sextiofyra gånger. Detta förhållande gäller även pressdebatten där "agitation" förefaller ha varit den vanligaste benämningen på den företeelse som lagförslaget sades vara riktat mot.²⁵⁵ Det fanns också de som gjorde skillnad mellan "socialdemokratisk agitation och anarkistisk propaganda".²⁵⁶

Det var emellertid inte endast genom antimilitaristisk propaganda som anarkismen upplevdes som ett hot, utan även genom terrordåd. Framför allt Hjalmar Wängs mord på generalmajor Otto Ludvig Beckman i Kungsträdgården i samband med tsarens statsbesök sommaren 1909, utlöste en diskussion om hotet från anarkistisk propaganda.²⁵⁷ Händelsen föranledde även justitieministern att uppdraga åt Stockholms polismästare Vilhelm Tamm att studera utländsk lagstiftning och utreda vilka ytterligare möjligheter som det fanns att bekämpa den anarkistiska propagandan i Sverige. Tamm efterlyste i sin utredning en utvisningslag som skulle göra det möjligt att på administrativ väg låta utvisa utländska propagandister som därefter skulle förbjudas att återkomma till riket utan särskilt tillstånd; att

den polisiära övervakningen underlättades genom tillståndsprövning av rätten att driva hotellrörelse, genom att varje resande skulle vara skyldig att registrera sig hos hotellägare och genom att alla privatpersoner som upplät rum åt resande eller för dem främmande personer skulle vara skyldiga att omedelbart anmäla detta till den lokala polismyndigheten; och att man skulle förbjuda privatpersoner från att bära skjutvapen. Tamm menade däremot att när det gällde svenska medborgare var det väldigt svårt att åstadkomma en lagstiftning som direkt kunde komma åt anarkistiska rörelser och deras propaganda. Ett medel, som emellertid låg bortom polismyndighetens område, skulle vara att skärpa tryckfrihetslagstiftningen. Andra möjligheter skulle kunna vara att genom lag förbjuda föreningar eller klubbar som bedrev anarkistisk propaganda. Ytterligare en möjlighet vore att förbjuda innehavare av offentliga samlingslokaler att hyra ut dessa till personer som gjort sig kända som anarkister.²⁵⁸

Med undantag för anarkismen var det därför ”agitation” som var det centrala begreppet i den politiska debatten före det första världskriget. Under mellankrigstiden kom ”propaganda” i stället att bli det vanligaste begreppet. I figur 1 visas den genomsnittliga förekomsten av termerna ”agitation” och ”propaganda” i några svenska tidningar under perioden 1890–1939. Det är tydligt att det sker en förskjutning vid tiden för det första världskriget. Medan ”agitation” under decennierna före kriget är mer frekvent förekommande än ”propaganda” i såväl borgerliga tidningar som i den socialistiska, sedermera kommunistiska, Norrskensflamman blir fallet det omvända efter kriget. Det senare fallet är särskilt intressant eftersom det gängse kommunistiska språkbruket åtminstone i teorin ”vände” på betydelsen av propaganda. Med ”agitation” avsågs förenklad kommunikation riktad mot en stor grupp människor, medan ”propaganda” var kommunikation av mer komplexa idéer till en person eller till en begränsad grupp av mottagare. Frågan om den relativa ökningen av termen ”propaganda” i tidningen på 1930-talet ska ses som en anpassning till den i det övriga samhället etablerade förståelsen måste emellertid lämnas obesvarad.

Hos socialdemokrater tycks gränserna mellan ”agitation” och ”propaganda” länge ha varit ganska flytande. I socialdemokratiska kretsar uppstod under 1930-talet en semantisk osäkerhet kring vad ”agitation” egentligen betecknade och termen började vid denna tid användas som en synonym inte endast till ”propaganda” utan även till ”reklam”.²⁵⁹ Det var emellertid inte endast kopplingen till reklam som gjorde ”agitation” problematiskt för den svenska socialdemokratien. Som Elin Gardeström påvisat blev termen, som under flera decennier kopplats till ord som ”uppvigling och samhällsomstörtning”, svårhanterlig efter det att socialdemokraterna tagit regeringsmakten 1932:

”Begreppet agitation bar på erfarenheten av att slå underifrån, men ett regeringsparti är en styrande makt. Agitation var arbetarrörelsens centrala begrepp för påverkan, som under 1930-talet kompletterades med en liten användning av ”reklam”, men också av den för socialdemokratin nyintroducerade beteckningen information.”²⁶⁰

Detta bidrog säkert också till att ”agitation” under 1930-talet kom att förlora mark och bland annat ersättas av ”propaganda” i den svenska offentligheten.

Mellankrigstiden

Det finns flera anledningar till att propaganda i ökad utsträckning kom att uppmärksammas under mellankrigstiden. En var självfallet erfarenheterna av det första världskriget. Krigserfarenheterna gjorde människor uppmärksamma på existensen av och makten i statligt organiserad propaganda. Publikationer såsom Sir Campbell Stuarts *Secrets of Crewe House* (1920), George Creels *How We Advertised America* (1920), Arthur Ponsonbys *Falsehood in War-time* (1928) och George Vierecks *Spreading the Germs of Hate* (1930) avslöjade hur den brittiska och amerikanska krigspropagandan hade arbetat för att påverka den allmänna opinionen inte endast hos fienden utan också i de egna länderna.

Detta bidrog till att termen propaganda under mellankrigstiden i många länder kom att förknippas med någonting illasinnat och skadligt. I Storbritannien utbröt till exempel en debatt om hur man bäst kunde hantera det kraftfulla politiska verktyg som propaganda upplevdes vara.²⁶¹ På den andra sidan Atlanten blev reaktionen ännu kraftigare. Redan 1918 ställde den amerikanske pragmatiska filosofen John Dewey frågan: ”*whether the word ‘news’ is not destined to be replaced by the word ‘propaganda’*”.²⁶²

Efter avslöjandena om hur den brittiska propagandakampanjen hade bedrivits i USA utvecklade många en hyperkänslighet mot allting som ens kunde påminna om utländska försök att påverka den amerikanska opinionsbildningen. Gallupundersökningar visade att amerikaner på 1930-talet i själva verket såg propagandan som den främsta orsaken till att USA gått in i det första världskriget.²⁶³ På det politiska planet fick den amerikanska känsligheten sitt politiska uttryck i att Kongressen 1938 antog *The Foreign Agents Registration Act*, som gjorde det obligatoriskt för alla utländska publicister verksamma på amerikanskt territorium att registrera sig hos myndigheterna.²⁶⁴

I Sverige förefaller krigserfarenheterna ha varit mindre betydelsefulla för diskussionen om propaganda, även om det går att finna anspelningar dessa. När *Nordisk Familjebok* definierade propaganda

1931 så fanns det med en referens till den brittiska krigspropagandan:

“Propaganda (av lat. propagāre, fortplanta, utbreda), anstalter för utbredande av åsikter, trosförord etc., ur Congregatio de propaganda fide (se följ. art.). Under världskriget bedrev de krigförande p. genom tidningar och pressbyråer, flygblad o. s. v., både i det egna landet, bland de neutrala och fienderna; i England upprättades 1918 ett särskilt departement för p. med lord Northcliffe (se d. o.) som chef. (Jfr. C. Stuart, ‘Secrets of Crewe House’, 1920.) Efter kriget ha bolsjevikerna organiserat en intensiv p. med radio, film, affischer etc.”²⁶⁵

Ett annat exempel gavs när högerledaren Arvid Lindman, som själv var en av de politiker som kraftigast verkade för en skärpt lagstiftning mot kommunistisk propaganda, i en intern PM lade upp riktlinjerna för hur högerpartiets propaganda skulle kunna förbättras för att bemöta den socialdemokratiska krispolitiken. Han refererade då till den brittiska propagandaverksamhet som hade bedrivits av Crewe House under kriget.²⁶⁶

Detta tycks emellertid närmast ha varit undantag. I stället fokuserade den svenska debatten om propaganda under mellankrigstiden i mycket på det potentiella hot mot en rationellt och förnuftbaserat politiskt samtal som man ansåg finnas i den nya situation som skapats efter det demokratiska genombrottet samt på det upplevda hotet från kommunistisk och nazistisk propaganda.

Hotet från massan

Jämfört med situationen vid sekelskiftet 1900 fanns det under mellankrigstiden avsevärt fler väljare och betydligt mindre var känt om väljarkåren än någonsin tidigare. I ett slag hade grundlagsförändringen ökat väljarkåren från 1,2 till 3,2 miljoner personer och inte minst införandet av kvinnlig rösträtt tycks hos en del politiker ha skapat osäkerhet.

Ett exempel utgör den socialdemokratiske riksdagsledamoten Arthur Engberg som 1921 motionerade om att man skulle ändra vallagen så att man vid valförrättningar skulle märka kuverten utifrån kön. Han motiverade detta med behovet av att få mer information om hur svenska kvinnor agerade politiskt.²⁶⁷ När förslaget ifrågasattes från liberalt håll i riksdagen var den socialdemokratiske partiordföranden Hjalmar Branting helt öppen med att han gärna såg att det togs fram bättre information om de kvinnliga väljarna så att den politiska kommunikationen kunde styras mer effektivt mot denna grupp.²⁶⁸

Förslaget kom inte att realiseras. Däremot kännetecknades de följande åren av en drastisk ökning av de svenska politiska partiernas

masskommunikation. Före riksdagsvalen 1936 hölls omkring 20 000 politiska möten runt om i landet, 1,5 miljoner plakat sattes upp och runt 23 miljoner flygblad distribuerades som ett led valpropagandan. De politiska partierna började nu även ta hjälp av såväl professionella reklammakare som av nya tekniska hjälpmedel. I samband med valen 1928 började till exempel elektriska högtalare, ofta monterade på bilar, att användas liksom särskilda ”valfilmer”. På 1930-talet kom en del svenska politiska partier till och med ta hjälp av flygmaskiner under sina valkampanjer.²⁶⁹

Denna utveckling satte självfallet avtryck i synen på politisk kommunikation, inte minst hos många borgerligt sinnade aktörer som tenderade att se socialdemokratins framgångar som bland annat resultatet av en mer effektiv politisk propaganda. En av dessa var Stockholms-Tidningens före detta chefredaktör Eskil Sundström som 1938 dystert konstaterade att:

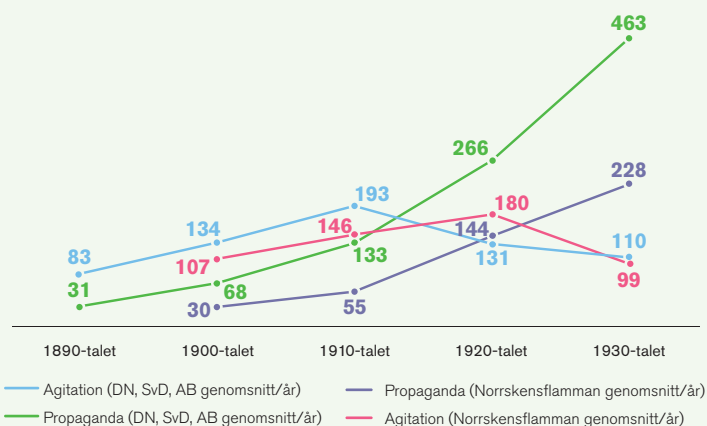
”Vi befinna oss i våra dagar förmodligen mera fjärran från förnuftet som vägledare på tillvarons väg än någonsin i tidernas historia. Barnum har erövrat eller är på god väg att erövra både religion och politik. Människornas sinnen trötthamras med pressens, radions och filmens redskap, tills till och med tänkande hjärnor upphöra att normalt fungera.”²⁷⁰

I slutet av april 1934 publicerade även rektorn för Brunnby Högre Folkskola, Helge Granat, en artikel om ”Framtidens propaganda” i den socialdemokratiska tidskriften Tiden. Han inledde med att slå fast att det dominerande draget i socialdemokratins kamp för sina idéer alltid hade varit att genom upplysning vädja till det förnuftsmässiga tänkandet. Det fanns emellertid nu skäl till att ompröva synen på upplysningens inneboende kraft. Ett av dessa var den psykologiska forskningen som kommit fram till en ny människoupfattning som gick ut på att det sakliga tänkandet inte spelar så stor roll för det mänskliga handlandet som man tidigare hade trott, utan att detta i stället var bestämt av människans nedärvda drifter:

”Genomsnittsmänniskan – och det är henne man måste räkna med – har inte den utpräglade fallenhet för vägande av sakskäl för och emot, som kännetecknar vetenskapsmannen, åtminstone när han rör sig på sitt ’eget område’. Särskilt under upprörda tider handlar hon ofta på ett omedelbart och driftmässigt sätt, och hennes handlingar strida ofta mot vad man måste uppfatta som hennes verkliga intresse. Detta faktum sätter en psykologisk gräns mot den rent upplysande propagandan.”²⁷¹

Figur 1

Förekomsten av termerna "agitation" och "propaganda" i några svenska tidningar 1890–1939 (genomsnittligt antal träffar per decennium).

Källa: Kungliga bibliotekets databas över svenska dagstidningar.

Den egna "upplysande propagandan" tenderade dessutom endast att nå en del av väljarkåren. De flesta svenska tidningsläsare läste inte socialdemokratiska tidningar och den allra största delen av befolkningen besökte inte politiska möten. Sannolikt var det mindre än tio procent av valmanskåren som var på något sätt politiskt aktiv. Men, konstaterade Granat, de "övriga äro emellertid också röstberättigade. Det blir alltså deras röster, som avgöra valets utgång. Denna kategori, som rymmer de mera passiva och i allmänhet de mindre upplysta, nås inte av socialdemokratiens vanliga propaganda." Detta var extra allvarligt eftersom det var just bland de politiskt passiva som Hitler hade lyckats mobilisera stöd i Tyskland.²⁷²

Tvivlet på människans förnuft var tidstypiskt. Ett annat skäl till det ökade intresset för propaganda i Sverige var just det upplevda hotet från "massan". "Vi lever i massornas tidsålder", skrev Alf Ahlberg 1934, "det icke finns någon stark makt [...], som icke ytterst måste stödja sig på massor och massopinioner."²⁷³ Ahlberg, rektor vid arbetarrörelsens folkhögskola Brunnsvik, var en av flera svenska folkbildare som under mellankrigstiden kom att ägna mycket uppmärksamhet åt problemet med masspolitik.²⁷⁴ Olikt en del debattörer på den politiska högerkanten uppfattade de vanligen inte demokratin som ett problem i sig, tvärtom, men "massan" var ett potentiellt hot. Inte sällan gjorde man här skillnad mellan "massvälde" och demokrati och varnade för att en bristande folkbildning kunde leda till det förstnämnda.²⁷⁵

En bärande tanke i 1800-talets liberalers stöd för allmän rösträtt hade varit en fast tro på den utbildade människans rationella förmåga. En öppen och rationell diskussion sågs som en nödvändig förut-

sättning för politiken. Liberalerna såg i detta avseende pressen som ett viktigt verktyg, inte bara för den politiska diskussionen, utan också för att utbilda medborgarna i vad var gott och riktigt.²⁷⁶ Detta innebar förvisso inte att liberalismen utan vidare accepterade alla åsikter eller litade på att alla skulle kunna nå fram till sanningen utan utbildning. Mark Hampton har i detta sammanhang talat om ett liberalt utbildningsideal med en dubbel karaktär. Det var inkluderande och optimistiskt i det att det välkomnade läsaren in i politiken genom en öppen diskussion, samtidigt som det var missionerande genom dess tendens till att vilja övertyga människor om vad de "rätta" åsikterna var."²⁷⁷

Mot slutet av seklet blev emellertid alltfler politiker, intellektuella och vetenskapsmän bekymrade över det upplevda hotet från den ostyriga och potentiellt våldsamma "massan". Rädslan för massorna tog sitt vetenskapliga uttryck i den nya disciplinen masspsykologi. Detta speglade sannolikt inte endast de privilegierade samhällsskiktens oro över demokratisering och den socialistiska rörelsens framväxt, utan man bör nog också förstå det som kopplat till det samtida framväxande intresset för det mänskliga psyket.²⁷⁸

De första stegen mot en explicit masspsykologisk teori togs i Italien där några kriminologer och psykologer berörde ämnet. Mest uppmärksammas var den unge juristen Scipio Sighele som 1891 publicerade en liten skrift om de kriminella i Rom, *La folla delinquente* (Den kriminella massan). Sighele menade att det var det lättare att väcka "primitiva" tendenser hos människor i en grupp än det var att göra det hos enskilda individer. Ju fler människor gruppen bestod av desto starkare känslor kom dessutom att väckas i den. Detta innebar att grupper tenderade att vara irrationella och "ociviliserade".²⁷⁹

Det var emellertid den franske konservative publicistens Gustave Le Bon bok, *Psychologie des foules* (Massans psykologi, 1895), som skulle utöva störst inflytande under de kommande åren. Sextio år senare beskrev den amerikanske socialpsykologen Gordon Allport Massans psykologi som den "kanske mest inflytelsefulla bok som någonsin skrivits" inom fältet.²⁸⁰ Typiska drag för folkmassor var enligt Le Bon "impulsiviteten, retligheten, oförmågan att resonera, frånvaron av omdöme och kritiskt sinnelag, överdrivet av känslor".²⁸¹ Folkmassor var alltid intellektuellt underlägsna den enskilda individen. I termer av känslor och handlingar kunde en folkmassa vara bättre eller sämre än de individer som den bestod av, allt beroende på naturen hos suggestionen som folkmassan exponerats för. Den knappt dolda politiska agendan var att visa på farorna som låg i demokratisering.

Lösningen var enligt Le Bon emellertid inte i att försöka motverka demokratiseringsprocessen, som han såg som oundviklig, utan att

istället att ta kontroll över massan. Detta lät sig göras eftersom massan alltid var på jakt efter ledare. Under förutsättning att dessa åtnjöt prestige och var framgångsrika kunde de påverka massorna genom att använda sig av bekräftelse och repetition. Massornas kognition var emellertid sådan att endast de mest absoluta, kompromisslösa och enkla idéerna kunde utöva en effektiv påverkan. Eftersom folkmassor saknade resonerande förmåga kunde de till och med påverkas av undermåliga eller ologiska argument. Massorna styrdes av känslor och Le Bon rådde därför framtida ledare att lära sig hur man talar till massornas fantasi. Det var viktigt att lära sig spela på detta och använda sig av teatraliska ansatser. Bilder var särskilt framgångsrika.²⁸²

Le Bons tankar fick snabbt ett stort genomslag i forskningen. Sigmund Freud ägnade till exempel en stor del av sin enda studie av masspsykologi åt en uppskattande genomgång av Massans psykologi.²⁸³ George Sorel arbetade in Le Bons idéer i sin analys av den politiska mytens betydelse²⁸⁴ och Vilfredo Pareto inkorporerade dem i en politisk teori som såg alla samhällen som indelade i en liten styrande minoritet och de stora massorna.²⁸⁵ I Sverige refererade professorn och tillika överläkaren vid Stockholms hospital Bror Gadelius till såväl Sighele som Le Bon när han analyserade folkmassans psykologi i "Massornas själsliv och andlig smitta" (1907).²⁸⁶ Fyra år senare blev den franska utgåvan av Massans psykologi även föremål för en längre recension i Svenska Dagbladet.²⁸⁷

Även i politiken fick Le Bon ett stort genomslag. Det är till exempel väldokumenterat att hans tänkande utövade ett inflytande över den italienska fascismen.²⁸⁸ I en intervju hävdade Mussolini att han själv hade läst alla av Le Bons arbeten och att han hade läst om Massans psykologi ett flertal gånger.²⁸⁹ Redan från starten utnyttjade den fascistiska rörelsen medvetet festivaler, symboler, ritualer och kulter som redskap för politisk integration, tekniker som alla hade rekommenderats av Le Bon. Mussolini beskrev vid ett tillfälle massorna som ett arbetsmaterial för den politiske artisten: "Allting hänger på det, att dominera massan som en konstnär."²⁹⁰ Sådana idéer låg även till grund för den nazistiska propagandan. Även om han inte uttryckligen nämner Le Bon i *Mein Kampf*, är det sannolikt att Hitler hade kommit i kontakt med dennes idéer redan under sina år i Wien före det första världskriget.²⁹¹ Det är i alla händelser tydligt att åtskilligt av Le Bons tankegods återkommer också hos Hitler och liknande synsätt återfinns även hos andra nazistiska propagandateoretiker.²⁹²

Även om Massans psykologi utkom på svenska 1913 finns det i forskningen inga belägg för att Le Bon direkt påverkade svenska politikerns tänkande kring kommunikation under mellankrigstiden. Däremot är det inte svårt att finna referenser till honom i den svenska

pressen. 1925 diskuterade till exempel generalstabsofficeren Gustaf Martin Wadner krigspsykologi i en artikel i Aftonbladet med utgångspunkt i Le Bons teorier.²⁹³ Ett annat exempel är en ledare i svenska I.O.G.T:s organ Reformatorn 1929 som diskuterade föreningsliv med utgångspunkt i Massans psykologi.²⁹⁴

Det fanns emellertid även kritiska röster, även inom den politiska högern. Fredrik Böök kritiserade till exempel Le Bon för att inte göra skillnad mellan oorganiserade grupper som befann sig på "ett animaliskt primitivt stadium" och organiserade grupper såsom "nationen och armén" vilka hade "det kollektiva själslivet som kraftkälla, men som behärskas av ledare, genomträngas av disciplin, påverkas av traditioner, idéer och pliktbegrepp".²⁹⁵

En särskild fråga var hur propaganda förhöll sig till kommersiell reklam. Under hela mellankrigstiden kunde "propaganda" även syfta på olika former av reklam, liksom på andra publika kampanjer som syftade att informera om något och ställa det i en positiv dager. Verksamhet som syftade till göra Sverige känt utomlands kunde till exempel betecknas som "utlandspropaganda" eller "kulturpropaganda".²⁹⁶ I slutet av 1930-talet då propagandabegreppet allt mer kom att associeras med Nazityskland och Sovjetunionen tycks företrädare för den svenska reklamindustrin ha strävat efter att göra sig av med termen "propaganda" och uteslutande använda "reklam", men detta misslyckades.²⁹⁷ Social-Demokraternas chefredaktör Zeth "Zäta" Höglund gjorde inga tydliga distinktioner när han diskuterade den moderna reklamen 1937:

"Med reklam i modern mening förstå vi helt enkelt en skickligt iscensatt propaganda- och upplysningsverksamhet, gärna med anlitande av nutida tekniska hjälpmedel i skrift och bild, för kommersiella, politiska eller kulturella syften."²⁹⁸

Det förefaller likväl som att det fanns vissa skillnader i hur begreppen användes i svenska reklamkretsar under mellankrigstiden. Publicitetskampanjer som syftade till att sälja ett bestämt varumärke betecknades i allmänhet inte som "propaganda", utan detta betecknades i regel som "reklam". "Propaganda" var däremot den dominerande termen för att beteckna spridningen av budskap från staten, kommunerna, eller myndigheter, liksom från ideella organisationer, även om det här går att finna undantag. "Propaganda" användes även för att beteckna själva spridningen av reklambudskap med olika spridningstekniker.²⁹⁹

Omvänt kan det också noteras att svenska politiker visade ett relativt stort intresse för den framväxande reklamindustrin och socialdemokratiska skribenter påpekade inte sällan vikten av att lära sig av

de moderna kommersiella reklamakarna.³⁰⁰ När statsminister Per Albin Hansson öppningstalade i samband med Nordiska reklamkongressens möte i Stockholm i början av juni 1937 sade han sig vara övertygad om reklamens samhällsnytta, men han efterlyste en programpunkt om politisk reklamkonst: "Det enda jag saknar i programmet är en lektion i den politiska reklamens konst och i det bästa sättet att göra reklamen på detta fält samhällsgagnande."³⁰¹ Hansson fick stöd av Höglund i partiorganet: "Men icke blott handeln, utan en mångfald andra samhällsuppgifter ta reklamen i sin tjänst. Turistväsendet ha redan gjort det. En systematisk upplysningstjänst på de sociala och hygieniska områdena med reklamen som hjälpmedel kan, om de fullföljes planmässigt, säkert få den allra största betydelse."³⁰² Höglund underströk dock vikten av att reklamen tjänade samhället.

Hotet från den kommunistiska propagandan

Även om propaganda således även diskuterades i termer av den allmänna samhällsutvecklingen, kom begreppet också starkt att kopplas till upplevda hot mot den rådande samhällsordningen. Fram till det nazistiska maktövertagandet i Tyskland 1933 var det främst det upplevda hotet från den kommunistiska propagandan som dominerade den svenska offentliga debatten.

I Sverige liksom i många andra europeiska länder gav oktoberrevolutionen, den påföljande bolsjevikiska segern i inbördeskriget och bildandet av den Kommunistiska internationalen (Komintern) upphov till farhågor, framför allt inom högern men även hos liberaler och socialdemokrater. Inte minst fanns det tidigt farhågor om att revolutionen skulle sprida sig genom bolsjevikisk propaganda. Frågan rörde självfallet främst det egna landet, men det fanns även en utrikespolitisk dimension. I mitten av november 1918 kunde Joachim Beck-Friis, chargé d'affaires vid den svenska beskickningen i Köpenhamn, rapportera till utrikesministern om ett slumpartat möte med sin brittiske motsvarighet Lord Kilmarnock i samband med ett besök på det danska utrikesdepartementet. Den brittiske diplomaten förhörde sig om Beck-Friis' tankar om den bolsjevikiska rörelsen i Sverige och sade rent ut att: "we could not allow such a propaganda in these countries".³⁰³

I slutet av samma månad träffades representanter för de danska, norska och svenska regeringarna i Köpenhamn för att diskutera hur de bäst kunde gemensamt möta hotet från den bolsjevikiska propagandan, och det framgick då att alla tre regeringarna hade fått påstötningar från brittisk och amerikansk sida om att förhindra att sådan propaganda spriddes vidare från de nordiska länderna till Storbritannien eller USA. Även om alla mötesdeltagare delade uppfattningen att

sovjetregeringens representanter i de nordiska länderna främst var propagandister förklarade den svenske delegaten Boström, kabinettsekreterare vid utrikesdepartementet, att den svenska regeringen var ovillig att ingripa mot den bolsjevikiska propagandan i Sverige innan man hade lyckats evakuera svenska medborgare från Ryssland.³⁰⁴

Under mellankrigstiden skulle utrikesdepartementet noga bevaka kommunistisk underrättelse- och propagandaverksamhet i grannländerna, framför allt i de baltiska staterna, en bevakning som bedrevs i nära kontakt med svenska polismyndigheter men som också drog nytta av ett samarbete med den brittiska underrättelsetjänsten.³⁰⁵ De svenska konsulaten i Riga och Tallinn rapporterade även om fartyg destinerade för svenska hamnar som misstänktes kunna föra med sig kommunistisk propaganda.³⁰⁶ Vid några tillfällen arresterades dessutom svenska sjömän utomlands för spridande av kommunistisk propaganda, vilket även föranledde polisiära undersökningar i Sverige.³⁰⁷

I slutet av 1920-talet blev också den inhemska kommunistiska propagandan i Sverige föremål för ökad offentlig uppmärksamhet. 1917 bildades ett vänstersocialistiskt parti som 1921 accepterade villkoren för att bli anslutna till Kommunistiska internationalen och i samband med detta bytte namn till Sveriges kommunistiska parti (SKP). Dessa villkor, de så kallade 21 punkterna, innebar bland annat att man åtog sig att parallellt med den legala organisationen skapa en illegal organisation som när det oundvikliga inbördeskriget bröt ut skulle kunna "uppfylla sin plikt mot revolutionen". Ett flertal av de andra punkterna uppehöll sig även vid vikten av att bedriva propaganda. De betonade till exempel att all propaganda och agitation måste ha "en verkligt kommunistisk prägel och motsvara den III. Internationalens beslut och program". Internationalens medlemmar var även förpliktigade att "bedriva en systematisk och ihärdig propaganda inom armén", även i länder där detta var emot lagen. Den femte punkten föreskrev att man bedrev en "rationell och systematisk agitation på landsbygden" och den nionde slog fast att varje parti som önskade tillhöra Kommunistiska Internationalen borde bedriva "en ihärdig och systematisk propaganda inom fackföreningarna, driftsråden, de kooperativa föreningarna och de arbetande massornas övriga organisationer." Den elfte punkten föreskrev att alla kommunistiska parlamentsledamöter skulle underordna sin verksamhet "den revolutionära propagandans och agitationens sanna intressen." Slutligen var alla partier som önskade vara medlemmar av Internationalen tvungna att förbehållslöst stödja varje sovjetrepublikens kamp mot kontrarevolutionen. Ett led i detta var att "föra en otvetydig propaganda för förhindrandet av transport av ammunition och (militär) utrustning av till sovjetrepublikernas fiender, samt be-

driva propaganda, legalt eller illegalt, bland de trupper som utsändas mot sovjetrepublikerna.”³⁰⁸

Dessa punkter var offentliga och de bidrog till att skapa oro i det övriga samhället för den kommunistiska propagandan. De flesta militära och polisiära rapporter om de svenska kommunisternas verksamhet brukade också lyfta fram dessa villkor som ett bevis för att denna inte endast syftade till att störta samhällsordningen utan även tjänade en främmande makts intressen. Också inom de svenska kommunistiska leden skapade emellertid kraven på lydnad gentemot Internationalen problem med påföljande avhopp, uteslutningar och partisprängningar. Redan i samband med accepterandet av de 21 punkterna 1921 lämnade Elof Lindberg, Carl Lindhagen, Fabian Månsson och Ivar Vennerström partiet och återvände så småningom till socialdemokraterna. 1924 uteslöts Zeth Höglund och Fredrik Ström som tog med sig omkring 5 000 partimedlemmar i exilen. Även Höglund och Ström skulle efter ett par år söka sig tillbaka till socialdemokraterna. 1929 sprängdes partiet på nytt i ett från Komintern självständigt parti under Karl Kilbom och Nils Flyg och ett Moskvatroget parti under Hugo Sillén.

Socialdemokraterna bekämpade genom hela mellankrigstiden alla kommunistiska försök att vinna inflytande i fackföreningar och i arbetarrörelsen i stort, något som var det uttalade målet i den nionde punkten. 1928 hävdade Arthur Engberg i ett tal att ”det moraliska och intellektuella förfall, det suveräna förakt för rätt och sanning som präglar den kommunistiska propagandan är den farligaste pest, som någonsin hotat arbetarrörelsen”.³⁰⁹ Två år senare, efter det att Sveriges Kommunistiska Parti gått kraftigt bakåt i kommunvalen, skrev han triumferande i en ledare i Social-Demokraten att Kilboms parti hade ”reducerats till en futtighet” och Silléns parti förvandlats till ”en våt fläck” och konkluderade: ”Så stod det i själva verket till med den påstådda bolsjevikfaran. Bolsjevismens gift drives energiskt och radikalt ut ur den svenska arbetarklassens historia.”³¹⁰

Den politiska högern och högern närstående militära kretsar delade inte denna bedömning. Under 1920-talets sista år började det komma in rapporter framför allt från marinbasen i Karlskrona om en tilltagande kommunistisk propagandaverksamhet riktad mot militären. Den 14 november 1927 skrev befälhavande amiralen i Karlskrona Carl Sparre till regeringen och begärde en ändring av § 4 mom. 12 i tryckfrihetsförordningen på grund av svårigheterna att stoppa den kommunistiska propagandaverksamheten vid örlogsbasen. Han önskade möjliggöra konfiskation av skrifter som syftade till att ”utplåna känslan av plikter mot fosterlandet eller att uppväcka hat mot befälet eller eljest undergräva krigslydnaden” oavsett var de påträffades inom

en militär förläggningssort eller fästningsområde och inte enbart, som nu var fallet, om de påträffades hos trupp eller på flottans fartyg.³¹¹

Högre befälhavare i marinen inkom under de följande åren med liknande skrivelser och många högertidningar varnade för den kommunistiska propagandan vid landets militära anläggningar.³¹² I juli 1929 återkom den nye befälhavande amiralen i Karlskrona Charles De Champs med en begäran om förändrad tryckfrihetslagstiftning.³¹³ Justitieministern Georg Bismark hade då redan beslutat att låta expeditionschefen i justitiedepartementet Gösta Siljeström genomföra en hemlig utredning om möjligheterna att skärpa lagstiftningen i önskad riktning.

Siljeströms utredning handlade i det mesta om möjligheterna att registrera kommunister och förhindra att de kunde infiltrera känsliga delar av försvarsmakten.³¹⁴ I avseende på propaganda var det viktigaste önskemålet från marinens sida att det skulle gå att förhindra spridande av kommunistiska skrifter i närheten av militära förläggningsplatser, samt att polisen skulle kunna åläggas att bistå med detta. Detta skulle dock kräva förändringar i tryckfrihetsförordningen § 4:12 och § 4:14. Däremot ställde sig Siljeström avvisande mot det militära önskemålet om att påföljden av att sprida en disciplinupplösande skrift inte skulle stanna vid skriftens indragande utan att även författare och utspridare skulle straffas, eftersom han ansåg att gällande lagstiftning var fullt tillräcklig i detta avseende.³¹⁵ Inga förslag på grundlagsändringar gjordes dock innan Arvid Lindmans regering tvingades avgå i juni 1930.

I viss utsträckning går det att se diskussionen som en fortsättning av den politiska debatten om "Staaflagarna" och den antimilitaristiska eller "försvarsfientliga" propagandan. Åren före och under det första världskriget hade socialdemokratiska ledamöter upprepade gånger men utan framgång motionerat i riksdagen om att avskaffa dessa lagar.³¹⁶ Från militärt håll betonades i stället med stöd av den politiska högern vikten av att med ytterligare lagstiftning förstärka skyddet mot propaganda riktad mot försvarsmakten.³¹⁷ Vad högern och militären önskade genomdriva var framförallt en möjlighet att fysiskt förhindra att "försvarsfientliga" agitatorer hade möjlighet att befinna sig i områden där militär trupp var förlagd. För att utreda frågan tillsattes en särskild utredning 1917, vars betänkande från 1921 emellertid lämnades utan vidare åtgärder.³¹⁸ Med ett utbrett stöd för nedrustning efter det förödande världskriget och den allmänna och lika rösträttens genomförande fanns det knappast någon politisk jordmån för ytterligare skärpningar av dessa lagar.³¹⁹

I början av 1930-talet återuppstod emellertid frågan om ett förstärkt skydd mot propaganda bland värnpliktiga, underbefäl och

civilanställd personal. En viktig skillnad mot tidigare debatter var propagandans koppling till en främmande makt, vilket gjorde den till inte endast en inrikespolitisk fråga utan även till ett utrikespolitiskt problem. Det ska i sammanhanget understrykas att existensen av kommunistisk propaganda vid Karlskrona örlogsbas vid denna tid är väl dokumenterad och inte någonting som högersinnade militärer uppfann i inrikespolitiska syften. Däremot finns det indikationer på att den främst bedrevs av kommunistiskt sinnade värnpliktiga.

En intressant källa är den samling med avskrifter av korrespondens från 1932 mellan en värnpliktig på örlogsbasen i Karlskrona och det kommunistiska Sillénpartiets så kallade "antiutskott" och mellan honom och lokala kommunister som förvaras i Kommitténs angående statsfientlig verksamhet arkiv. Det är oklart hur myndigheterna kommit över denna brevväxling eftersom brevcensur inte var tillåten vid denna tidpunkt.³²⁰ I akten noteras endast att "[k]orrespondensen är, i samarbete mellan detektiva polisen i Karlskrona och marinens under rättelseorgan därstädes, åtkommen under sådana omständigheter att äktheten står utom tvivel". Vad som framkommer av korrespondensen är emellertid inte endast att det Moskvatrogna Sillén-partiet vid denna tidpunkt saknade en fast organisation för propagandaverksamheten i Karlskronaområdet, utan också att man strävade efter att bygga upp kommunistiska celler i och runt örlogsbasen.³²¹

Under 1930-talets första år hördes från högerhåll allt oftare krav på lagstiftning mot de kommunistiska partiernas verksamhet och högerpressen fortsatte att varna för den kommunistiska propagandan vid landets militära anläggningar. I början av 1932 krävde till exempel styrelsen för Sveriges Nationella Ungdomsförbund (SNU) att åtgärder togs mot kommunisternas propaganda: "Alltför länge – ofta av missriktade humanitetsskäl – ha samhällsomstörtarna tillåtit att bedriva sin fosterlandsförrädiska propaganda. Då kommunisterna uppenbart syfta till att undergräva och störta ett på medborgerliga fri- och rättigheter grundat samhällsskick, t. o. m. med våld och med stöd av främmande makt, kräva vi en betryggande lagstiftning mot deras för hela folket och vårt lands framtid skadliga agitation men i första hand effektiv tillämpning av redan gällande lag."³²²

Samma år motionerade flera högerpolitiker med Ernst Trygger och Arvid Lindman i spetsen i riksdagens båda kamrar om att riksdagen skulle begära att regeringen tog initiativ till att utarbeta lagstiftning mot samhällsupplösande propaganda och statsfientliga organisationer. Av motionen framgår tydligt att det främst var den kommunistiska verksamheten som man hade i åtanke.³²³ Motionen fick stöd i första lagutskottet vars majoritet delade motionärernas uppfattning om behovet av att kunna bekämpa verksamhet som vis-

serligen inte kunde sägas utgöra förberedelse till högförräderi, ”men som innebär en *fara* för att dylika brott i en framtid skola komma till utförande”. Framför allt gällde detta propagandaverksamhet. Det borde finnas möjligheter att ”inskrida mot mera förtäckta former av propaganda i revolutionärt syfte”.³²⁴

Utskottets socialdemokratiska ledamöter reserverade sig emellertid mot majoriteten och yrkade på ett avslag. De menade att historien hade visat att alla försök att med lagstiftning bekämpa idéströmningar hade visat sig fåfänga. Förslaget var dessutom tveksamt av andra skäl. Dels öppnade vagheten i förslaget upp för godtycke i tillämpningen, dels fanns det inte i Sverige, olíkt en del andra länder, några grupper som utgjorde ett verkligt hot mot samhällsordningen. Slutligen fanns det en risk att lagen i själva verket kunde användas för att bestraffa en viss politisk åskådning snarare än att straffa ett visst tillvägagångssätt i strävanden att åstadkomma en samhällsförändring.³²⁵ Svenska Dagbladet fann detta djupt ironiskt, givet socialdemokraternas tydliga strävan att på alla sätt motverka kommunistiska försök att få inflytande i arbetarrörelsen: ”Anse socialdemokraterna att kommunisterna endast utgöra en risk för deras eget parti men icke för rättsordningen och samhället?”³²⁶

När frågan kom upp för behandling i riksdagen avslag majoriteten förslaget i båda kamrarna.³²⁷ Framför allt socialdemokraterna motsatte sig förslaget och menade att de svenska kommunisterna i verkligheten egentligen inte utgjorde något hot, samt att högern egentligen visste detta. Vad det i själva verket handlade om var att högern behövde skapa ett hot att använda sin valpropaganda. Som Gustav Möller uttryckte det i första kammaren: ”[N]i måste till varje pris upprätthålla den föreställningen, att här står vårt land inför risken att när som helst hotas av en våldsam omstörtning av statsförfattningen, att eventuellt när som helst förläggas under främmande välde o. s. v. Ni måste försöka upprätthålla den föreställningen, ty ni skulle mista ett alltför värdefullt propagandavapen, om ni förlorade den tillgång, som den kommunistiska rörelsen utgör för er propaganda här i landet.”³²⁸ Även Per Albin Hansson gjorde ett liknande påstående under debatten i andra kammaren.³²⁹ Han menade dessutom att förslaget var kontraproduktivt:

”Det har redan sagts här, att det bästa sättet att värna den demokratiska samhällsordningen är att låta de demokratiska formerna fritt utvecklas. Vi ha kunnat i vårt svenska land hålla kommunismen på mattan som i knappast något annat land. Genom upplysningsverksamhet, icke minst från socialdemokratiskt håll, ha vi kunnat förhindra att kommunismen erhållit större utbredning bland arbetarmassorna. Den svenska kommunismen har varit och

är praktiskt dömd att vara utan betydelse, men jag är övertygad därom, att i det ögonblick man slår in på det brutala förföljandets metoder, skall man försvåra det arbete som hittills varit framgångsrikt, arbetet på att förhindra kommunismens utbredning. De vägar högern anvisar oss leda icke till tryggnad av den demokratiska ordningen. De leda till ökade motsättningar, till ökade risker för att denna ordning skall störas.”³³⁰

Högern återkom emellertid i januari 1933 med nya motioner om att regeringen skulle tillsätta en utredning om åtgärder mot statsfientlig verksamhet ”varvid särskild hänsyn bör tagas till frågan om åtgärder mot organisationer, som fullfölja mot Sveriges stats- och samhällsordning riktade syften”.³³¹ I motiveringen återkom behovet av att kunna med lagstiftning komma åt ”samhällsupplösande propaganda”. När frågan togs upp i riksdagen för ny behandling i mitten av maj hade händelser i Tyskland i ett slag förändrat situationen.

1932 handlade hotet från den kommunistiska propagandan emellertid inte endast om agitation på arbetsplatser och spridandet av flygblad vid marinbaser, utan det låg bokstavligen i luften. I början av 1930-talet hade den tekniska utvecklingen gjort att frågan om politisk propaganda inte längre enbart rörde etablerade metoder som spridandet av flygblad och broschyrer eller politisk agitation vid offentliga möten. När det på våren 1932 framkom att radion för första gången skulle arrangera valdebatter var Svenska Dagbladet mycket kritiskt, inte minst som det skulle ge kommunisterna möjlighet att föra ut sina åsikter i hela landet: ”Har staten över huvud taget ett intresse att ställa sina propagandamedel till kommunisternas tjänst, en riktning som ju direkt upprepar sig mot samhällsordningen?”³³² En annan högertidning, Aftonbladet, var mer positivt inställd men utgick å andra sidan från att kommunisterna inte skulle få delta i sändningarna: ”Opartiskheten bör först och främst bestå i att icke taga order av regeringen och att släppa fram varje principiell åskådning av betydelse – undantaget självfallet, de partigrupperingar, vilkas framträdande kontrolleras av främmande makt.”³³³

Det var emellertid inte endast inhemska radiosändningar som upplevdes som problematiska i detta sammanhang. Ett ännu större hot sågs i den sovjetiska radiopropagandan. Redan från början visade de ryska kommunisterna stort intresse för radiomediet och så tidigt som 1918 började man försöka utveckla teknologi för att sända över stora avstånd. 1922 startade den första sovjetiska långvågssändaren som formellt ägdes av Komintern. 1925 utrustades radiostationen även med världens första kortvågssändare som snart skulle bli känd under namnet Radio Moskva.³³⁴ 1929 började man att sända också

på tyska och engelska, och i februari 1932 inleddes även svenskspråkiga sändningar dels på långvåg, dels på kortvåg. Visserligen ägde sändningarna endast rum två gånger i veckan sent på kvällen (torsdagar och söndagar kl. 22-23), men det väckte ändå oro i Sverige. På grund av Moskvasändarens stora effektstyrka (500 kw) var den under normala atmosfäriska förhållanden hörbar i praktiskt taget hela landet.³³⁵ Trelleborgs-Tidningen var ett av de pressorgan som varnade för den sovjetiska radiopropagandan:

”Radioutsändningarna genom luften kunna ej kontrolleras, och det kan naturligtvis ej falla en så aggressiv makt som den kommunistiska Sovjetstaten in att iakttaga den lojalitet, som utgör en förutsättning för den moderna internationella samtrevnaden ’i luften’. Men genom den statliga ryska sändarestationens användning för denna propaganda gives ännu ett bevis [...] på Sovjetstatens identitet med den kommunistiska Internationalen och dess illojala agitationsmetoder.”³³⁶

Under 1933 följde den svenska militära signalspaningen de sovjetiska sändningarna och dokumenterade deras innehåll stenografiskt och på grammofonskivor. Detta var en försöksverksamhet, men baserat på de vunna erfarenheterna meddelade chefen för marinstaben justitiedepartementet att han ämnade ta initiativ till en krigsorganisation för avlyssning av fientlig radiopropaganda, kombinerad med störning.³³⁷ Marinstaben delade också uppfattningen att de sovjetiska sändningarna var problematiska, trots att de inte ansågs utgöra ett direkt hot mot Sverige: ”Även om den ryska propagandan ej direkt inblandar sig i inre svenska förhållanden, måste den anses tjäna sovjets [sic] mål att söka åstadkomma svårigheter i Sverige som i övriga ’kapitalistiska’ länder.”³³⁸

Av det bevarade källmaterialet framgår att de sovjetiska svenskspråkiga radiosändningarna 1933 inte enbart innehöll skönmålningar av livet i Sovjetunionen och rapporter om de stora ekonomiska framsteg som sades ha gjorts, utan också en ”brevlåda” där man svarade på frågor om Sovjetunionen som, enligt vad som uppgavs, hade skickats till stationen från svenska lyssnare. Ibland förekom även polemik med den svenska pressen, till exempel om förekomsten av den stora hungersnöden i landet.³³⁹

Även om främmande makters radiopropaganda uppfattades som ett hot bör det också noteras att många i Sverige även såg möjligheter i detta nya propagandamedel.³⁴⁰ En var Alva Myrdal som 1937 argumenterade för att också den svenska staten skulle använda sig av dessa möjligheter: ”En så mäktig propagandaapparat som radions kan inte ligga outnyttjad. Vi vet hur effektivt den används i diktaturerna!

I en demokratisk välfärdsstat är vi lyckliga nog att kunna ställa den i helt andra intressens tjänst.”³⁴¹

Den nazistiska propagandan

Fram till våren 1933 tycks inte fascistisk eller nazistisk propaganda tagits på motsvarande allvar som ett hot mot Sverige. De flesta debattörer var dock väl medvetna om den framträdande roll som propagandan hade i fascistiska och nazistiska rörelser. Herbert Tingsten betonade till exempel 1930 att den italienska fascismen inte baserades på rationellt tänkande eller kommunikation. Mussolini använde sig istället av ”myter, illusioner, lämpade för att vinna den lättrognade massan”.³⁴² I inget annat land, möjligen undantaget Sovjetunionen, hade den statliga propagandan antagit sådana proportioner som i Italien där den fungerade som ett substitut för ett framgångsrikt krig. Kulturn kring Mussolinis person bidrog dessutom till att ytterligare ge legitimitet åt regimen i den stora massans ögon.³⁴³

Även den tyska nazistiska propagandan var väl känd i Sverige även före Hitlers maktövertagande. Högerskribenten Sanfrid Neander-Nilsson beskrev 1932 sin egen upplevelse av att ha lyssnat till Hitler vid ett nazistiskt massmöte i Berlins Lustgarten:

”Det finns väl en mängd människor, på vilka Hitlers uttalanden om massan snarast verka som ett slags andlig sadism. Men står man där inne, trängd och klämd i högen och nästan måste göra våld på sig för att icke påverkas av den oerhörda masspsykosen, börjar man dock till slut att undra, om icke denne man, som har hela sin visdom från skyttegravarna och marschkolonnerna, måste besitta en oerhörd genialitet just i sin behandling av massan.”³⁴⁴

Herbert Tingsten, som veterligen inte hade deltagit i en sådan nazistisk propagandamanifestation, delade inte denna uppfattning. Istället avfärdade han de propagandateorier som Hitler presenterade i *Mein Kampf* som tämligen konventionella: ”[D]eras enda märklighet torde bestå i deras ursprung. Politiska agitatorer brukar inte på detta sätt klarlägga sin taktik. Insikten om att känslomässiga appeller, överdriven kritik av motståndaren osv är användbara ingredienser i politisk propaganda är sannerligen inte ny varken inom den praktiska politiken eller den politiska vetenskapen.”³⁴⁵

Även inhemska svenska fascistiska och nazistiska organisationer och partier bedrev under 1930-talet en organiserad propaganda som i mycket var inspirerad och influerad av NSDAP:s propaganda i Tyskland.³⁴⁶ Ett exempel på detta inflytande är Sven Olov Lindholm som besökte NSDAP:s partidagar i Nürnberg i augusti 1929 som

medlem av Sveriges Fascistiska Kamporganisation (SFKO). Han blev då väldigt imponerad av SA:s så kallade uppmarscher liksom av hur de tyska nazisterna använde sig av fanor i sin propaganda. Efter hemkomsten till Sverige var Lindholm med och ombildade SFKO till Sveriges Nationalsocialistiska Folkparti (SNFP) och något mer än ett år senare anordnade SNFP sin första riktiga uppmarsch efter tyskt manér. Iklädda bruna skjortor marscherade 70 partimedlemmar med fanor genom Göteborgs gator till Götaplatsen där Lindholm höll tal till 2 000 åhörare.³⁴⁷ Vare sig SNFP eller något av de konkurrerade nazistpartierna togs emellertid på något större allvar av statsmakterna före 1933.

Efter det nazistiska maktövertagandet i Tyskland förändrades emellertid situationen nästan över en natt. Tidigt vädrades farhågor i den svenska vänsterpressen om att det nazistiska Tyskland skulle försöka påverka den svenska offentligheten och politiken genom olika former av propaganda.³⁴⁸ Varningar för Nazitysklands propaganda skulle därefter vara ett stående inslag i framför allt liberala, socialdemokratiska och kommunistiska tidningar.³⁴⁹ Som forskningen har visat var dessa farhågor i högsta grad befogade.³⁵⁰

Händelseutvecklingen i Tyskland fick stor inverkan på lagstiftningsarbetet. När riksdagen samlades i maj 1933 för att diskutera den ovan nämnda högermotionen om åtgärder mot statsfientlig verksamhet inledde ordföranden i riksdagens särskilda utskott, socialdemokraten Ruben Wagnsson, debatten i den första kammaren med erkännandet att ämnade han stödja motionen, fastän han föregående år hade medverkat till att fälla en liknande motion från högern. Wagnsson tillade att han inte ämnade låtsas som att omsvängningen skulle bero på att den nya motionen var något annorlunda formulerad:

”I stället anser jag mig öppet böra vidgå, att vissa tidsförhållanden påverkat min uppfattning, när det gäller ett bedömande av dagens krav. Situationen i dag är inte densamma som situationen var förra året. En allsidig och ’förutsättningslös utredning angående åtgärder mot sådan av sammanslutningar eller enskilda bedriven verksamhet, som syftar till att med våld eller eljest på olaglig väg omstörta eller förändra Sveriges stats- och rättsordning’, synes mig nu starkt motiverad. Det är inte främst den kommunistiska propagandan, som föranleder från min sida detta utredningskrav. [...] De ryska bacillerna tyckas egentligen inte ha infekterat några större befolkningsgrupper utanför det län, vars klimat mest liknar Sibiriens. Den svenska arbetarrörelsen har varit en barriär mot bolsjevismen. Den har förmått att hålla de besoldade moskvamännen utanför reellt inflytande. Om också i demokratiens [sic] utmarker ogräs växt upp, har man från socialdemokratiskt håll sökt och i regel

lyckats utrota eller till mindre områden begränsa den icke önskvärda vegetationen. Till skydd mot en isolerad bolsjevism behöver man inte mobilisera nya strafflagsparagrafer eller administrativa förordningar. Bolsjevismen har emellertid fått en parallellföreteelse inom högerorienterade befolkningskretsar. Vindar söderifrån ha svept fram över vissa orter i vårt land. En antiparlamentarisk riktning, som önskar störta det demokratiska statsskicket och få det ersatt med en diktatur, håller på att växa upp. Rörelsen befinner sig ännu i sin linda.”³⁵¹

Även om Wagnsson sade sig inte tvivla på det demokratiska engagemanget hos högern, så erkände han att han var tveksam till att högerpartiet förmådde att hålla rent högerut på samma sätt som hans eget parti gjort det vänsterut. Framför allt SNU var här i skottgluggen. I denna farhåga fick Rubensson stöd av andra socialdemokratiska riksdagsledamöter som i debatten framförde liknande misstankar mot SNU.

Även om den socialdemokratiska omsvängningen högst konkret innebar att det nu fanns ett parlamentariskt stöd för att gå vidare med försöket att lagstiftningsvägen försöka motverka statsfientlig propaganda fanns det de som ifrågasatte de socialdemokratiska motiven för den nya ståndpunkten. Svenska Dagbladet tillhörde de som tvivlade på att socialdemokraternas omsvängning faktiskt handlade om händelserna i Tyskland, utan menade att detta påstående var ”ett trådtunt svepskäl; skärpningen av lagstiftningen behövs för kommunisternas och inte för nationalsocialisternas skull. Någon revolutionär propaganda har dessas avläggare här i landet veterligen icke bedrivit.”³⁵² En osignerad ledare i det Moskvatrogna Sillén-partiets Ny Dag gjorde en liknande tolkning och konstaterade att ”Statsministern kommer alltså, naturligtvis med socialdemokratins övriga ledare, i förbund med högern och med nationalfascisterna Meyerhöffer och Ossbahr, att söka genomdriva denna undantagslagstiftning mot de revolutionära arbetarrörelsen.”³⁵³ Sveriges Nationalsocialistiska Partis (Furugårdarna) huvudorgan, Vår Kamp, såg saken annorlunda och satte istället tilltro till Wagnssons motiv och menade att det handlade om det första steget mot införandet av en röd diktatur.³⁵⁴

Redan i slutet av maj 1933 tillsattes en kommitté som hade i uppdrag att verkställa en förutsättningslös utredning angående åtgärder mot sådan av sammanslutningar eller enskilda bedriven verksamhet, som syftar till att med våld eller eljest på olaglig väg omstörta eller förändra Sveriges stats- och rättsordning. Till ordförande utsågs den framstående juristen och justitierådet Emil Sandström som till sin hjälp hade sex andra ledamöter. Kommittén arbetade i nästan två år och gjorde ett mycket omfattande utredningsarbete. När den till sist

presenterade sitt betänkande i januari 1935 hade emellertid riksdagen redan hunnit lagstifta mot politiska uniformer (1933) och politiska kårer (1934), lagar som även de i viss mån hade kopplingar till propagandan.

I propositionen att lagstifta mot politiska uniformer motiverades behovet av en sådan lag främst med att politiska uniformer lätt kunde verka provocerande och leda till våldsamma konfrontationer och störande av den allmänna ordningen. Det förklarades emellertid att anledningen till att en del politiska grupper under de föregående åren hade börjat gå i uniform var ”i hopp att detta skulle ge ökat eftertryck åt de uniformsklädda gruppernas propaganda”.³⁵⁵ I de påföljande riksdagsdebatterna återkom även hos flera talare uppfattningen att de politiska uniformerna främst var ett led i politisk propagandaverksamhet.³⁵⁶

Också när det gäller förbudet av politiska kårer formulerades problemet främst som en ordnings- och säkerhetsfråga. Tvärtom, betonade den socialdemokratiska justitieministern Karl Schlyter, var syftet med propositionen inte att förbjuda sådana: ”sammanslutningar, som endast genom propaganda söka samla anhängare av vissa samhällsidéer och förverkliga dessa på de vägar, den demokratiska författningen anvisar”.³⁵⁷ I riksdagsdebatten om förslaget förekom en hel del kritik mot förslagets utformning från högerpolitiker, eftersom det även skulle omöjliggöra att medborgare bildade ”skyddskårer” som skulle kunna bistå polisen i händelse av försök till ett revolutionärt maktövertagande.³⁵⁸ I första kammaren menade till exempel Johan Bernhard Johansson att för att sådan lag skulle kunna antas var det tvunget att två villkor först uppfylldes: att man med lagstiftning förbjöd statsfientlig och ”antimilitaristisk” propaganda och att man skapade en ”absolut säker garanti” för att ordningsmakten skulle göras tillräckligt stark.³⁵⁹ Per Albin Hansson replikerade att det var en felaktig föreställning att ingenting hade gjorts mot ”den samhällsfientliga propagandan”. Dels ansåg han att redan gällande lagstiftning var fullt tillräcklig för att hantera denna, dels hänvisade han till det pågående utredningsarbetet.³⁶⁰ Om vi ser till de politiska ytterfalten kan vi även notera att kårförbudet inte endast kritiserades av de svenska nationalsocialisterna, utan även av Sillénkommunisterna.³⁶¹

1934 tog regeringen även initiativ till en ny vapenkungörelse som skärpte kraven från 1927 års kungörelse. I promemorian skrev justitieministern att: ”De sakkunnigas förslag att tillstånd ej må meddelas, med mindre sökanden skäligen kan antagas ej komma att missbruka vapnet till fara för sig eller annan eller för allmän ordning eller säkerhet eller för stats- och rättsordningen, synes mig på ett lämpligt sätt antyda de väsentliga momenten vid prövningen.”³⁶² Det fanns här en

tydlig koppling till det samtida arbetet med att förbjuda politiska kårer. Förslaget syftade framför allt att se till att endast privatpersoner kunde beviljas vapenlicens, medan föreningar och företag, med några speciella undantag, inte skulle kunna ha rätt att äga skjutvapen. Vidare skulle det i framtiden vara tillståndsprövningen för att äga mindre handeldvapen såsom pistoler och revolverar göras mycket strängare. I riksdagsdebatten diskuterades främst förslagens implikationer för ägandet av jaktvapen och riksdagen godkände förslaget.³⁶³

I det betänkande om åtgärder mot statsfientlig verksamhet som Kommittén angående statsfientlig verksamhet presenterade i januari 1935 fanns ett antal förslag på lagändringar och på nya lagar som man ansåg behövas för att stärka skyddet för det demokratiska statskicket. Det kanske mest radikala förslaget var att domstolar skulle kunna, på initiativ av justitiekanslern, upplösa sammanslutningar vars verksamhet syftade till att: ”med våld omstörta eller förändra rikets statsskick eller med hänsyn till sådana yttringar därav som försök att hindra offentlig myndighet i dess verksamhet, brott mot medborgerlig frihet eller andra brottsliga handlingar eller förberedelser därtill är av beskaffenhet att sätta statens säkerhet eller ordningen i landet i uppenbar fara [...]”. Vid ett sådant fall kunde staten även låta konfiskera sammanslutningens egendomar och den som därefter på något sätt fortsätta dess verksamhet, till exempel, genom att sprida skrifter eller tidningar, skulle kunna dömas till som mest två års straffarbete.³⁶⁴

Ett annat förslag var att straffbelägga allmän spridning av falska rykten eller lögnaktiga uppgifter ”ägnade att väcka förakt för allmänt organ eller att framkalla fara för rikets säkerhet eller allmän ordning och frid [...]”.³⁶⁵ Vidare föreslogs åtgärder som skulle göra det lättare att förhindra skrifter spriddes i trupp eller på flottans fartyg vilka hotade disciplinen. Det skulle även vara möjligt straffa personer som medvetet spred sådana skrifter vid trupp, på flottans fartyg eller på annan plats där militär personal var samlad.³⁶⁶ Betänkandet innehöll även förslag på en rad andra åtgärder, bland annat att militära befälhavare skulle kunna förbjuda manskapet att närvara vid sammankomster där det fanns giltiga skäl att anta att det kunde förekomma yttranden som hotade disciplinen, försökte uppväcka hat mot befälet eller på något annat sätt ”undergräva krigslydnaden”.³⁶⁷

Trots dessa långtgående förslag var man fortfarande inte nöjd inom högern. Även om kommittén underströk den fara som låg i statsfientlig propaganda hade den inte föreslagit att enbart spridande av sådan propaganda skulle vara tillräcklig för att en organisation skulle tvångsupplösas. Kommittén var också allmänt relativt försiktig när det kom till att ingripa i politisk propaganda, även ifall propagandan hetsade mot staten eller mot andra samhällsgrupper:

”Det kunde sättas i fråga att efter utländska förebilder straffbelägga offentligt smädande mot och hetsande mot författningen, nationen eller statens flagga eller vapen samt upphetsande mot varandra av olika grupper av befolkningen på grund av olikheter vare sig i ras, religion eller politiska och sociala övertygelser. Sådant smädande och hetsande, vilket utgör ett viktigt led i de diktatursträvande partiernas verksamhet, måste onekligen beklagas. [...] Åtminstone i vad angår den viktigaste och farligaste sidan av denna propaganda eller hetsandet av samhällsklasser och politiska motståndare mot varandra måste dock beaktas att de politiska, ekonomiska och sociala motsättningarna helt naturlig ge anledning till diskussion, och det måste vara synnerligen vanskligt att avgöra var den skarpa men berättigade kritiken upphör och en som skymfande och hetsande betecknade vidtager. [...] Staten bör [...] ålägga sig en viss återhållsamhet, då det gäller att skydda den goda tonen och smaken i det politiska livet. Misstag kunna lätt begås och ingripanden få lätt karaktären av trakasseri. Här måste man i stället i hög grad lita på de naturliga reaktioner, som förlöpningar och osmakliga uttrycksätt utlösa.”³⁶⁸

Däremot menade kommittén att det var berättigat att ingripa mot propaganda som medvetet använde sig av osanna uppgifter och falska rykten. Här fanns det all anledning för statsmakten att ingripa med lagstiftning.³⁶⁹

Högern ansåg inte att detta var tillräckligt. På våren 1936 återkom därför Gösta Bagge med en motion om att kriminalisera även statsfientlig verksamhet som inte hade gått så långt att strafflagens paragrafer om stämpling eller förledande till förräderi var tillämpliga. Här handlade det inte minst om statsfientlig propagandaverksamhet.³⁷⁰ Även ett antal andra motioner berörde frågan.

När regeringen väl presenterade sin proposition om lagändringar för att stärka motståndskraften mot statsfientlig verksamhet hade den tagit intryck av utredningsbetänkandet men ville inte gå med på att genom lagstiftning öppna upp för möjligheter till att tvångsupplösa politiska partier eller sammanslutningar. Däremot föreslogs ändringar i strafflagen som skulle kriminalisera medvetet spridande av falska rykten eller lögnaktiga uttalanden som skulle kunna framkalla fara för rikets säkerhet, fara för den allmänna ordningen eller ”väcka förakt för offentlig myndighet eller annat organ som äger att besluta i offentliga angelägenheter”. Det föreslagna straffet skulle beroende på gärningens art vara straffarbete, fängelse eller böter. Man ville även skärpa förräderilagstiftningen, lagstifta mot försök att störa offentliga möten och föreläsningar, samt försvåra för spridandet av propaganda som hotade disciplinen vid militär trupp eller på flottans fartyg.³⁷¹

När frågan behandlades i första lagutskottet gick detta emot regeringsförslaget i vissa avseenden. Framför allt önskade man införa en beredskapslagstiftning mot statsfientliga sammanslutningar som med vissa revideringar anslöt sig till kommitténs förslag. Majoriteten av utskottet menade framför allt att de villkor som kommittén hade satt upp för att det skulle vara befogat att upplösa en politisk sammanslutning var för stränga och att det borde vara tillåtet att upplösa statsfientliga partier och organisationer också i ett tidigare skede.³⁷² I riksdagsbehandlingen stödde majoriteten av första kammaren (63 röster mot 49) utskottets hemställan, medan majoriteten av andra kammaren var emot (89 röster mot 72). Då det inte gick att jämka dessa olika beslut föll frågan. Däremot antog riksdagen den föreslagna lagstiftningen mot spridande av falska rykten eller lögnaktiga uttalanden samt, med vissa förändringar som föreslagits av lagutskottet, de övriga förslagen i propositionen.³⁷³

Detta var sista gången som riksdagen tog beslut riktade mot vad man uppfattade som skadlig propaganda före krigsutbrottet 1939. Som är väl bekant skulle kriget i grunden förändra situationen och leda till omfattande förändringar såväl i avseende på pressfriheten som på svensk statlig propagandaverksamhet. Riksdagen antog 1940 slutligen en lag som skulle möjliggöra att man i en krissituation kunde tvångsupplösa och förbjuda politiska partier och sammanslutningar, men det är en annan historia.

Avslutande diskussion

Sammanfattningsvis kan det konstateras att propaganda var någonting som av många aktörer i mellankrigstidens Sverige uppfattades som problematiskt och ibland även som ett direkt hot mot samhället. Beträktat över hela perioden går det att se en viss förskjutning. Under 1920-talet var det främst den kommunistiska propagandan riktad mot försvarsmakten som uppfattades som ett så pass allvarligt problem i den del kretsar att man önskade se en skärpt lagstiftning. På 1930-talet kom frågan att breddas till att omfatta fler sektorer av samhället och hotet från subversiv propaganda slutade samtidigt att vara en fråga som främst förknippades med den politiska högern, även om denna fortsatte att driva den.

Denna utveckling speglar självfallet inte minst den förändrade internationella situationen på 1930-talet efter det att nationalsocialisterna tagit regeringsmakten i Tyskland. Inrikespolitiskt var knappast vare sig de kommunistiska eller de nazistiska grupperingarna tillräckligt stora för att på allvar utgöra ett hot mot statsskicket under 1930-talet. Vore det inte för existensen av Sovjetunionen och Nazityskland i Sveriges närområde förefaller det osannolikt att frågan

om statsfientlig verksamhet hade fått den betydelse som den ändå tillskrevs i inrikespolitiken efter 1933. I tabell 2 nedan sammanfattas de viktigaste regeringsförslagen samt kommittébetänkandet utifrån Cappocias matris av olika former av lagstiftning som presenterades i inledningen av detta kapitel.

Som framgår av tabellen går det att rent kronologiskt se en ”tågordning” där man först valde att ingripa med åtgärder till skydd för den allmänna ordningen, eller med Cappocias termer icke-extremistiskt politiskt beteende, för att sedan ta itu med frågor som rörde institutionellt skydd och ”anti-propaganda”. Rimligen avspeglar detta en form av prioritering där regeringen inte såg sig kunna invänta resultatet av den statliga utredningen när det rörde fenomen som direkt ansågs hota den allmänna ordningen, medan ett statligt ingripande mot propaganda ansågs mindre angeläget.

När det gäller propagandan kan det också konstateras att det i Sverige inte var den nazistiska utmaningen som framkallade tanken på ett statligt ingripande. Högern hade redan sedan slutet av 1920-talet önskat kraftigare lagstiftning mot kommunistisk propagandaverksamhet. Vad det nazistiska maktövertagandet i Tyskland bidrog till var emellertid att skapa en parlamentarisk majoritet för dessa åtgärder. Sannolikt var även socialdemokraternas övergång från oppositionsparti till regeringsparti 1932 betydelsefullt i sammanhanget. Under åren efter 1933 fanns det någorlunda enighet över blockgränserna (förutom givetvis hos de kommunistiska och nazistiska partierna) att det var rimligt med någon slags skärpning av lagstiftningen inom detta fält, däremot kvarstod olika synsätt varifrån hotet kom. För högern var det även fortsättningsvis den kommunistiska propagandan som utgjorde det stora problemet och politiker på högerkanten tenderade att tona ned betydelsen av nationalsocialistisk propaganda.

En intressant fråga är i vilken utsträckning som det låg någon sanning i de socialdemokratiska anklagelserna mot högern att denna skulle använda sig instrumentellt av alarmistiska påståenden om den kommunistiska propagandan i Sverige, som ett led i den egna valpropagandan. Å ena sidan är det bestickande att högern tenderade att göra särskild stor sak av den kommunistiska propagandan just valåren 1932 och 1936. Som Arthur Engberg också påpekade i riksdagsdebatten förstnämnda år hade Arvid Lindman under sin andra period som statsminister 1928–1930 varit påfallande försiktig att använda den redan gällande lagstiftningens möjligheter att väcka åtal mot kommunistisk agitation.³⁷⁴ Lindman hade för övrigt redan under sin första regering 1909–1911 besvarat en interpellation om han tänkte ingripa mot den socialdemokratiska propagandan med att:

Tabell 2. Åtgärder föreslagna under mellankrigstiden av den svenska regeringen samt av Kommittén angående statsfientlig verksamhet

Lagstiftningsområde	A	B	C	D	E
Regler för undantagstillstånd					
Lagstiftning mot förräderi				●	●
Lagstiftning mot uppvigling i militären				●	●
Lagstiftning mot illojalt beteende hos statstjänstemän				●	
Lagstiftning om upplösande av politiska partier				●	
Lagstiftning om upplösande av politiska sammanslutningar				●	
Lagstiftning för att skydda demokratiska institutioners anseende				●	●
Lagstiftning för att skydda ledande politikers och statstjänstemäns personliga ära				●	●
Lagstiftning mot glorifierande av politisk brottslighet					
Lagstiftning mot spridande av falska nyheter				●	●
Lagstiftning som inskränker tryckfriheten				●	
Lagstiftning mot infiltration av utländsk propaganda					
Lagstiftning mot politiska uniformer (symboler etc.)	●				
Lagstiftning mot politiska paramilitära kårer		●			
Lagstiftning mot militär träning av medlemmar av privata sammanslutningar					
Vapenlagstiftning			●		
Lagstiftning som begränsar den fria mötesrätten				●	●

Kommentar: A = Prop 1933 nr 255 om förbud i vissa fall mot bärande av uniform m.m., B = Prop 1934 nr 264 om förbud mot vissa sammanslutningar, C = Prop 1934 om skärpta regler för vapeninnehav, D = SOU 1935:8 om åtgärder mot statsfientlig verksamhet, E = Prop 1936 nr 234 med förslag till lag om ändring i vissa delar av 8, 10, 11 och 16 kap. strafflagen m. m.

”Vi leva uti ett land, där tanke-, yttrande- och tryckfrihet äro icke blott lagligen tryggade, utan där de ock genom sekelgammal häfd ingått i folkets medvetande. Idéer och föreställningar betvingas icke, förkvävas icke genom lagar. [...] Regeringen anser sig [...] i bestående lagar och i dem som hvila i afbidan på Riksdagens beslut äga tillräckliga hjälpmedel till sitt förfogande för att stäfa själfsväld, om blott lagarna utan klemighet tillämpas och de hjälpmedel staten har till sitt förfogande utnyttjas.”³⁷⁵

Detta skulle tala för antagandet att högern främst använde sig frågan i inrikespolitiska syften. Å andra sidan finns det också mycket som tyder på att Lindman, liksom många andra inom högern och denna närstående militära kretsar, faktiskt var oroade, i varje fall över den kommunistiska propagandaverksamheten vid militära förband. Det finns emellertid egentligen ingen motsägelse mellan att använda frågan taktiskt i inrikespolitiken och att verkligen tro på existensen av ett hot från kommunistisk propaganda.

I vilken utsträckning förändrade det demokratiska genombrottet debatten om samhällsfarlig propaganda? En tydlig förändring ligger

föga förvånande just i åberopandet av demokrati som det värde som föreslagna lagstiftningsåtgärder försöker försvara. Under riksdagsdebatterna 1889 och 1906 saknades detta helt. Visserligen debatterades redan 1889 ganska ingående vad som egentligen menades med samhällsordning. Motståndarna till regeringens förslag pekade på vagheten i begreppet som skulle kunna tolkas så att alla försök till opinionsbildning syftande till att förändra samhället skulle olagliggöras genom denna paragraf. Förespråkarna menade att detta var en överdriven tolkning och att det var uppenbart att lagen endast skulle komma att användas mot agitation som uppmanade till våldsam samhällsomstörtning och revolution. Upphovsmannen, justitieminister Örbom, lyfte i en bilaga till propositionen fram: "kristendomen, den lagbundna samhällsförfattningen, familjebanden, eganderätten" som exempel på vad det var som han försökte värna.³⁷⁶

Under 1930-talets riksdagsdebatter var demokrati ett viktigt positivt laddat värdeord såväl för många som förespråkade en strängare lagstiftning mot statsfientlig propaganda som för många av de som motsatte sig detta.³⁷⁷ Många inom högern undvek emellertid detta begrepp och fortsatte att tala om samhällsordningen. Det fanns också de som Sillénpartiets Hilding Hagberg som ifrågasatte värdet av den rådande demokratiska ordningen från ett vänsterperspektiv:

"Ja, vad är demokrati egentligen? Formellt ger den oss lika rösträtt och likhet inför lagen, men reellt betyder demokratien det orättfärdigaste klassherravälde, betyder att samhällets rikedomar äro hopade på ett fåtal, betyder den största ofrihet, det värsta ekonomiska förtryck gentemot de arbetande massorna."³⁷⁸

Ytterligare en förändring tycks vara att erfarenheterna av världskriget och inte minst dess massiva propagandakampanjer skapade tillsammans med den nya förståelsen av det mänskliga psyket som mer irrationellt än vad man tidigare en mer villkorad syn på demokratiseringsprocessen. Även liberaler och socialister började nu se potentiella svårigheter i "massans" inträde i politiken, något som tidigare främst var en konservativ uppfattning. Det var ett problem ut ett demokratiskt perspektiv att människor kunde påverkas av propaganda som var riktad mot deras känsloliv, irrationella farhågor och förhoppningar, snarare än mot deras förnuft.

Slutligen kan det konstateras att frågan om lagstiftning mot subversiv propaganda fick under den studerade tidsperioden sin egen historicitet; den hade blivit en politisk/juridisk process med en historia. Riksdagsdebatterna 1889 saknade för all del inte historiska referenser, tvärtom. I andra kammarens debatt gjordes allehanda historiska jämförelser och analogier, till exempel till konventikelplakatet,³⁷⁹

franska revolutionen,³⁸⁰ bondeuppror i England, Frankrike och Tyskland under medeltiden och reformationen och Karl XI:s reduktion.³⁸¹ Det fanns även referenser till 1800-talets tryckfrihetsdebatter. Men frågan som sådan var ny. Redan under riksdagsdebatterna 1906 refererades flitigt till riksdagsdebatten 1889 och några talare högläste till och med ur protokollet från riksdagsdebatterna 17 år tidigare.³⁸² Under 1930-talets riksdagsdebatter förekom åtskilliga referenser till 1889 års och 1906 års debatter och påföljande lagstiftning.³⁸³ Även Kommittén angående statsfientlig verksamhet diskuterade i sitt utlåtande 1889-års proposition och den påföljande riksdagsbehandlingen av frågan.³⁸⁴ Nästa stora utredningsbetänkande som diskuterade lagstiftning mot propaganda var straffrättskommitténs förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten (1944). I denna förekom visserligen inte längre några referenser till frågans behandling 1889 eller 1906, men den tog sin utgångspunkt i lagstiftningsarbetet 1936.³⁸⁵

Referenser

Otrycka källor

Riksarkivet

UTRIKESDEPARTEMENTET

1902 års dossiersystem

1920 års dossiersystem

JUSTITIEDEPARTEMENTET

Hemliga konseljakter

STATLIGA UTREDNINGAR

Utredning angående försvarsfientliga propagandan

Kommittén angående statsfientlig verksamhet

ARVID LINDMANS SAMLING

Officiellt tryck

*Betänkande och förslag angående åtgärder mot den försvarsfientliga propagandan
angivet av inom försvarsdepartementet tillkallade sakkunnige, Stockholm, 1921.*

Riksdagens protokoll

Statens offentliga utredningar (SOU) 1935:8, *Betänkande med förslag angående
åtgärder mot statsfientlig verksamhet, Stockholm, 1935.*

Statens offentliga utredningar (SOU) 1944:69, *Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten*, Stockholm 1945.

Statens offentliga utredningar (SOU) 1948:7, *Betänkande angående säkerhetstjänstens verksamhet*, Stockholm, 1948.

Tidningar

Aftonbladet

Arbetaren

Dagens Nyheter

Dagligt Allehanda

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning

Göteborgska Nyheter

Falu Länsstidning

Härnösands-Posten

Jönköpings-Posten

Norrskensflamman

Ny Dag

Nya Dagligt Allehanda

Ny Tid

Post och Inrikes Tidningar

Posttidningar

Reformatorn

Social-Demokraten

Stockholms Post-Tidningar

Svenska Dagbladet

Trelleborgs-Tidningen

Upsala Nya Tidning

Vår Kamp

Litteratur

Ahlberg, Alf (1932). *Social Psykologi. Massans och gruppens, nationens och klassens själsliv*, Stockholm: Tidens förlag.

Ahlberg, Alf (1937). *De sociala och politiska myterna*, Stockholm: Bonniers.

Ahlberg, Alf (1973). *Tänkelivets frigörelse*, Stockholm: Rabén & Sjögren.

- Allport, Gordon (1954). "The historical background of modern social psychology" i G. Lindzey, *Handbook of social psychology*, Vol. 1, Cambridge, Mass.: Addison-Wesley.
- Almgren, Birgitta (2005). *Drömmen om Norden. Nazistisk infiltration i Sverige 1933–1945*. Stockholm: Carlssons.
- Almgren, Birgitta (2019). *Krossade illusioner. Fallet Hermann Kappner och nazistisk infiltration i Sverige 1933–1945*, Stockholm: Carlssons.
- Björlin, Lars (1996). "Lagen och agitatorerna" i Kurt Johannessson (red.), *Agitatorerna*, Stockholm: Carlssons.
- Capoccia, Giovanni (2001). "Defending democracy: Reactions to political extremism in inter-war Europe", *European Journal of Political Research*, Vol. 39.
- Capoccia, Giovanni (2013). "Militant Democracy: The Institutional Bases of Democratic-Self-Preservation", *Annual Review of Law and Social Science*, Vol. 9.
- Dalin, Gustaf (1874). *Främmande ord i svenska språket*. Stockholm: J. Beckmans Förlag.
- Droz, Joseph F. (1842). *Historie du règne de Louis XVI pendant les années où l'on pouvait prévenir ou diriger la Révolution Française*. Tome Troisième, Paris: Jules Renouard et Cie.
- Eliasson, Ulf (2006). *I försvarets intresse. Säkerhetspolisens övervakning och registrering av ytterlighetspartier 1917–1945*, Lund: Nordic Academic Press.
- Engberg, Arthur (1928). *Uppgörelse med bolsjevismen. Föredrag i Auditorium, Stockholm, den 4 sept. 1928*, Stockholm: Tidens Förlag.
- Ericsson, Tom (1978). *I fosterlandets tjänst. En studie i den svenska arméunderbefälskårens fackliga strävanden 1901–1922*, Acta Universitatis Umensis 18, Umeå: Umeå universitetsbibliotek.
- Esaiasson, Peter (1990). *Svenska valkampanjer 1866–1988*, Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Freud, Sigmund (1987). "Massenpsychologie und Ich-Analyse" i Anna Freud et al. (Hg.), *Sigmund. Freud: Gesammelte Werke*, Vol. 13, Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
- Gadelius, Bror (1907). *Massornas själsliv och andlig smitta*, Uppsala: Studentföreningen Verdandi.
- Gardeström, Elin (2018). *Reklam och propaganda under svenskt 1930-tal*, Huddinge: Södertörns högskola.
- Gentile, Emilio (1999). *Il mito dello Stato nuovo. Dal radicalismo nazionale al fascismo*, Roma: Editori Laterza.

- Grant (1994). *Propaganda and the Role of the State in Inter-War Britain*, Oxford: Oxford University Press.
- Grimlund, Otto (1920). *Den kapitalistiska världen och kommunistiska internationalen: Manifest och teser från 3 Kommunistiska internationalens 2 kongress med en inledning av Otto Grimlund*, Stockholm: Fram.
- Hadamovsky, Eugen (1933). *Propaganda und nationale Macht: Die Organisation der öffentlichen Meinung für die nationale Politik*, Oldenburg i. O.: Verlag Gerhard Stalling.
- Hamann, Brigitte (2001). *Hitler's Vienna. The Sourcerer's Apprenticeship*, Oxford: Oxford University Press.
- Hampton, Mark (2001). "Understanding media': theories of the press in Britain, 1850-1914", *Media, Culture & Society*, Vol. 23.
- Hansson, Jonas (1999). *Humanismens kris: Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848-1933*, Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag.
- Hitler, Adolf (1936). *Mein Kampf*, München: Zentralverlag der N.S.D.A.P.
- Le Bon, Gustave (1975). *Psychologie des foules*, Paris: Retz-C.E.P.L.
- Loewenstein, Karl (1937). "Militant Democracy and Fundamental Rights, I", *The American Political Science Review*, Vol. 31, No. 3.
- Lommers, Suzanne (2012). *Europe – On Air. Interwar Projects for Radio Broadcasting*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Löw, Helen (1990). *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1925-1950*. Göteborg: Historiska institutionen i Göteborg.
- von Metternich, Richard (1883). *Mémoires, documents et écrits divers laissés par le Prince de Metternich chancelier de cour et d'état*, Paris: E. Plon et Cie.
- Mral, Brigitte (1996). "Den nya kvinnan': Alva Myrdal och medierna på 30-talet" i Erik Åsard (ed.) *Makten, medierna och myterna: Socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson*, Stockholm: Carlssons.
- Neander-Nilsson, Sanfrid (1932). *Européer: Politiska porträtt* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Palasca-Zamponi, Simonetta (1997). *Fascist Spectacle. The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*, Berkeley: University of California Press.
- Pareto, Vilfredo (1916). *Trattato di sociologia generale*, Firenze: G. Barbèra.
- Piscano, Carlo (1969). "Testamento politico" i F. Della Feruta (ed.) *Scrittori politici dell'Ottocento*, Vol. I, *Giuseppe Mazzini e i democratici*, Milano-Napoli.

- "Propaganda" (1932), *Nordisk Familjebok*, Stockholm: Aktiebolaget Familjebokens Förlag.
- Schieder, Wolfgang & Dipper, Christof (1984). "Propaganda" i Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck (eds.) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Band 5 Pro-Soz*, Stuttgart: Klett-Cotta Verlag.
- Schulz, Andreas (2000). "Der Aufstieg der 'vierten Gewalt': Medien, Politik und Öffentlichkeit im Zeitalter der Massenkommunikationen", *Historische Zeitschrift*, Vol. 270, Nr. 1.
- Sighele, Scipio (1891). *La folla delinquente*, Roma: Fratelli Bocca.
- Silverman, Debora L. (1989). *Art Nouveau in Fin-de-Siècle France: Politics, Psychology and Style*, Berkeley: University of California Press.
- Sorel, George (1972). *Réflexions sur la violence*, Paris: Marcel Rivière et Cie.
- Sproule, J. Michael (1987). "Propaganda Studies in American Social Science: The Rise and Fall of the Critical Paradigm", *Quarterly Journal of Speech*, Vol. 73.
- Sproule, J. Michael (1991). "Propaganda and American Ideological Critique", *Communications Yearbook*, Vol. 14.
- Stenfeldt (2019). *Renegater. Nils Flyg och Sven Olov Lindholm mellan kommunism och nazism*, Lund: Nordic Academic Press.
- Sundström Eskil (1938). "Valagitation. Några reflexioner av en outsider", *Svensk Tidskrift*, 25 :e årgången.
- Tager, Michael (1986). "Myth and Politics in Sorel and Barthes", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 47, Nr. 4
- Taylor, Philip M. (1983). "Propaganda in International Politics, 1919-1939" i K. R. M. Short (ed.) *Film and Radiopropaganda in World War II*, London & Canberra: Croom Helm.
- Tingsten, Herbert (1930). *Från parlamentarism till diktatur*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Tingsten, Herbert (1992). *Nazismens och fascismens idéer: Den nationella diktaturen*, Stockholm: Ratio.
- Tistedt, Petter (2019). "Reklam för demokrati? Reklamens politik i mellankrigstidens Sverige", *Scandia*, Vol. 84, Nr 1.
- Thorup, Mikkel (2008). "The Anarchist and the Partisan—Two Types of Terror in the History of Irregular Warfare", *Terrorism and Political Violence*, Vol. 20.

Författarpresentation

Stéphane Bruchfeld

Stéphane Bruchfeld är idéhistoriker, knuten till Hugo Valentin-centrum och Uppsala universitet. Han är författare till en bok och flera artiklar om förnekandet av Förintelsen, antisemitism och den svenska termen "Förintelsen". Han är medförfattare (tillsammans med Paul A. Levine) till ...om detta må ni berätta...En bok om Förintelsen i Europa 1933-1945, som gavs ut första gången 1998 och 2012 i en tredje reviderad och utökad utgåva. Den har tryckts i över 1,5 miljoner exemplar och är översatt till 18 språk, senast (2018) i en kroatisk och en ukrainsk version.

Evin Ismail

Evin Ismail är doktorand i sociologi vid Uppsala universitet och hennes avhandling handlar om IS antisemitism.

Andrej Kotljarchuk

Andrej Kotljarchuk är docent i historia, seniorforskare och administrativt verksamhetsansvarig vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola. Bland hans forskningsprojekt är ledning av projekt "Soviet Nordic Minorities and Ethnic Cleansings on the Kola Peninsula" (Östersjöstiftelsen) och medverkande i projektet "Swedes, emotions and moral diplomacy in the Great Terror. Foreign Office's rescue operation in the Soviet Union, 1937-38" (Östersjöstiftelsen). Hans publikationer inkluderar bland annat en monografi *In Forge of Stalin. Swedish colonists of Ukraine in the totalitarian experiments of the twenties century* (Stockholm Studies in History, 2014), en redigerad antologi *Ethnic and Religious Minorities in Stalin's Soviet Union. New Dimensions of Research* (Södertörn Academic Studies, 2017) och ett bokkapitel "Indigenous People, Vulnerability and Security Dilemma. The Sami school education on the Kola Peninsula, ca 1880-1990", i *Sámi Educational History in a Comparative International Perspective* (Palgrave Macmillan 2019)."

Oscar Österberg

Oscar Österberg är historiker och forskningssamordnare vid Forum för levande historia. Han disputerade 2004 på en avhandling om den Tjeckoslovakiska propagandan i Sverige under mellankrigstiden.

Bildlista

Bild 1 (s. 18) Fotografi av bland andra Himmler, Bundesarchiv.

Bild 2 (s. 19) Fotografi av Thilo i Birkenau, USHMM.

Bild 3 (s. 21) Propagandaposter "Es lebe Deutschland", Alamy.

Bild 4 (s. 22) Bild från den nazistiska tidskriften Signal nr 8 1941, Kungliga biblioteket.

Bild 5 (s.24) "Skördetackfesten" vid Bückeberg bei Hameln 1 oktober 1933, Deutsches Historisches Museum/ S. Ahlers.

Bild 6 (s. 25) Vykort "deutscher Erntedanktag", Deutsches Historisches Museum.

Bild 7 (s. 25) Werner Peiner, "Deutsche Erde" 1933, Werner Peiner / Bildupphovsrätt.

Bild 8 (s. 26) Richard Spitz, "Nationalsozialistischer Massenfeier", The US Army Museum Enterprise collection.

Bild 9 (s. 28) Illustration, "Ein Volk von Brüdern", Fibel der Mark Brandenburg 1943.

Bild 10 (s. 29) Fotografi, "På stranden", sommaren 1939/1940, Ullstein Bild.

Bild 11 (s. 29) Vykort från Volkswohlfahrt "Specialvård/familjevård" 1933, Deutsches Historisches Museum.

Bild 12 (s. 30) Propagandaposter 1934, Wikimedia Commons.

Bild 13 (s. 30) "Die N.S.D.A.P. sichert die Volksgemeinschaft", Kunstbibliothek, Staatliche Museen zu Berlin.

Bild 14 (s. 30) "Gesunde Eltern- gesunde Kinder", Deutsches Historisches Museum/ S. Ahlers.

Bild 15 (s. 31) Reklamaffisch "Dein Urlaub 1939", Dokumentationszentrum Prora.

Bild 16 (s. 31) Propagandaaffisch för "Kraft durch Freude".

Bild 17 (s. 32) Reklamaffisch, "KDF-Wagen", Alamy.

Bild 18 (s. 33 överst) Kvinnor verksamma i "Glaube und Schönheit" i Wien omkring 1939, Österreichische Nationalbibliothek.

Bild 19 (s. 33 i mitten) "Sportfest des BDM" 26 september 1937, Gerhard Gronefeld/Deutsches Historisches Museum.

Bild 20 (s. 33 nederst) Fotografi av medlemmar i Jungvolk i Worms, 1938, Bundesarchiv.

Bild 21 (s. 35 överst till vänster) Propagandaaffisch för medlemskap i Hitlerjugend 1936/1939, Deutsches Historisches Museum/ S. Ahlers.

Bild 22 (s. 35 överst till höger) Propagandaaffisch för Reichjungendführung, Deutsches Historisches Museum/ S. Ahlers

Bild 23 (s. 35 nederst till vänster) Propagandaaffisch för medlemskap i Hitlerjugend, omkring 1939, Deutsches Historisches Museum/ A. Psille.

Bild 24 (s. 35 nederst till höger) Värvningsaffisch för SS 1938/1944, Deutsches Historisches Museum/ I. Desnica.

Bild 25 (s. 37) Fotografi från ett HJ-läger 1939, Alamy.

Bild 26 (s. 38) Skolplansch ur Alfred Vogel, Erblehre und Rassenkunde in bildlicher Darstellung, Stuttgart 1938.

Bild 27 (s. 39 överst) Skolplansch ur Alfred Vogel, Erblehre und Rassenkunde in bildlicher Darstellung, Stuttgart 1938.

Bild 28 (s. 39 mitten) Plansch från utställningen "Wunder des Lebens" i Berlin 1935, Bundesarchiv.

Bild 29 (s. 39 nederst) Skolplansch "Ausgaben für Erbeskranke", Alfred Vogel, Erblehre und Rassenkunde in bildlicher Darstellung, Stuttgart 1938.

Bild 30 (s. 40) Die Brennesel 1938, Alamy.

Bild 31 (s. 42) Skolplansch "Der Jude verfälscht die deutsche Kunst", Alfred Vogel, Erblehre und Rassenkunde in bildlicher Darstellung, Stuttgart 1938.

Bild 32 (s. 43) Omslaget till Das Reich, 9 maj 1943.

Bild 33 (s. 56 till vänster) Omslaget till Veckojournalen, nr 35, 1932.

Bild 34 (s. 56 till höger) Omslaget till Polarnoin kollektivist/Poljarnyj kollektivist, 8 mars 1937.

Slutkommentarer

Inledning

- 1 Bottai 2001, s. 112–113.
- 2 Ett exempel får räcka som illustration. I riksdagsdebatten 1984 om anslag till jordbruksdepartementets verksamhetsområde talade centerpartiets ledamot Lennart Brunander om behovet av att ge mer pengar: ”till de s.k. främjandena, som innebär en viss propaganda för svenska trädgårdsprodukter – grönsaker, blommor och annat”. Riksdagens protokoll 1984, Nr 111 (Brunander), s. 142.
- 3 För en utmärkt svenskspråkig introduktion till frågan om hur propaganda kan förstås och analyseras, se Vulovic 2017.
- 4 Jowett & O'Donnell 2012, s. 7. För en liknande definition se Taylor 2003, s. 6.
- 5 Jowett & O'Donnell 2012, s. 17–20.
- 6 Studdert 2014, s. 166–169.
- 7 AMZV, III sekce, kr 403, č 4509/III/3a/35, 2 december 1935; AMZV, ZÚ Stockholm 1918–39, kr 26, č 72136/III-3/37, 1 juli 1937.
- 8 Ellul 1973, s. 70–79.
- 9 Se, till exempel, Herf 2006.
- 10 Goebbels citerad i Schieder & Dipper 1984, s. 110.
- 11 För en analys som jämför just den nazistiska och kommunistiska propagandans berättarteknik under mellankrigstiden se Vulovic 2016.
- 12 Mikula 2003, s. 175 (som dock felaktigt daterar händelsen till 1986). För en allmän analys av NSK:s verksamhet i ett större perspektiv, se Bell 2014.
- 13 Gentile 2003, s. 149.
- 14 Granat 1934, s. 234–235. Inför riksdagsvalet 1936 gjorde den socialdemokratiska partisekreteraren Anders Nilsson en liknande analys: ”All propaganda arbetar med psykologiska medel, den känslomässigt inriktade allra mest. Där denna art av propaganda drivits mest konsekvent och hänsynslöst ha märkliga psykiska verkningar inträtt. Masspsykos och massuggestion ha propagerats fram mer än en gång i den nutida historien. Detta visar denna propagandas makt och möjligheter. Den är en makt på gott och ont – mest på ont förefaller det. Den bör handhas med varsamhet och ansvar. Rätt brukad inom rimliga gränser kan den utgöra ett utmärkt hjälpmedel i det sakliga upplysnings- och uppfostringsarbete, som måste vara tyngdpunkten i den socialdemokratiska propagandan.” Nilsson 1936, s. 77–78.
- 15 Österberg 2004, passim.
- 16 AMZV, III sekce 1918–39, kr 898, Návrhy na zdokonalení zahraniční propagacní služby, 27 april 1938. Man bör notera hur det valda exemplet är ett uttryck för selektiv information. Medan antalet tyskspråkiga skolor mycket riktigt hade ökat i den slovakiska delen av staten (som före det första världskriget varit en del av Ungern) under perioden 1918–1937 hade den tjeckoslovakiska skolpolitiken också tvingat fram stängningar av sådana skolor i Böhmen och Mähren. Detta var en av flera anklagelsepunkter i Nazitysklands pågående propagandakampanj mot Tjeckoslovakien.
- 17 Schieder & Dipper 1984, s. 99.
- 18 Stark 1930, s. 4.
- 19 Schieder & Dipper 1984, s. 111.
- 20 För den sistnämnda hållningen se, till exempel, Zimmermann 2006.
- 21 Adena m.fl. 2015.
- 22 Se, till exempel, Semelin 2007.
- 23 Yanagizawa-Drott 2014.
- 24 Voigtländer & Voth 2015.
- 25 För en introduktion se Martin 1998.
- 26 Se, till exempel, Statens Medieråds material ”Propaganda bilders makt” [<https://statensmedierad.se/nohate/jagvilljobbaiklassrummet/propagandaochbildersmakt.1845.html>], ”Hittar du

historiens björnar? Om propaganda” [<https://statensmedierad.se/mik/hittarduhistorienstvatbjornarompropaganda.1874.html>]. Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) har under senare år även fått flera regeringsuppdrag om att undersöka analysera förekomsten av olika former av propaganda som sprids via internet och sociala medier i Sverige. Se, till exempel, Uppdrag till Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) att göra kartläggningar och analyser av extremistisk propaganda, Ku2016/01373/D [<https://www.foi.se/download/18.7fd35d7f166c56ebe0bd887/1542369103593/Regeringsuppdrag-om-valdsbejakande-propaganda.pdf>].

National-socialistiska drömmar

- 27 Peiper är omtalad bl.a. för att i december 1944 ha lett en pansarstyrka i Waffen-SS som mördade drygt 80 tillfångatagna amerikanska soldater utanför den belgiska staden Malmédy. Se t.ex. Westemeier 2014.
- 28 Se t.ex. Weiss 1996.
- 29 Illouz 2018. För liknande argument, se t.ex. Burrin 2004, Koontz 2003 och Confino 2014.
- 30 Heinz Thilo, cit. i SS-läkaren Johann Paul Kremers dagbok 5 september 1942. Se Klee m.fl. 1988, s. 234.
- 31 Se t.ex. Dahl 2006.
- 32 Hitler 1941, s. 510.
- 33 Ibid.
- 34 För en diskussion om dessa propagandaformer se Vulovic 2017, s. 106ff.
- 35 Ett bland många exempel är författaren Annie Åkerhielms nekrolog över Hitler i Svenska Socialistiska Partiets dagstidning Folkets Dagblad. Med Hitler hade en av ”männlighetens störste” gått bort, kanske den ”allra störste efter Jesus Kristus”. Se Åkerhielm 1945. Se också insändarna (”Folkets röst i Folkets Dagblad”) i samma nummer av tidningen.
- 36 ”En blick in i partiorganisationens underverk”, Bildtidningen Signal (nr 8 1941) s. 24–25.
- 37 Se t.ex. Reichel 1991, och Karlsson & Ruth 1999.
- 38 För den ”positiva kristendomen”, se t.ex. Heschel 2010. För termen ”avjuda” (*entjuden*), se nedan.
- 39 För Schmidt, se Meier 1992, s. 151. Bormann, cit. i Mosse 1981, s. 244.
- 40 Ibid., s. 247.
- 41 Se Gelderblom 2018. Se också Livings 2003, spec. kap. 3:I (”Die Inszenierung und Ästhetisierung von Rassenerhalt und Kriegsbe-reitschaft: Die ’Reichserntedankfeste’ am Bückeberg.”)
- 42 Se http://www.germanartgallery.eu/m/Workshop/0/product/info/Werner_Peiner,_Deutsche_Erde&id=161 (hämtat 2019-03-06)
- 43 Adolf Hitler i tal på ett möte i Eberswalde 27 juli 1932, cit. i Hitler. Quellen 1924–1945. n.d. Berlin, Boston: De Gruyter. Hämtat 28/1-19, från <https://www.degruyter.com/view/HITQ/HRSA-1294>. I riksdagsvalet 31 juli uppnådde NSDAP sitt högsta stöd i ett fritt val med nästan 14 miljoner röster. Därmed blev det med 37,3 procent av väljarkåren bakom sig det största partiet i den tyska riksdagen.
- 44 Klemperer 2006, s. 58f.
- 45 För det omfattande bruket av termen Volk m.m. se Schmitz-Berning 2007, s. 642ff.
- 46 Den 1 oktober 1933 infördes den s.k. grytskålsöndagen. En gång i månaden ersattes den vanliga söndagsmältiden av en enkel, kollektivt intagen gryträtt, och den på så sätt sparade slanten skänktes till vinterhjälpen (Winterhilfswerk). Historikern Norbert Frei skriver att grytskålsöndagen var ett ”ett paradnummer av national-socialistisk ’folkfostran’ som suggererade en kollektiv offerberedskap.” Budskapen som förmedlades löd; Folkgemenskapen existerar och alla

- bidrar; 'över' och 'under' är mindre viktiga än den 'goda viljan'; materiell anspråkslöshet bevisar 'nationell solidaritet'." Frei 2013, s. 112.
- 47 Steber, M. & Gotto, B. 2018, s. 2.
- 48 Ibid., s. 3.
- 49 Lagens namn var egentligen "lagen om *förebyggande* av ärftligt sjuk avkomma".
- 50 Robert Ley, *Ein Volk erobert die Freude*, Berlin 1937.
- 51 Hitler 1936, s. 44.
- 52 Adolf Hitler i ett tal i september 1935 till tiotusentals HJ-medlemmar under "Frihetens partidag", cit. i Hitler 1962, s. 533.
- 53 För mer om Hitler-Jugend, se t.ex. Klönne (1995) och Pine (2010). Se även von Schirach (1934).
- 54 Vulovic 2013, s. 180–181.
- 55 För text och melodi till sången, se Stumme 1939, s. 21–22.
- 56 Se t.ex. Gellately & Stoltzfus 2001, passim.
- 57 Vogel 1939.
- 58 Ibid.
- 59 Vogel 1939.
- 60 Se Friedlander 1995, s. 110 och Klee 1992, s. 232.
- 61 Hitler 1941, s. 290.
- 62 "The Jew is Our Enemy" 1935.
- 63 En närliggande tankefigur är vanlig i dagens antijudiska konspirationsteorier, men då handlar det inte längre om "bolsjevismen" utan om att "judarna/sionisterna", genom att underblåsa en "massmigration" av "icke-vita" och "muslimer" till västvärlden, söker "ersätta" eller "byta ut" de "vita folken" för att på så sätt kunna vinna världsherraväldet.
- 64 Adolf Hitler, cit. i Treue 1955.
- 65 Himmler, cit. i *Internationaler Militärgerichtshof 1989*, s. 122–123.
- 66 Ibid.
- 67 Goebbels 1943, s. 268f. Goebbels anspelar här på Hitlers tal i den tyska riksdagen 30 januari 1939 under vilket denne beträffande "den judiska frågan" framställde sig som en "profet". Hitler uttalade inför stormande bifall ett öppet hot att om det "skulle lyckas den internationella finansjudendomen i och utanför Europa att än en gång störta folken i ett världskrig, så kommer resultatet inte att bli jordens bolsjevisering och därmed judendomens seger, utan förintelsen av den judiska rasen i Europa!". Se *Verhandlungen des Reichstags 1939*, s. 16.
- 68 Himmler, cit. i *Internationaler Militärgerichtshof 1989*, s. 145f.
- 69 Lingens-Reiner 1948, s. 153f.
- 70 Se Marwell 2020, passim.
- 71 Ibid., s. 1.

Norden och nordiska minoriteter i den sovjetiska pressen

- 72 Glass 1997: 129–45; Herf 2006: 17–49; Jones 487–498.
- 73 NKVD (förkortning för Folkkommissariatet för inrikes ärenden) var benämning av Sovjetunionens ministerium för statspolis, polis och underrättelsetjänst åren 1934–1946.
- 74 Kenez 1985; Brandenberger 2011.
- 75 Martin 2001.
- 76 Ochotin & Roginsky 1999: 35–74; Kott 2007: 42–54.
- 77 Werth 2003: 232.
- 78 Takala 1998: 199; List 2016.
- 79 Chase 2001.
- 80 Till exempel: Allan Wallenius (1890–1942), finlandssvensk, en av de mest framstående vänsterintellektuella och föreståndare för internationella kommunistiska biblioteket i Moskva. Greps av NKVD den 16 februari 1938 och dömdes till 5 års fängelse. Död i NKVD-fängelset i Kujbysjev (för mer information om honom, se Mustelin 1984); Victoria Vilhelmsson (1899–1937), medlem i VKP(b), chefredaktör på Förlaget för utländska arbetare i Sovjetunionen. Arresterades 27 juli 1937 och avrättades 15 november

- 1937; Edvard Gylling (1881–1938), finlandssvensk, finsk och sovjetisk politiker, medlem i Finlands socialdemokratiska parti, docent i statistik vid Helsingfors universitet, ledamot i finska lantdagen, chef för finska centralbanken, bosatt i Sovjetunionen sedan 1920, ledare för Karelska autonoma republiken. 1935–1937 forskare på Institutet för internationell ekonomi i Moskva. Avrättades 14 juni 1938 (se Baron 2007); Valter Bergström (1899–1938), född i Helsingfors i en svensk familj. Medlem i VKP(b) och chefsgeneral i Sovjetunionens marina flygvapen. Avrättades 27 juli 1938; Eyolf Mattsson-Ignaeus (1897–1965), svensk från Åland. Medlem i VKP(b), befälhavare i *Karjalan jääkäriprikaati* ["Karelska jägarbrigaden"]. Avdelningsföreståndare på Moskvas militärakademi. Dömdes till döden 1 januari 1937, vilket senare ändrades till 10 års fängelse (se Kivalo & Mittler 2000); Peter Åkerman (1888–1938), född i Sverige, medlem i Sveriges kommunistiska parti. Chef för pappersmassfabriken i Archangelsk. Arresterades 14 december 1937 och avrättades 19 februari 1938; Erik Tamberg (1893–?), född i Oslo, medlem i Norges kommunistiska parti. Specialistforskare på statliga företaget Karelles. Greps av NKVD den 11 oktober 1937 och dömdes till 10 år i Gulag; Arist Serk (1895–?), född i en norsk familj i Finland, medlem i Finlands kommunistiska parti, senior ekonom på statliga geologiska prospekteringsföretaget i Kola. Greps av NKVD den 2 mars 1938 och dömdes till 10 år i Gulag.
- 81 Mikoljuk 2003: 62–63.
- 82 Kotljarchuk 2017.
- 83 En rajon var ett slags administrativ enhet i Sovjetunionen och kunde till exempel vara en del av en oblast.
- 84 Kotljarchuk 2014a: 132–191.
- 85 Kostiaainen 2000; Golubev & Takala 2014: 121–156; Kotljarchuk 2014b; Kotljarchuk 2017.
- 86 Kotljarchuk 2014a; Kotljarchuk 2015.
- 87 Kotljarchuk 2012; Kotljarchuk 2019.
- 88 Lundgren, Ney & Thurén 1999.
- 89 Kuper 1982: 40–56.
- 90 Sémelin 2007.
- 91 Kotkin 1997; Bonell 1997.
- 92 Davies 1997.
- 93 Brandenburger 2011.
- 94 Werth 2003: 216–217.
- 95 Werth 2003; Mann 2005: 318–328; Dönninghaus 2011.
- 96 Kostiaainen 2000; Norman 2010, Snyder 2010: 92–108.
- 97 Elenius *et al.* 2015: 219–220.
- 98 *Murmanskij okrug* 1929: 10–12.
- 99 Malitska 2014: 61–85.
- 100 Kotljarchuk 2014a: 46–49.
- 101 Wedin 2007.
- 102 Kotljarchuk 2014c: 111–149.
- 103 Kenez 1985.
- 104 Stalin [1923] 1953: 289.
- 105 Ovsepjan 1999: 127.
- 106 Upplagorna för sovjetiska tidningar baseras på en öppen rapport publicerad 1931, se *Vsya Moskva*. I mitten på 1930-talet hemligstämplades de sovjetiska tidningarnas upplagor.
- 107 Kotljarchuk 2014a: 60.
- 108 Osipov, E. U. 1933; Osipov, O. O. 1933.
- 109 Stalin 1937.
- 110 Toveri 1937.
- 111 Den publicerades även i Sverige 1937 av förlaget Arbetarkultur under titeln *Kampen mot fascismens trotskistiska agenter och partiets uppgifter*.
- 112 Stalin 1937.
- 113 Pöppel 2007.
- 114 Stalin 1937.
- 115 Olav Scheffo (1883–1943) var grundare till Norges kommunistiska parti. Han hjälpte Lev Trotskij under dennes vistelse i Norge 1935–1936.

- 116 Chaustov, Naumov & Plotnikova [red.] 2004: 499.
- 117 Stalin 1937.
- 118 Lubjanka 2004: 134–135.
- 119 *O metodach i priemach* 1937; Zakovskij 1937c; *Sj pionam i izmennikam* 1937; *Sj pionazj i razvedka* 1937; *Sj pigunij i diversanti* 1937; Zil'ver 1938.
- 120 Kolesnik 1937; Sokolov 1937; Rubin & Serebrov 1937a; Rubin & Serebrov 1937b; Rubin & Serebrov 1937c; Kandidov 1938; Uranov 1937a; Uranov 1937b; Zakovskij 1937a; Zakovskij 1937b; Zakovskij 1937e; Zakovskij 1937f.
- 121 Rubin & Serebrov 1937a.
- 122 Rubin & Serebrov 1937b; Rubin & Serebrov 1937c.
- 123 VLKSM (synonym till Komsomol), förkortning för Vsesojuznyi Leninskii Kommunistitjeskij Sojuz Molodjozi, Sovjetunionens leninistiska kommunistiska ungdomsförbund.
- 124 Lev Zil'ver 1938.
- 125 Varmuzj 1937.
- 126 Tazin 1937.
- 127 Chlevnjuk 1992: 170.
- 128 Beräkning enligt sovjetiska folkräkningen 1926; <http://demoscope.ru>; besökt den 1 oktober 2019.
- 129 “О продлении до 15 апреля 1938 года операций по разгрому шпионско-диверсионных контингентов из поляков, латышей, немцев, эстонцев, финн. греков, иранцев, харбинцев, китайцев и румын, как иностранных граждан, так и советских поданных, согласно существующих приказов НКВД СССР,” 31.01.1938. Rysslands statliga arkiv för social och politisk historia (RGASPI), fond 17, opis 166, delo 585, l. 27.
- 130 Zolotov 1937b.
- 131 Zolotov 1937a.
- 132 Ken, Rupasov & Samuelson 2005: 33–34; Chubar'yan & Riste [red.] 1997: nr. 191.
- 133 Kotljarchuk 2014c: 12–13.
- 134 Zakovskij 1937c: 3.
- 135 Leonid Zakovskij (aka Henriks Stubis, 1894–1938) var en lettisk bolsjevik som organiserade den stora utrensningen i regionen Murmansk och tjänstgjorde som tillförordnad kommissarie i NKVD. Han greps den 29 augusti 1938 och rehabiliterades aldrig.
- 136 Høtes inopportuns 1937.
- 137 Norvegija 1937.
- 138 Tarle 1938.
- 139 Razoblatjennye zagovory 1937.
- 140 “Med artikel över Sverige.” Eric Gyllenstierna till Rickard Sandler, 14 oktober 1937. Riksarkivet, Utrikesdepartementet, HP 514, vol. 61.
- 141 Davies 1941: 273.
- 142 Buty pil'nyymi 1937; Sj pionskaja organizatsiya 1937; Derzkaya vychodka 1937; Zorko ochranjat' 1937; Pojmali sjpiona 1937; Kolhospniki zatrimali sjpiguna 1937; Ribalki dopomogli zatrimati sjpiguna 1937; Abuzov 1937a; Sjachnovitj 1937; Kandidov 1938.
- 143 *Leningradskij martiolog* 1995: ill. 11.
- 144 Krisis inostrannyh 1937.
- 145 Petrov 1937.
- 146 Derzkaya vychodka 1937.
- 147 Ljass 1937a; Ljass 1937b.
- 148 Pojmali sjpiona 1937; Kolhospniki zatrimali sjpiguna 1937.
- 149 Rowan 1928.
- 150 Rowan 1937.
- 151 Sokolov 1937.
- 152 Vyshinskij 1937.
- 153 Abuzov 1937a.
- 154 Abuzov 1937b.
- 155 Abuzov 1937c.
- 156 Abuzov 1937d.
- 157 Abuzov 1937e.
- 158 Abuzov 1937f.
- 159 Kotljarchuk 2014a: 143.
- 160 *O metodach i priemach* 1937.
- 161 Zakovskij 1937c.
- 162 Zakovskij 1937c.
- 163 Zakovskij 1937e.
- 164 Zakovskij 1937a; Zakovskij 1937b.
- 165 Eräs 1937a; Eräs 1937b; Eräs 1937c; Huonon Kasvatustyön 1937; Vykortjevat' ostatki vreditel'ej 1937; O mestnom natsionalisme 1937; Gore-rukovoditel' 1937; Natsionalistitjeskie nastroyeniya 1937; Bystree likvidirovat' ostatki 1937; Razgromit' burzjuaznyh natsionalistov 1937.
- 166 Kotkin 1997: 357.
- 167 Zorko ochranjat' 1937.
- 168 Vykortjevat' ostatki vreditel'ei 1937.
- 169 Martin 2001: 422–423.
- 170 Martin 2001: 51–52.
- 171 Gatagova [red.] 2009: 342–343.
- 172 Novyj utjebnyj god 1938.
- 173 *Nimtsi v Ukrainy* 1994: 100.
- 174 Efimenko 2001: 47.
- 175 Ivanov 1938.
- 176 Karl Peterson (1890–1938) var född i en svensk familj i Helsingfors. Han var vice chef för det statliga fiskeföretaget Murmanryba, men greps av NKVD den 7 september 1937 och sköts i Leningrad den 18 januari 1938. Ejnar Lahdenperä (1898–1937), ledare för finska nationalrajonen, var född i Ura-Guba i en familj av finska kolonister. 1932 utexaminerades han från Leninpartiskolan i Leningrad. I september 1937 anklagades han av sekreteraren för kommunistpartiets Murmanskkommitté, Ermil Babachenko, för att ”leda en underjordisk finsk nationalistisk kontrarevolutionär organisation.” Han avlägsnades från sin befattning och begick självmord i september 1937. Johannes Salo (1900–1938), chef för finska kolchosen Herätys och medlem i kommunistpartiet, var född i Terijoki. Han greps av Murmansks NKVD-gren den 5 augusti 1937 och sköts i Leningrad den 8 januari 1938.
- 177 Ivanov 1938.
- 178 “Språkfrågan i Sovjetunionen och dess politiska bakgrund,” Nils Lindh till Hans Excellens Herr Ministern för Utrikes Ärenden Rickard Sandler, den 12 juli 1938. Kungl. Utrikesdepartementet. Avdelning HP 514. Grupp 1. Mål: Er. Politisk allmänt Ryssland. Volym LXII 1938. Riksarkivet.
- 179 Efimenko 2001: 43.
- 180 Gatagova [red.] 2009: 298–299.
- 181 Ivanov 1938.
- 182 Smirnova 2006: 37–46.
- 183 Chefredaktören Vilhelm Kivelä (född 1900 i Belokamenka i regionen Murmansk) greps av NKVD den 13 september 1937 och dömdes till 10 års fängelse. Redaktören Rickard Hiarkinen (född 1914 i Vichana i regionen Murmansk) greps av NKVD den 9 augusti 1937 och avrättades i Leningrad den 20 december 1937. Typografen Rickard Birget (född 1916 i Ara-Guba i regionen Murmansk) greps av NKVD den 9 augusti 1937 och avrättades i Leningrad den 20 december 1937. Journalisten Verner Ranta (född 1912 i Rosliakovo i regionen Murmansk) greps av NKVD den 23 februari 1938 och dömdes till 10 års fängelse. Han dog i Gulag.
- 184 Ko vsem trudyasjimsja finnam 1938.
- 185 Miting v Ura-Guba 1938.
- 186 (Kotljarchuk 2014a: 188–190.
- 187 Kotljarchuk 2014a: 187.
- 188 Kotljarchuk 2014a: 187.
- 189 “Språkfrågan i Sovjetunionen och dess politiska bakgrund,” Nils Lindh till Hans Excellens Herr Ministern för Utrikes Ärenden Rickard Sandler, den 12 juli 1938. Kungl. Utrikesdepartementet. Avdelning HP 514. Grupp 1. Mål: Er. Politisk allmänt Ryssland. Volym LXII 1938. Riksarkivet.
- 190 Kotljarchuk 2014a: 132–191.

Islamiska statens propaganda

- 191 Säpo 2015:4.
192 Katz 2015:7.
193 Säkerhetspolisen 2015:33.
194 Säkerhetspolisen 2015:33.
195 Katz 2015:4.
196 Hoyle et al. 2015:33–34.
197 Ds 2014:35.
198 Nedtecknade islamiska berättelser om profeten Mohammeds sätt att leva på.
199 Mccants 2015.
200 <https://www.theguardian.com/technology/2016/feb/05/twitter-deletes-isis-accounts-terrorism-online>
201 <https://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/wp/2016/04/26/number-of-foreign-fighters-entering-iraq-and-syria-drops-by-90-percent-pentagon-says/>
202 Saltman 2015:13.
203 Larsson 2015:8.
204 Larsson 2015.
205 Ranstorp 2010:6.
206 Ranstorp 2010:7.
207 Saltman 2015:11.
208 Saltman 2015: 16.
209 Mccants 2015.
210 Mccants 2015.
211 Weiss; Hassan 2015.
212 Weiss; Hassan 2015.
213 <http://media.clarionproject.org/files/09-2014/isis-isil-islamic-state-magazine-Issue-1-the-return-of-khilafah.pdf>
214 Cook 2005.
215 Cook 2005.
216 Hoyle et al. 2015:30.
217 Stern; Berger 2015.
218 Illuminati-konspirationsteorin går ut på att en hemlig elit styr världen med hjälp av banker, medier och populärkultur (<http://varldenshistoria.se/samhalle/konspirationsteori-varlden-styrs-av-hemliga-sallskap>). Den har nått en stor popularitet bland unga som kollar på långa filmer på youtube där budskapet spelas upp på ett suggestivt sätt.
219 Picart 2015.
220 Aslam 2012.
221 Aslam 2012.
222 Mccants 2015.
223 Katz 2015.
224 Saltman 2015:18.
225 Picart 2015.
226 How to Survive in the West:64.

Propaganda som hot i mellankrigstidens Sverige

- 227 Se Capoccia 2013 för en översikt.
228 Loewenstein 1937, s. 418.
229 Loewenstein 1937, s. 423.
230 Loewenstein 1937, s. 428.
231 1982 lät dock Johannes Paulus II döpa om organisationen, eftersom ordet "propaganda" fått en så dålig klang på många språk.
232 Schieder & Dipper 1984, s.73.
233 Se, till exempel, "Peru den 10 Martii", Stockholms Post-Tidningar, 27 april 1786; "Italien den 31 Maji", Dagligt Allehanda, 27 juni 1786; "Utrikes Tidningar", Göteborgska Nyheter, 4 augusti 1787; "Rom d. 11 Julii", Göteborgska Nyheter, 9 augusti 1787.

- 234 Droz 1842, s. 201.
235 Schieder & Dipper 1984, s. 77–82.
236 "Hamburg d. 24 Febr.", Göteborgs Tidningar, 10 mars 1791. För andra exempel se "Haag d. 1 Oct.", Göteborgs Tidningar, 14 oktober 1791; "Utdrag af ett Bref från Bern", Posttidningar, 20 oktober 1791;
237 Ibid., s. 83.
238 Klemens von Metternich till von Trautmansdorff, 31 oktober 1844 publicerat i Metternich 1883, s. 48.
239 "Kommunisterna i Schweiz", Aftonbladet 16 augusti 1843.
240 Ibid.
241 Se till exempel Nya Dagligt Allehanda, 7 maj 1848, Snällposten 15 maj 1848; "Något om de Francys a. d. v. s. de Parisiska hedningarna", Nya Dagligt Allehanda 4 augusti 1848; "Lamartines bref till sina komittenter", Aftonbladet 1 november 1848; "Några ord om Proletärklassen", Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, 11 januari 1849; "Joniska öarna", Post och Inrikes Tidningar 1 oktober 1849; "Korrespondens", Härnösands-Posten 27 december 1849.
242 Aftonbladet 6 maj 1848, Aftonbladet 9 juli 1848.
243 "Hvad hafva vi att lära af de stora tilldragelserna i utlandet?", Aftonbladet 6 november 1848.
244 Piscano 1969, s. 1252.
245 Se, till exempel, Thorup 2008, s. 336–337.
246 Schieder & Dipper 1984, s. 95–96.
247 Dalin 1874, s. 20.
248 "En handske", Aftonbladet 13 maj 1889.
249 Riksdagens protokoll, Prop 1889 nr 44.
250 För en analys av de politiska turerna kring denna lag se Björlin 1996, s. 134–147.
251 Ericsson 1978, s. 96–98.
252 Ericsson 1978, s. 98.
253 Riksdagens protokoll, Prop 1906 nr 154.
254 Se Björlin 1996, s. 152–158.
255 Se, till exempel, "Lagstiftningen mot den landsförrådiska agitationen" (ledare), Aftonbladet 17 maj 1906; "Mot den landsförrådiska agitationen", Svenska Dagbladet 20 maj 1906; "På olycklig väg" (ledare), Social-Demokraten 21 maj 1906; "Ett och annat från dagens strider", Aftonbladet 21 maj 1906;
256 "Antimilitaristlagarna", Upsala Nya Tidning, 21 maj 1906.
257 Se, till exempel, "Socialistagitationens frukter" (osignerad ledare), Svenska Dagbladet, 27 juni 1909; Hatet. Hur skall anarkismen angripas? (osignerad ledare), Dagens Nyheter, 29 juni 1909; "Hvilka hata arbetarna?" (osignerad ledare), Göteborgs Aftonblad, 8 juli 1909.
258 P.M. angående åtgärder till förebyggande af anarkistiska förbrytelser, 1 augusti 1909. RA Kommittén angående statsfientlig verksamhet, 32 06 76, vol. 5.
259 Gardeström 2018, s. 199–121.
260 Gardeström 2018, s. 212.
261 Grant 1994, s. 14.
262 Sproule 1987, s. 64.
263 Sproule 1991, s. 218.
264 Taylor 1983, s. 22.
265 "Propaganda", Nordisk Familjebok 1932, s. 159.
266 PM daterad 9 februari 1933, RA, Arvid Lindmans samling, vol. 2. Det är i alla händelser tydligt att Lindman saknade djupare kunskaper i hur den brittiska krigspropagandan hade organiserats och bedrivits. I den mån det ganska traditionella pressarbete som han skissade på liknade någonting i den brittiska propagandan så var det inte Lord Northcliffs Crewe House utan möjligen delar av verksamheten i Lord Beaverbrookes Ministry of Information.
267 Riksdagens protokoll, Mot 1921 AK nr 2.
268 Riksdagens protokoll, AK 1921 nr 20, s. 17–18 (Branting).
269 Esaia 1990, s. 146–161, 349, 363–366, 383.
270 Sundström 1938, s. 562.

- 271 Granat 1934, s. 233.
- 272 Granat 1934, s. 233–234.
- 273 Ahlberg 1973, s. 18–19.
- 274 Se, till exempel, Alf Ahlberg, "Den politiska debattens förfall", *Dagens Nyheter*, 14 mars 1934; Ahlberg 1937.
- 275 Hansson, 1999, s. 200.
- 276 Schulz 2000, s. 72–73.
- 277 Hampton 2001, s. 215.
- 278 Silverman 1989, s. 79–85.
- 279 Sighele 1891, ss. 41–43.
- 280 Allport 1954, s. 26.
- 281 Le Bon 1975, s. 56.
- 282 Le Bon 1975, s. 56–83.
- 283 Freud 1987, s. 142.
- 284 Sorel 1972], s. 82–85. Se även diskussionen i Gentile 1999, s. 17–18 och Tager 1986, passim.
- 285 Pareto 1916.
- 286 Gadelius 1907, s. 17–21.
- 287 A. W-r, "Massans psykologi", *Svenska dagbladet*, 23 oktober 1911 och 24 oktober 1911.
- 288 Gentile 1999.
- 289 Palasca-Zamponi 1997, s. 20–21.
- 290 Palasca-Zamponi 1997, s. 21.
- 291 Hamann 2001, s. 215.
- 292 Hitler 1936, s. 198; Hadamovsky 1933, s. 20.
- 293 G. M. Wadner, "Om panik i krig", *Aftonbladet*, 23 juli 1925.
- 294 J. F. "Föreningsliv och masspsykologi" (ledare), *Reformatorn*, 14 september 1929.
- 295 Fredrik Böök, "Gruppens själsliv", *Svenska Dagbladet*, 6 juli 1926. Distinktionen var i sig inte uteslutande en högerposition. Skillnaden mellan organiserade grupper och oorganiserade grupper i psykologiskt hänseende skulle till exempel även ges en utförlig behandling av Alf Ahlberg som knappast kan sägas ha delat Bööks politiska övertygelser. Ahlberg 1932.
- 296 Se, till exempel, "En stor dag i svensk utlands-propaganda", *Nya Dagligt Allehanda*, 12 december 1928; "Svensk kulturpropaganda i utlandet", *Jönköpings-Posten*, 29 november 1933.
- 297 Gardeström 2018, s. 213.
- 298 Z. Höglund, "Reklamkongressen" (ledare), *Social-Demokraten*, 3 juni 1937.
- 299 Gardeström 2018, s. 87–88.
- 300 Gardeström 2018, s. 117–119.
- 301 Hansson citerad i Tistedt, s. 69. För ett längre referat av Hanssons tal se "Reklamen. Statsministern efterlyser en lektion i den politiska reklamens konst", *Nya Dagligt Allehanda*, 3 juni 1937.
- 302 Z. Höglund, "Reklamkongressen" (ledare), *Social-Demokraten*, 3 juni 1937.
- 303 Beck-Friis till Hellner 11 november 1918, RA UD 1902 års dossiersystem, vol. 2428.
- 304 Konfidentiellt protokoll från mötet 25–29 november 1918, RA UD 1902 års dossiersystem, vol. 2428.
- 305 Se, till exempel, Sir Basil Thomson till Emil Sahlin 28 april 1921. RA UD 1920 års dossiersystem, vol. HP 1458. Undén till kabinettsekreteraren 12 februari 1924; svenska konsulatet i Reval till utrikesdepartementet 24 november 1924. RA UD 1920 års dossiersystem, vol. HP 1459.
- 306 Se, till exempel, Telegram från Wrangel till utrikesdepartementet 16 april 1921; Hedman till utrikesministern 18 april 1921. RA UD 1920 års dossiersystem, vol. HP 1457.
- 307 Se, till exempel, von Platen till utrikesministern, 30 augusti 1920; VPM av Eric Hallgren 16 augusti 1920; Eric Hallgren, "VPM angående de med svenska ångfartyget Amsterdam till Frankrike insmugglade flygskrifterna", 23 september 1920. RA UD 1920 års dossiersystem, vol. HP 1457.
- 308 Grimlund 1920, s. 105–112.
- 309 Engberg 1928, s. 27.
- 310 A. E.-g, "Nemesis" (ledare), *Social-Demokraten*, 23 september 1930.
- 311 Carl Sparre till Konungen 14 november 1927, RA, Justitiedepartementet, Hemliga konseljakter, 1936, E 2.
Justitiedepartementets lokala ombud ansåg sig inte ha stöd i lagen att ingripa med konfiskation eftersom den kommunistiska propagandan spriddes utanför militärt område. Magnus Falck till befälhavande amiralen i Karlskrona, 9 november 1927, RA, Justitiedepartementet, Hemliga konseljakter, 1936, E 2.
- 312 Se, till exempel, Harald Åkermark till chefen för försvarsdepartementet 4 oktober 1928; Charles De Champs till chefen för marinstaben 26 mars 1929, RA, Justitiedepartementet, Hemliga konseljakter, 1936, E 2; "Bolsjevikpropaganda vid Svea Livgarde", *Aftonbladet*, 6 oktober 1928; "Få antimilitaristagitatorerna härja alldeles obehindrat?", *Svenska Dagbladet*, 27 november 1928; "Kommunistpropagandan inom flottan av allvarlig art", *Nya Dagligt Allehanda*, 15 januari 1929.
- 313 Charles De Champs till Konungen 15 juli 1929, RA, Justitiedepartementet, Hemliga konseljakter, 1936, E 2.
- 314 För en analys av detta se Eliasson 2006.
- 315 Utlåtande över framställningarna rörande vidtagande av åtgärder i anledning av den försvarsfientliga propagandan. Odaterad men av sammanhanget framgår att utlåtandet sannolikt är färdigställt i juni 1929. RA, Justitiedepartementet, Hemliga konseljakter, 1936, E 2.
- 316 Riksdagens protokoll. AK 1910 Mot nr 146; AK 1914 Mot nr 195; AK 1914 Mot nr 88; AK 1917 Mot nr 238; AK 1918 Mot nr 207.
- 317 Riksdagens protokoll. AK 1915 Mot nr 128 1915; Prop 1915 nr 144; FK 1917 Mot nr 49; AK 1917 Mot nr 168.
- 318 Betänkande och förslag angående åtgärder mot den försvarsfientliga propagandan angivet av inom försvarsdepartementet tillkallade sakkunnige, Stockholm 1921.
- 319 Det demokratiska genombrottet är intressant i detta sammanhang. Hittills hade förespråkarna för en strängare lagstiftning mot "försvarsfientlig propaganda" aldrig åberopat demokrati som ett värdeord, utan i stället talat om "samhällsordning", "samhällsskick" eller "fosterlandet". Nu var det andra tider och ett i utkast till betänkande prövade kommittén att motivera sina förslag utifrån behovet att värna demokratin: "Att den enskilde medborgaren principiellt sett är berättigad hysa och även giva uttryck åt vilken som helst uppfattning av försvarsfrågan, sålunda även den mest försvarsfientliga, är ställt utom allt tvivel. En annan fråga är, i vad mån han äger rätt att utan inskränkning driva propaganda för en dylik åskådning. [...] Den demokratiska staten måste reagera mot en dylik verksamhet, som angriper den demokratiska samhällsordningen i dess grundvalar." Formuleringen dock aldrig i det färdiga betänkandet. Odaterat utkast till betänkande, s. 16, RA Utredning angående försvarsfientliga propagandan YK 106 vol. 2.
- 320 Se SOU 1948:7 för en översikt av den rättsliga utvecklingen i detta avseende.
- 321 Avskrift av kommunistisk korrespondens till och från Karlskrona år 1932, RA Kommittén angående statsfientlig verksamhet, 32 06 76, vol. 2.
- 322 "Svensk lösen och Samlingssignal", *Falu Länsstidning*, 17 februari 1932.
- 323 Riksdagens protokoll, FK, motion nr 1, 1932; AK, motion nr 1, 1932.
- 324 Riksdagens protokoll, Första lagutskottets utlåtande nr 19, 4 mars 1932, s. 10.
- 325 Även ett par frisinade ledamöter reserverade sig och yrkade på avslag. För närvarande, menade de, förelåg inte ett sådant hot mot statsskicket att undertryckande av viktiga medborgerliga rättigheter kunde anses vara berättigade. Riksdagens protokoll, Första lagutskottets utlåtande nr 19, 4 mars 1932, s. 12–15.
- 326 "Försvar och samhällsskydd" (ledare), *Svenska Dagbladet*, 12 mars 1932.
- 327 Riksdagens protokoll, FK 1932 nr 19; AK 1932 nr 23.
- 328 Riksdagens protokoll FK 1932 nr 19, s. 101 (Möller).
- 329 Riksdagens protokoll AK 1932 nr 23, s. 136 (Hansson).
- 330 Riksdagens protokoll AK 1932 nr 23, s. 137 (Hansson).

- 331 Riksdagens protokoll, Mot 1933 FK nr 126; Mot 1933 AK nr 295.
- 332 "Rundradio och partipolitik" (ledare), Svenska Dagbladet 6 mars 1932.
- 333 "Radiopolitik" (ledare), Aftonbladet 12 mars 1932.
- 334 Lommers 2012, s. 139–141.
- 335 Sovjetrysk radiopropaganda i Sverige, Bilaga till en skrivelse från Chefen för Marinstaben till Justitieministern 19 september 1933, RA Kommittén angående statsfientlig verksamhet 32 06 76, vol. 4.
- 336 "Bolsjevikpropagandan i radio", Trelleborgs-Tidningen, 29 februari 1932.
- 337 Chefen för Marinstaben till Justitieministern 19 september 1933, RA Kommittén angående statsfientlig verksamhet 32 06 76, vol. 4.
- 338 Sovjetrysk radiopropaganda i Sverige, Bilaga till en skrivelse från Chefen för Marinstaben till Justitieministern 19 september 1933, RA Kommittén angående statsfientlig verksamhet 32 06 76, vol. 4.
- 339 Sammanfattningar av sändningarna den 2 mars 1933 och 26 november 1933. RA, 32 06 76, vol. 4.
- 340 Det bör i sammanhanget noteras att Nazityskland inte började med svenskspråkiga radiosändningar förrän hösten 1939 från en sändare i Königsberg.
- 341 Myrdal citerad i Mral 1996, s. 193.
- 342 Tingsten 1930, s. 147.
- 343 Tingsten 1930, s. 159–162.
- 344 Neander-Nilsson 1932, s. 8–9.
- 345 Tingsten 1992, s. 63.
- 346 För en översiktlig analys av de svenska nazistiska partiernas propaganda se Lööw 1990, s. 163–210.
- 347 Lööw 1990, s. 39–40; Stenfeldt 2019, s. 157–159.
- 348 Se, till exempel, "Dr Göbbels agiterar i vårt land", Ny Tid, 25 november 1933; "Miljontals Mark till utländsk nazipropaganda", Arbetaren, 27 november 1933; "Tysk-nazistisk central för agitation planeras även uti vårt land", Ny Tid, 30 november 1933; "3 milj. pr månad går till nazistisk utlandspropaganda", Arbetaren, 28 december 1933; "Tyska nazister mullvada friskt i Skandinavien, Social-Demokraten, 2 januari 1934.
- 349 Se, till exempel, "Skolatlats propagerar nazismen", Social-Demokraten, 18 maj 1936; "Tyskland agenter i Sverige", Ny Dag, 18 augusti 1937; "Självhävdelse och hänsyn" (osignerad ledare), Dagens Nyheter, 12 februari 1938; "69 svenska officerare bildar tysk propagandaorganisation", Ny Dag, 18 mars 1938; Z. Höglund, "Nazistiska medlöpare" (ledare), Social-Demokraten, 3 april 1938;
- 350 Almgren 2005;
- 351 Riksdagens protokoll, FK 1933 nr 36, s.2 (Wagnsson). För liknande uttalanden av andra socialdemokrater se FK 1933 nr 36, s. 26 (Pauli); 38 (Ström).
- 352 "Staten skyddar sina fiender" (osignerad ledare), Svenska Dagbladet, 13 maj 1933.
- 353 "Undantagslagarna" (osignerad ledare), Ny Dag, 16 maj 1933.
- 354 G. R. "Sovjet-Sverige förberedes! Juledömet skärper kampen mot folket!" (ledare), Vår Kamp, 27 maj 1933.
- 355 Riksdagens protokoll, 1933 Prop nr 255, s. 7.
- 356 Riksdagens protokoll, AK 1933 nr 45, 10 juni, s. 51 (Meyerhöffer), s. 54(Hedlund),
- 357 Riksdagens protokoll, Prop 1933 nr 264, s. 42.
- 358 Riksdagens protokoll, FK 1933 nr 38, s. 94–95 (Öhman), s. 99 (Sandström), s. 110 (Trygger); AK 1933 nr
- 359 Riksdagens protokoll, FK 1933, nr 38, s. 104 (Johansson).
- 360 Riksdagens protokoll, FK 1933, nr 38, s. 105 (Hansson).
- 361 "Demokratins' fascistisering" (osignerad ledare), Norrskensflamman, 17 april 1934; "Den fascistiska vapen- och undantagslagstiftningen" (osignerad ledare), Norrskensflamman, 17 april 1934.
- 362 Riksdagens protokoll, Prop 1934 nr 181, s. 25.
- 363 Riksdagens protokoll, FK 1934 nr38; AK 1934 nr 40. Högerpolitikern Carl Ossbahr var en av få riksdagsledamöter som var öppet kritisk till förslaget på andra grunder än problem kopplade till jakt eller arv, eftersom det enligt honom skulle innebära att "laglydiga medborgare" lämnades skyddslösa mot "brottslingar och våldsvärkare av skilda slag". Han motionerade därför i riksdagen om att endast personer som kunde misstänkas missbruka vapen skulle nekas tillstånd. Vidare önskade han att förutom: "juridiska personer såsom penningförvaltande institutioner, vissa föreningar och andra sammanslutningar böra kunna förvärva skjutvapen att användas av personal eller medlemmar." Han menade vidare att det inte borde vara svårare att få äga pistoler och revolverar än övriga vapen. Mot 1934 nr 557; AK 1934 nr 40 (Ossbahr).
- 364 SOU 1935:8, s. 11–12.
- 365 SOU 1935:8, s. 13.
- 366 SOU 1935:8, s. 14–15.
- 367 SOU 1935:8, s. 23–24.
- 368 SOU 1935:8, s. 124–125.
- 369 SOU 1935:8, s. 126–127.
- 370 Riksdagens protokoll, Mot 1936 FK nr 149.
- 371 Riksdagens protokoll, Prop 1936 nr 234.
- 372 Riksdagens protokoll, FLU 1936, nr 48.
- 373 Riksdagens protokoll, FK 1936 nr 45, s. 44; AK 1936, nr 46, s. 129; Riksdagens skrivelse 1936 nr 368.
- 374 Riksdagens protokoll, AK 1932 nr 23, s. 140.
- 375 Riksdagens protokoll, AK 1909 nr 8, s. 9.
- 376 Riksdagens protokoll, Prop 1889 nr 44.
- 377 Se, till exempel, Riksdagens protokoll, AK 1932 nr 23, s. 122 (Björkman); 137 (Hansson); 142 (Höglund); FK 1933 nr 36, s. 4 (Örne); 11 (Hansson); 24 (Trygger); 24–25 (Pauli); 30 (Åkerberg); 35 (Löfgren); 38–39 (Ström); 41 (Olsson); AK 1936 nr 46, s. 77–78 (Hedlund); 98–99 (Hagberg).
- 378 Riksdagens protokoll, AK 1933 nr 39, s. 71 (Hagberg).
- 379 Riksdagens protokoll, AK 1889 nr 50, s. 11 (Berg).
- 380 Riksdagens protokoll, AK 1889 nr 50, s. 39 (Stockenberg).
- 381 Riksdagens protokoll, AK 1889 nr 51, s. 10–11 (Hedin).
- 382 Se, till exempel, Riksdagens protokoll, AK 1906 nr 61, s. 23–24 (Pettersson).
- 383 Se, till exempel, Riksdagens protokoll FK 1932 nr 19, s. 85 (Åkerman); 96 (Hellberg); 97 (Möller); AK 1933 nr 39, s. 66–68 (Hagberg); FK 1936 nr 45, s. 17 (Nerman); 40 (Lindhagen).
- 384 SOU 1935:8, s. 106–107
- 385 SOU 1944: 69, s. 227.

Forum för levande historia är en myndighet under Kulturdepartementet. Vårt uppdrag är att vara ett nationellt forum som ska främja arbete med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen.